

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TESETTÜR
TARTIŞMALARI
(1908-1918)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mine TOPÇU

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serkan YAZICI

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TESETTÜR
TARTIŞMALARI**

(1908-1918)

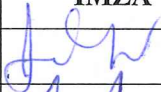
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mine TOPÇU

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

“Bu tez 13/08/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doc. Dr. Serkan YAZICI	Başarılı	
Dr. Öğrt. Üyesi Refik ALIKMAN	Başarılı	
Doc. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	Başarılı	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Mine TOPÇU
Öğrenci Numarası	:	1360Y12100
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih
Enstitü Bilim Dalı	:	Yakınçağ Tarihi
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TESETTÜR TARTIŞMALARI (1908 -1918)
Benzerlik Oranı	:	%16
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim. /...../20..... Öğrenci İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir. Bilgilerinize arz ederim. /...../20..... Öğrenci İmza		
Uygundur		
Danışman: Doç.Dr. Serkan YAZICI Tarih: İmza:		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Bu çalışma içerisinde XIX. ve XX. yüzyıllarda birçok dönüm noktası yaşayan Osmanlı Devleti, son zamanlarında sosyal anlamda yaşadığı Tesettür tartışmaları tetkik edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan Osmanlının kadının yaşadığı keskin dönüşümlerin giyimine ve düşüncesine nasıl yansıttığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışma sürecinde bana gösterdiği sabır, özen ve anlayış için, değerli hocam Doç. Dr. Serkan Yazıcı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Eğitim hayatım boyunca desteklerini maddi ve manevi destekleri için aileme sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	v

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TESETTÜR KAVRAMI VE TARİHTE KADIN.....	6
1.1. Tesettürün Tanımı	6
1.2. Semavi Dinlerde Tesettür Anlayışı	7
1.2.1. Yahudi (Musevi) İnancında Tesettür	7
1.2.2. Hristiyanlıkta Tesettür	8
1.2.3. İslamiyet’te Tesettür	9
1.3. Tarihi Süreçte Toplumlarda Kadın Kavramı.....	12
1.4. İslam İnancında Kadın ve Tesettür	15
1.5. Osmanlı Devleti’nde Kadın.....	21
1.5.1. Klasik Dönemde Osmanlı Kadını	21
1.5.2. XIX. Yüzyıl’da Osmanlı Kadını	28
1.6. II. Meşrutiyet Döneminde Kadının Statüsüne Yönelik Reaksiyonlar.....	33
1.6.1. Kör Ali Olayı	35
1.6.2. Beşiktaş Hadisesi	36
1.6.3. 31 Mart Vak’ası	38

BÖLÜM 2: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TESETTÜR TARTIŞMALARI ...	41
2.1. II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Kadını.....	41
2.2. Dönemin Öne Çıkan Kadın Figürleri.....	45
2.2.1. Fatma Aliye.....	45
2.2.2. Emine Semiye	49
2.2.3. Halide Edip Adıvar	51
2.3. Moda ve Kadın Giyimi Üzerinde Tartışmalar	55
2.4. Feminizm Kavramı ve Feminizm Fikrine Karşı Reaksiyonlar	61
2.5. Garpcıların Yaklaşımında Tesettür	69
2.6. Muhafazakâr Yayınlarda Tesettür.....	84

2.6.1. İslamcılık Düşüncesi ve Temsilcileri.....	84
2.6.2. Tesettürün İhlali İle İlgili Yaklaşım.....	89
2.7.1. Tesettür Kadının Gelişimine Mani midir?	106
2.7.2. Tesettür Kalkar mı?.....	108
2.7.3. Tesettürde Devlet Kontrolü Gerekir mi?	109
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA	115
ÖZGEÇMİŞ.....	133

KISALTMALAR

Bkz	: Bakınız
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DH.MUI	: Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye İdaresi Belgeleri
s.	: Sayfa
sa.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	√	Doktora	
Tezin Başlığı: II. Meşrutiyet Döneminde Tesettür Tartışmaları (1908-1918)			
Tezin Yazarı: Mine Topçu		Danışman: Doç. Dr. Serkan Yazıcı	
Kabul Tarihi: 13.06.2019		Sayfa Sayısı: v (ön bölüm) + 133 (tez)	
Anabilim Dalı: Tarih		Bilim Dalı: Yakınçağ Tarihi	
Tarih boyunca insanların örtünme ihtiyacı kimi zaman tabiat şartları kimi zaman da inanç dünyaları etrafında şekillenmiştir. Bazı dönemler, bu tür yaşamsal alışkanlıkların oluşması ve değişmesinde belli özellikler sergilemektedir. II. Meşrutiyet dönemi de gerek politik gerekse kültürel manada kendisine özgü karakteristikler barındırır. Bu dönemde ortaya çıkan tesettür tartışmaları birçok yönü ile ilgi çekici özellikler taşımaktadır. “II. Meşrutiyet Döneminde Tesettür Tartışmaları (1908-1918)” başlıklı tez çalışması ile dönemin örtünme kültürü ve bunun etrafında gelişen fikir hayatının incelenmesi amaçlanmaktadır. Tarihsel süreçte kadının sosyal hayatta var olabilmek için sürdürdüğü çaba öncelikle giyimine sonra düşüncesine yansımıştı. Bu süreçte feminizm ve moda Osmanlı kadınının düşünce iklimini temellendirmişti. Özellikle kadın giyimindeki köklü değişim tesettür tartışmalarını başlatmıştı. Osmanlı kadını için tesettür bu noktada kendini farklı bir yol üzerinden ifade etme sürecini başlatmıştı. Bu bağlamda tesettür tartışmalarının belli başlı kadın hareketlerine sebep olmuştu. Bu noktada kadının fikri anlamda bu mücadelesini destekleyen araç ise basın olmuştu. Bu çalışmada, Batı menşeli moda ve feminizm kavramları üzerinden, batılı ve muhafazakâr gazetelerdeki tesettür tartışmaları tetkik edilmiştir. Bu çalışma İstanbul gazeteleri üzerinden incelenmiştir. Ortaya çıkan tablo toplumsal açıdan birçok sorunsalı göstermektedir. Yapılan çalışma bu sorunsalın cevaplarını aramaktadır. Bu konuda “II. Meşrutiyet Döneminde Tesettür Tartışmaları (1908-1918)” başlığından bir akademik çalışma bulunmadığı görülmüştür. Tesettür tartışmaları doğu-batı çatışmasının en derin göstergelerden biri olmuştur. Bu tartışma Osmanlı toplumun bilinçaltının yansıması olarak günümüzde halen tazeliğini korumaktadır.			
Anahtar Kelimeler: Tesettür, Osmanlı Basını, Kadın.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	√	Ph.D.		
Title of Thesis: Discussions of Hijab in the Constitutional Era (1908-1918)				
Author of Thesis: Mine Topçu		Supervisor: Assoc. Prof. Serkan Yazıcı		
Accepted Date: 13.06.2019		Number of Pages: v (pre text) + 133 (main body)		
Department: History		Subfield: History of Modern		
Throughout the history people's need for veiling, sometimes the conditions of nature, sometimes formed around the world of beliefs. Some periods showed certain features in the formation and change of such habits. In this period, the emergence of hijab controversy has many interesting features. In this thesis, the headscarf problem and covering culture are examined. In the historical process, women's effort to participate in social life was reflected primarily in clothing and then in thought. Feminism and fashion changed the way of Ottoman women to life in the process. Especially, The radical change in women's clothing has initiated the debate. The Ottoman woman found a different way to express herself with the hijab. The Ottoman woman, together with the hijab, started the process of expressing herself in a different way. In this regard, the veil discussions have led to major women's movements. The woman discussed these issues through the press. In this thesis, The concepts of fashion and feminism in western origin, and the discussions in the western and conservative newspapers were examined. In this study, Istanbul newspapers were examined. This situation shows many social problems. The studies are seeking the answers to these problems. there is no academic study on this title. The hijab discussions have been one of the most profound signs of east-west conflict. This debate still remains fresh as a reflection of the subconscious of Ottoman society.				
Key Words: Hijab, Ottoman of Press, Woman.				

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde ülkeler ve toplumlar çeşitli sebeplerden ötürü büyük dönüşümler yaşamıştır. Örtünme ihtiyacında yaşanan dönüşümler, toplumlar için güçlü etkiler yaratmıştır. Bu dönüşümlerin ortasında örtünme, dini ve kültürel sebeplerle tezahür edebilmiştir. Nitekim örtünme toplumların şekillenmesinde ve dönüşümünde oldukça etkin bir hale gelmiştir. Zaman içerisinde örtünme isteği, insanların kendi kültürünü tanımlamasını sağlayan bir araç halini almıştır. Bir nevi kuşaktan kuşağa maddesel aktarım olmaya başlamıştır. Örtünme, dinler tarihi açısından ise namus ve edep kavramları ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Kutsal kitaplar içerisinde de örtünme ilgili kurallar yer almıştır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet inancı ile birlikte insanoğlunun örtünme algısı, bu üç ilahi inancın tecellisi ile tamamen değişmiştir¹. İslam inancı içerisinde örtünme tesettür olarak adlandırılmıştır. İslam ülkesi olan Osmanlı Devletinde XVIII. ve XIX. yüzyıllar içerisinde tesettür kavramı büyük bir değişimler yaşamıştır. Özellikle batılı ıslahatlarla giyim alışkanlığı büyük evrim geçirmiştir. Kadın tesettüründeki değişimler toplumsal olaylara ve çeşitli tartışmaların başlangıcına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren siyasi anlamda içeri ve dışarıda büyük mücadeleler vermeye başlamıştı. Avrupa'daki gelişmelerden yaşadığı ihtişamlı dönemin verdiği rehavetle uzak kalmıştı. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise geri kalmışlığın ülkenin her alanında hissedilmeye başlandığı görülmektedir. Bu geri kalmışlık, Lale Devri olarak anılan dönemde siyasi ve sosyal alanda yapılan ıslahatlar ile aşılmaya çalışılmıştır. Fakat tam aksine bu dönem lüks tüketimin en çok arttığı dönem olarak tarihe geçmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal belirsizlikler daha da belirginleşmişti. Osmanlı Devleti aynı süreci izleyerek ıslahatlarla belirsizliklere çözüm aramaya başlamıştı. 1839 yılında Tanzimat Fermanının ilanı ile batılı anlamda ıslahat süreci de başlatmıştı. Islahatlar süreci ile birlikte toplumsal değişim kaçınılmaz hale gelmişti. Eğitimden hukuk alanına kadar birçok alanda değişim meydana gelmişti. Ancak yapılan ıslahatlar öncesinde herhangi bir temele sahip değildi. Islahatlar üst tabakadan alt tabakaya doğru gerçekleşmişti. Saray erkânı ile halk tabakası arasındaki alışma süreci farklı şekilde tezahür etmişti. Yönetim ile halk birbirini tam olarak anlayamamıştı. Bir nevi toplum geleneksel

¹ Hafize Pektaş, "Moda ve Post Modernizm", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2006), s.18

alışkanlıklarından kopma konusunda zorluklar yaşamıştır. Birçok ıslahatın kabul noktasında problemler çıkmıştır. Kadın için yapılan ıslahatlar konusunda ciddi zorlanma yaşanmıştır. Geleneksel tanımlamalar içerisinde kadın toplumsal düzeyde oldukça gerideydi. Ayrıca kadın dini eğitim dışında kapsamlı bir eğitim alması mümkün değildi. Tanzimat Dönemi ile birlikte bunun geliştirilmesi için çaba harcanmıştı. 1861 yılından kadın için modern anlamda ilk eğitim basamağı kız rüştiyesi ile başladı. Buradaki temel amaç, kız çocuklarının eğitim anlamında gerekli dini ve pozitif bilimler alarak eşine fayda sağlaması olarak tanımlanmıştı. Kadın ilmi anlamdaki yolculuğunda bile evdeki görevi vurgulanmıştı. Çünkü kadın önce eş sonra anne olarak görülmüştü. Eş olmak ve annelik toplum içerisinde kadının kutsalı olarak görülmekteydi². Rüştiyelerin devamında kurulan kız öğretmen okulları Dar'ül Muallimat buradaki kız çocukların eğitimini sağlamak için kurulmuş ve 1870 yılı itibariyle öğretime başlamıştı. Aralıklarla eğitime devam edilmiş ve ilk mezunlarını 1873 yılında vermişti³. Kadın böylece ilk defa toplumsal hayata katılmaya başlamıştır. İlmî anlamdaki bu gelişmeler kadının özgürlük bilincine ulaşmasında önemli bir kapı aralamıştı. Tanzimat'ta batılı tarzda kurulan okullarla birlikte ülkenin içinde aydın bir kesim oluşmuştur. İşte bu aydın kesim kadın hareketinin başlamasında etkin rol oynamıştı. Tanzimat aydının içerisinde Şinasi ve Namık Kemal gibi isimler bulunmaktaydı. Ayrıca dönemin önemli devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye önemli isimlerdi. Fatma Aliye, Emine Semiye, Fahrünnisa, Şair Nigar gibi kadın yazarların yazıları ile kadın hareketine öncülük yaptıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra Tanzimat dönemi içerisinde kadınlar için Terakki(1868), Terakki-i Muhadderât(1869), Vakit-i Yahud Mürebbi-i Muhadderat (1875), Ayine(1875) gazeteleri yayın hayatlarına başlamıştır.⁴Yazılarının görüldüğü kaynakla ise dönemin önemli kadın dergileri Terakki, Kadınlara Mahsus Gazete ve İnsaniyet'ti⁵. Osmanlı kadının bu dönemdeki basın faaliyetleri meşrutiyet sürecinin temelini oluşturmaktadır. Ancak Tanzimat dönemindeki kadın dergilerinin moda kavramından daha fazla etkilendiği görülmektedir. O günün deyimi ile Frenk Modası oldukça yaygınlaşmaya başlamıştı. Bir nevi yenileşme kavramının somut olarak kıyafetler üzerinden evrimleştiği

² Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç Dergisi*, sayı 10, 2000, s.223-228.

³ Cemil Öztürk, "Dârülmuallimât", *DİA*, c.8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.549-550.

⁴ Hatice Akın Zorba, "Muhaderât ve Etfâle Mahsus Bir Osmanlı Dergisi: Ayine", *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor ve Edebiyat Dergisi*, c.24, sayı 95, s.155-170.

⁵ Sezen Çoğun Karabulut, "Türk Basınında Kadın Gazetesi'nin Yeri (1942-1962)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.4, sayı 11, İzmir 2005, s.187-200.

görülmüştür. Osmanlı kadınlarını oldukça pahalı, süslü kıyafetler giymeye başlamıştı. Kıyafetlerdeki bu değişim Osmanlı toplumunda çeşitli tepkilere sebep olmuştu. Kadın kıyafetlerin şekilsel değişimleri devlet tarafından kontrol edilmeye çalışılmıştı. Çeşitli fermanlarla şekli ve rengi kontrol edilmeye çalışılmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti, vatandaşlarını kıyafet yapılarına göre sınıflandırılmıştı. Müslüman kadınların gayrimüslim kadınlara benzememesi için çeşitli önlemler almaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Osmanlı kadının tesettür anlayışı Tanzimat Dönemi sonunda değişmeye başlamıştı.

23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet köklü birçok değişimi beraberinde getirmişti. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kadın hareketi feminizm başlıklı soyutsal bir yola girmişti. Yeni bir ıslahat, yönetim ve özgürleşme süreciyle birlikte feminizmin rahatlıkla gelişeceği bir ortam oluşmuştu. Çünkü dönemin teması eşitlik ve özgürlüktü. Böyle bir ortamda kadınlar feminizmin düşünsel gücüne daha fazla tutundu. Bunu da basın organları ile yapmaya çalışmıştı⁶. Ayrıca sosyal hayatın içerisinde daha fazla yer almaya başlamıştı. Kadının çalışma hayatına dâhil olması daha sade giyim tarzını getirmişti. Kadınlar bir nevi moda ve feminizm kavramların sentezi ile kıyafet kültürünün tamamen değişmesini sağlamıştı. Böylece tesettür anlayışı daha da değişmişti. İşte bu noktada toplumda yeni bir tartışma başlamıştır. Tesettür anlayışındaki değişim, Garpcılar ve İslamcılar arasında şiddetli tartışmalar sebep olmuştur. Tesettür üzerinden yapılan tartışmalar, yıllarca süren batı-doğu düşüncesinin iyice su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim Tanzimat ve II. Meşrutiyet ile birlikte, Osmanlı Devleti birçok siyasi ve sosyal değişimden geçmiştir. Batılı anlamdaki değişimler toplumsal düzeyde birçok tartışma sürecini de başlatmıştır. Çeşitli tartışmalara zemin hazırlamıştır. Tesettür tartışmaları bu süreçte oldukça ilgi çekici hale gelmiştir. Osmanlı Devletindeki geleneksel tesettürün değişimi uzun bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Sürecin daha iyi anlaşılması için; Tesettür kavramının nasıl ortaya çıktı? Osmanlı kadının dönemsel değişimleri nasıl gerçekleşti? Değişimlerin fikri zeminleri neydi? Batılı kavramlar Moda ve Feminizm kadın değişimine nasıl etki etmiş? gibi soruları akla getirmektedir. Bu soruların cevabı ile tesettür meselesinin sebeplerinin aydınlatılması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma batı kavramlarının, kadının değişim ve gelişimindeki etkileri anlamak noktasında ilginç anekdotlar içermektedir.

⁶ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm”, *Sosyo / Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c.1, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1993, s.216-227.

Aynı zamanda Osmanlı Devletinde kadın kavramının toplumsal noktada değişimi, tesettür algısı üzerinden tetkik edilmiştir.

Çalışmanın Konusu

II. Meşrutiyet Dönemi Tesettür Tartışmaları (1908-1918) olarak önerilen bu çalışmada dönemin tesettür tartışmaları, bu çerçevede basının konu ile ilgili tepkileri, tepkilerin toplumsal düzeyde nasıl bir etki bıraktığı ve bütün bunların siyasi olaylar üzerindeki sebep-sonuç ilişkisinin irdelenmesi bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Tezin birinci bölümünde öncelikle tesettür kavramının sorgulanmaktadır. Daha sonrasında Tarihsel süreç içerisinde giyim serüveni ve üç semavi inançta tesettür algısının ne olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. İslamiyet inancında tesettür konusu ayrıca irdelenmiştir. Tesettür meselesinin ortaya çıktığı II. Meşrutiyet sürecinde kadındaki statü değişimine karşı Beşiktaş Hadisesi, Kör Ali Olayı ve 31 Mart Vakası incelenmiştir. Bu olayların toplumsal sonuçları irdelenmiştir.

İkinci bölümde ise genel manasıyla II. Meşrutiyet döneminde kadının durumu ve öne çıkan kadın figürleri incelenmiştir. Daha sonrasında ortaya çıkan kadın hareketlerini çıkmasında etki olan iki unsur moda ve feminizm kavramları sorgulanmıştır. Bu kavramlar tesettür tartışmalarının fitili ateşleşmişti. Sonrasında ortaya çıkan iki fikriyat incelenmiştir. Öncelikle Garpçılık ve İslamcılık fikrinin nasıl peyda ortaya çıktığı sorgulanmıştır. Daha sonrasında bu fikirler II. Meşrutiyet dönemindeki basın aracılığıyla nasıl tezahür ettiği tetkik edilmiştir. Bu bağlamda muhafazakâr ve batı fikirlerinin savunulduğu gazetelerde, tesettür ve İslam inancı minvalde karşılıklı eleştiriler değerlendirilmiştir. Değerlendirmenin arkasından dönemin tesettür sorguları ile çalışmanın sonuç kısmı oluşturulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Yakınçağ tarihi araştırmaları içerisinde kadınlarla ilgili birçok çalışma gerçekleştirmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi, kadın çalışmaları açısından oldukça zengin konu içerikleri barındırmaktadır. II. Meşrutiyette birçok tartışmanın içerisinde tesettür meselesi oldukça ilginç sonuçlara sebep olmuştur. Ayrıca bu süreçte dönem içerisinde tesettür anlayışındaki değişimin toplumun fikri hayatına nasıl sirayet ettiği incelenmesi amaçlanmaktadır. Ortaya çıkan Garpçı ve İslamcı bakış açısı tesettür tartışmaların çıkış noktasını oluşturmaktaydı. Oluşan iki kutuplu fikri mücadele

serüvenin değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Diğer taraftan yaşanan değişimler ile birlikte ortaya çıkan kadın modelleri tetkik edilmeye çalışılacaktır. Bunun dışında ıslahatlarla birlikte meydana gelen değişimler kadının statüsünü oldukça değiştirmiştir. Özellikle moda ve feminizm'in kavramların ile birlikte büyük değişim geçirmiştir. Bu süreç kadının sosyal ve çalışma hayatına katılımında itici güç olmuştur. Bu noktada kavramsal terminolojinin sorgulanması amaçlanmaktadır. Tesettür tartışmaları Garpçı ve İslamcı yazarları tarafından gazete yazıları üzerinden başlamıştır. Bu noktada batılı ve muhafazakâr düşünce sahibi gazetelerdeki makalelerin çevrilerek fikriyatın anlaşılması amaçlanmaktadır. II. Meşrutiyet Döneminde Tesettür Tartışmaları (1908-1918) ile soyut kavramların sorgulanarak, somut kavramlar üzerine inşa edilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Kadın, Moda ve Feminizm kavramları üzerinden birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak bu kavramlar üzerinden tesettür algısındaki değişimle ilgili eksiklik bulunmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi birçok ilginç olaya tanıklık etmiştir. Gazetelerdeki Tesettür tartışmaları bunlar arasındadır. Kavramın toplumda nasıl bir tepki oluşturduğu ve bunun basına yansıyan durumu ele alınması önem arz etmektedir. Böylece dönemin atmosferinin anlaşılması için açısından Tesettür kavramı üzerinden kadın konusu irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Öncelikle tesettür ile ilgili geniş bir literatür kaynakların taraması ve taramaların verdiği sonuçlar ışığında basın ağırlıklı bir çalışma yapılmıştır. Gazeteler için basın literatürü taranmıştır. Basın literatürü için online veri tabanlarındaki basın koleksiyonları incelenmiştir. Tesettür ile ilgili gazete nüshaları için İSAM makaleler veri tabanı, Hakkı Tarık Us Basın Koleksiyonu, Atatürk Kitaplığı ve Ankara Üniversitesi Gazeteler Veri Tabanı incelenmiştir. Tez çalışmasında, gazete online veri tabanları taranmış ve tarama çalışmanın temelini oluşturmuştur. Tesettür tartışmaları giriş yapılmadan önce konu ile ilgili kavramsal tanımlamalar yapılmıştır. Ardından Osmanlı Devleti içerisindeki dönemseller olarak kadınların durumları incelenmiştir. Son olarak Tesettür ile Kadın ilişkisi ile ilgili sorular sorularak sonuç kısmı bağlanmıştır.

BÖLÜM 1: TESETTÜR KAVRAMI VE TARİHTE KADIN

1.1. Tesettürün Tanımı

Tesettür konusuna giriş yapılmadan önce kelime kökeninin anlaşılması gerekmektedir. Genel manası ile Tesettür ‘İnsanın fitrî, tabii, örfî veya dinî bir gerekçeyle vücudunun belli yerlerini örtmesi’ anlamındadır⁷. Tesettür kelime kökeni itibariyle ‘setr’ sözcüğünden türemiştir. Arapça kökenli ‘setr’ sözcüğü örtme, kapama, gizleme anlamlarına gelmektedir⁸. Tesettür, Arapça ‘setere’ kökünden ‘tefe’ul’ vezninden hâsıl olup, ‘örtünme, gizlenme, saklanma’ olarak dilimize yerleşmiştir⁹. Temel olarak bu anlamlara gelmektedir. Tesettür fıkıh açısından tanımlarsak; kadın ve erkeklerin mahrem yerlerini örtmesidir¹⁰.

Terimsel olarak temellendirilen Tesettür kavramı, kendi içerisinde tarihsel bir süreci de barındırmaktadır. Örtünme ihtiyacı insanoğluna özgü bir özellik olup, yüzyıllar içerisinde çeşitlilik göstermiştir. Örtünme eylemi, tarih öncesinde birçok sosyal ve dini topluluk tarafından uygulanmıştır. Bunların içerisinde üç semavi din örtünme olayına ayrı bir önem vermiş ve kendi ilahi metinleri içerisinde önemli vurgular yaparak, meseleyi açıklamaya çalışmıştır¹¹. Hatta bu durum Hz. Âdem ve Hz. Havva dönemine kadar dayanmaktadır. Kaynaklarda “Âdem ile Havva’nın yasak meyveden yiyip, cennetten dünyaya indirildiklerini anlatan ayette onların birdenbire kendilerinin ve birbirlerinin ayıp yerlerini gördükleri ve alelacele oralarını yaprakla kapattıkları” belirtilmiştir¹². Bunun dışında yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Bizans, İran ve Hint medeniyetleri ait örtünme eylemleri ile ilgili günümüze bilgiler ulaşmıştır¹³. Eski uygarlıklarda tesettür kullanma nedenleri çeşitli başlıklar altında toplanmıştı. Bunlar günlük ihtiyaçlar (sıcaktan ve soğuktan korunmak vs), dini gereklilikler, statü, medeni hal, yerel kültürler, coğrafik etmenler vb. birçok şey sebep olmuştu. Bir nevi

⁷ H.Yunus Apaydın, “Tesettür”, DİA, c.40, *Türk Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2011, s.538-543.

⁸ ‘Setr’, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s.945.

⁹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali (Nikâh, Boşanma, Mahremiyetler, Kadın ve Çocuk Hakları)*, Bursa: Altınoluk Yayınları, 1995, s. 49.

¹⁰ Fuat Aydın, “Âden’e Dönüş ya da Tesettürün Hikmetine Dair”, *Eski-Yeni Dergisi*, sayı 10, (2008), s.62-69.

¹¹ Suat Erdem, “İslam Fıkıhında Tesettür”, *Ekev Akademi*, sayı 19, (2015), s.253-276.

¹² Apaydın, “Tesettür”, s.538.

¹³ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, *İslamiyat Dergisi* sayı 2, (2001), s.19-33.

sosyokültürel çeşitliliğin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴. Toplumların tarihsel aktiviteleri içerisinde tesettür dini, siyasi ve ahlaki süreç ve olguları etkilemiştir¹⁵.

1.2. Semavi Dinlerde Tesettür Anlayışı

Üç semavi dinde tesettür çeşitli sebeplerle kullanmış ve ona kutsiyet yüklemiştir. Bu cümleden yola çıkarak akla şu soru gelmektedir. Bu üç semavi din ne şekilde örtünme süreçleri içerisinde geçmişlerdi? Kendi ilahi metinlerinde bu konu nasıl anlatılmıştı? Öncelikli olarak İslam inancından tesettür'ün ne olduğu, nasıl sınırlandırıldığı, ayetlerde örtünme ile ilgili geçen terimler neler olduğunu çözümlemek gerekmektedir. Çünkü İslam'ın kabulüyle birlikte bu inancı kabul eden toplulukların hayatlarında birçok şey değişmiştir. Bu bağlamda İslamiyet'teki tesettürün Kur'an'ı Kerim içerisinde bulunan sure ve ayetler çerçevesinde İslam inancındaki örtünme kavramı tetkik edilmiştir.

1.2.1. Yahudi (Musevi) İnancında Tesettür

Yahudi (Musevi) inancına ait Tevrat kitabında doğrudan Tesettür kavramına dair bölüm bulunmamaktadır. Ancak Yahudilerin sözlü Tevrat dedikleri Yahudi Rabbinik literatüründe örtünme ile ilgili bölümler bulunmaktadır. Yahudilikte örtünme ile ilgili kavramlara bakıldığında; Tevrat yer alan Hz. Musa'nın Sina dağına çıkıp on emri almıştı. Bu bağlamda on emri sonra aldıktan dağdan aşağıya indiğinde yüzünün örtülü olduğu anlatılmaktadır¹⁶. Yahudi inancında örtünme süreci eski dönemlere rastlamaktadır. Antik çağı döneminde Yahudi inancı örtünmeyi dini bir kimliğe bürümüştür.

“Kitab-ı Mukaddes'in “Eski Ahit” kısmında kadının açıklığını ayıp kabul eden ve örtünmesinin gerekliliğini ifade eden bölümler bulunmaktadır. Yahudi geleneğinde baş örtme uygulaması, Mişna ve Talmud'da hükme bağlanmış, kadınların erkekler karşısında hayâ prensibi icabı, erkeklerin ise Tanrı'ya karşı saygı ve tevazu maksadıyla başlarını örtmeleri gerekli görülmüştür. Yahudilikte çıplaklık cezayı gerektiren bir suç ve utanç vesilesi olarak görülmüştür. Bununla ilgili olarak Eski Ahit'te şöyle geçmektedir: ‘Rab dedi ki: Belirti ve ibret olsun diye kulum Yeşaya nasıl üç yıl çıplak

¹⁴ Fatma Özbek, “İslam'da Tesettür”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, 2013), s.3.

¹⁵ Apaydın, “Tesettür”, s.538.

¹⁶ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtü”,s. 20.

ve yalınayak dolaşırsa, Asur kralı da Mısır'a utanç olsun diye, Mısırlı tutsaklarla Kuşlu sürgünleri genç ve yaşlı demeden çıplak ve yalınayak yürütecektir'¹⁷.” Ayrıca örtünme ile ilgili Tevrat'ın II. Samuel kısmında; *“Davut ağlaya ağlaya Zeytin Dağı'na çıkıyordu. Başı örtülüydü, yalınayak yürüyordu. Yanındaki herkesin başı örtülüydü ve ağlayarak dağa çıkıyorlardı*¹⁸”. Hz. Davud'un isyan eden oğlunun gazabından kaçarken bu şekilde Zeytin Dağına çıkmıştı. Diğer bir kısım Ezgiler Ezgisi'nde ise örtünme şu şekilde geçmektedir: *“Ey sevgilim, söyle bana, sürünü nerede otlatıyorsun, Öğleyin neredeyatırıyorsun? Neden arkadaşlarının sürüleri yanında Yüzünü örten bir kadın durumuna düşeyim?”*. Bu dönem içerisinde fahişe kadınların yüzlerini örttüğü belirtilmektedir¹⁹.

Diğer taraftan Talmud Yahudiler için büyük önem arz etmekte olup, Mişna ve Gemara olarak iki bölümden oluşur. Bir nevi kanunname diyebiliriz. Yahudilerin kendileri için oluşturdukları kanunlardır²⁰. Bu bağlamda Ortaçağ Avrupa'sına gelindiğinde adı geçen Talmud'da başörtüsü ile ilgili kuralın evli kadınlarla sınırlandırıldığı görülmektedir. Tarihsel gelişim sürecinde bunun genişletildiği görülmektedir²¹. Özellikle günümüzde Yahudi erkeklerin ve kadınların başlarını kaparken temel olarak yukarıda bahsedilen Hz. Musa ve Sina Dağı temel etkindir.

1.2.2. Hristiyanlıkta Tesettür

Hristiyanlıkta, Hz. Meryem'i resmeden ikonalarda başörtülü olduğu için rahibelerde buna örnek alıp başlarını kapatmışlardır. Yalnız İsevilikte şöyle ağır bir durum bulunmaktadır. Kadının örtünme meselesi yaratılışına ve önceliğin erkekten sonra olduğunu vurgular. Örtünme ile ilgili meselelere İncil'deki bölümlerde değinilmemiştir. Mektuplar bölümünde Pavlus'un Korintlere gönderdiği mektupta mevcuttur²². *“ Başı örtüsüz olarak Peygamberlik yapan veya dua eden bir kadın başının saygınlığını hiçe indirir. Böyle davrananla başını tıraş eden arasında hiçbir fark yoktur. Kadın*

¹⁷ Fatma Özbek, “İslam'da Tesettür”, s.3-4.

¹⁸ Tevrat, II. Samuel, 2.sa, 15:30.

¹⁹ Tevrat, Ezgiler Ezgisi, Ezg. 1:7.

²⁰ Zafer İslam Han ve Mehmet Aydın, “Talmud'un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.25, sayı 1, (1982), s.139-152.

²¹ Salime Leyla Gürkan, “Tesettür(Diğer Dinlerde)”, DİA, c.40, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s.543-545.

²² Salime Leyla Gürkan, “Tesettür(Diğer Dinlerde)”, s.544-545

örtünmeyecekse saçlarını kessin, kadının saçlarını kesmesi ve başını tıraş etmesi saygınlığını hiçe indiriyorsa başını örtmesi zorunludur²³. ”

İsevilerin tarihsel süreç içerisinde örtünme meselesine ayrı bir önem arz etmişlerdi. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil’de kadının edepli ve erkek karşısında ahlaka aykırı giyinmemesi gerektiği belirtilmiştir²⁴. Hristiyanlık içindeki cemaatlerde örtünme bir kısım farklılıklarla birlikte devam etmektedir. Protestan cemaati içerisinde örtünme konusunu esnek olup, dinsel yükümlülükten çok adetsel bir niteliği bürünmüştür. Kişisel tercih olarak örtünme şekli (bone, şapka vb) bireysel arzuya bırakılmıştır. Ortodoks ve Katolik kilisesi örtünme meselesini katıyetle uygulamaktadır. Katolik kilisede bölgesel farklılıklara rağmen, Ortodoks kilisesi örtünme konusunda tavize mahal vermemektedir²⁵.

1.2.3. İslamiyet’te Tesettür

İslam inancı, örtünme eylemi ile ilgili önceki örtünme süreçlerini kabul etmiş. Ancak bu örtünme sürecine kendi ilahi metinlerinde belli sınırlar çizmiştir²⁶. İslamiyet’te örtünme belli başlıklar adı altında toplanmıştır. Bu başlıklar Kur’an’ı Kerimde; Hımar, Cilbab, Hicab. Bu kavramlar, İslamiyet’te tesettürü anlaşılması açısından önemli bir sınıflandırmadır. Kur’an’ı Kerimde tesettürün kendi içerisinde barındırdığı örtünme ve korunma manası “libâs” kelimesi olarak kullanılmıştır. A’râf suresi 26. Ayeti içerisinde ‘Libâsen’ ve ‘Libâsut’olarak geçmektedir²⁷. Etimolojik olarak arapça kökenli bir kelimedir. Sözlük manasıyla ‘Libâs’ kelimesi elbise veya esvap anlamlarına gelmektedir²⁸. Hımar, ‘hamr’ sözcüğünden türetilmiş olup, kadın başörtüsü anlamlarına gelmektedir. Hamr sözcüğü ‘örtmek, saklamak, gizlemek’ gibi anlamlarına da sahiptir²⁹. Cilbab ise ‘celabib’ kökünden gelmektedir ve manası ‘çarşaf’tır. Celabib ise kadınların yüzlerine örtündükleri yaşmaklar, başörtüleri, feraceler’ anlamına gelmektedir. Hicab ise ‘utanma, sıkılma, perde’ manaları taşımaktadır³⁰. Semavi dinlerden olan İslam inancının örtünme ile ilgili önem arz eden ayetleri olduğunu belirtilmişti. İşte

²³ Fatma Özbek, “İslam’da Tesettür”, s.5.

²⁴ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtü”, s.24.

²⁵ Gürkan, “Tesettür”, s.545.

²⁶ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Tesettür”, s.19.

²⁷ Apaydın, “Tesettür”, s.539.

²⁸ “Libas”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s.551

²⁹ Apaydın, “Tesettür”, s.539.

³⁰ “Hicab”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 366.

bahsedilen ayetlerin başında A'râf Suresi 26. ve 27 ve 31 ayetleri³¹ ve Nahl suresi 81. ayet gelmektedir³². Bahsedilen ayetlerde örtünme ile ilgili şu sözler söylenmektedir:

“ Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise yarattık. Takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) elbisesi... İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah’ın ayetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onlara indirildi)³³. ”

“Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmazın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kıldık³⁴. ”

“Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez³⁵. ”

Ayrıca İslam’da tesettür anlayışı ilgili başka surelerde bulunmaktadır. Bunların içerisinde yer surelerden biri de Nahl suresi³⁶ 81.ayettir.

“Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve dağlarda da sizin için barınaklar var etti. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. Böylece Allah, Müslüman olasınız diye üzerinizde olan nimetini tamamlıyor³⁷. ”

İslamiyet inancı insanların (kadın ve erkeğin) örtünme gerekliliğini kendini başka kişilerin rahatsız edici bakışlarından ve ırzı meşru olmayan cinsel isteklerden sakınmak olarak tanımlamaktadır. Böylece kamusal alandaki ve ibadet icrasındaki tesettür şekli ve sınırları Kur’an’ı Kerimde belirtilmiştir. İbadet icra ederken nasıl giyinilmesi gerektiği

³¹ “Yâ benî âdeme kad enzelnâ aleykûm libâsen yuvârî sev’âtikum ve rîşâ(rîşâen) ve libâsut takvâ zâlike hayr(hayrun), zâlike min âyâtillâhi le’allahum yezzekkerûn(yezzekkerûne)”. (El-A’RÂF 7/26), “Yâ benî âdeme lâ yeftinnenekumuş şeytûnu kemâ ahrece ebeveykum mine’l cenneti yenzi’û anhumâ libâsehumâ li yuriyehumâ sev’âtihimâ innehu yerâkum huve ve kabîluhu min haysu lâ terevnehum innâ ce’alneş şeyâtine evliyâ’e lillezîne lâ yu’minûn (yu’minûne). (El-A’RÂF 7/27) / “Yâ benî âdeme huzû zînetekum inde kulli mescidin ve kulû veşrebû ve lâ tusrifû, innehu lâ yuhîbbul musrifîn(musrifine)” (El-A’RÂF 7/31).

³²Suat Erdem, “İslam Fıkında Tesettür”, s.254.

³³ Hayrettin Karaman, Ali Özek, *Kur’an’ı Kerim Açıklamalı Meali*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, , 2012, s.144.

³⁴ Hayrettin Karaman, Ali Özek, *Kur’an’ı Kerim Açıklamalı Meali*, , s.144.

³⁵Hayrettin Karaman, Ali Özek, *Kur’an’ı Kerim Açıklamalı Meali*, s.145.

³⁶ “Vallâhu ceale lekum mimmâ halaka zılâlen ve ce’ale lekum mine’l cibâli eknânen ve ce’ale lekum serâbile tekîkumu’l harra ve serâbile tekîkum be’sekum, kezâlike yutimmu ni’metehu aleykum le’allekum tuslimûn (tuslimûne)” (En-NAHL 16/81)

³⁷ Hayrettin Karaman, Ali Özek, *Kur’an’ı Kerim Açıklamalı Meali*, Diyanet Vakfı Yayınları, s.260.

yukarıdaki ilk iki ayette belirtilmiştir³⁸. Kamusal alanda ise kadın ve erkeğin örtünmesiyle ilişkili ayet ise Nur suresi 30/31³⁹ ayet ve Ahzâb Suresi 59 ayettir:

“Müzmin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır⁴⁰” / “Mü’min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, ziynet (yer)lerini göstermesinler. Hımar (Başörtülerini) ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Ziynetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından yahut üvey oğullarından yahut erkek kardeşlerinden yahut erkek kardeşlerinin oğullarından yahut kız kardeşlerinin oğullarından yahut Müslüman kadınlardan yahut sahip oldukları kölelerden yahut erkeklği kalmamış hizmetçilerden yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey Mü’minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!⁴¹” / “Ey peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini (cilbablarını) almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir⁴².”

Görüldüğü gibi iki ayette kadın ve erkeğin Tesettürü bu şekilde tanımlanmaktadır. Ahzâb süresi 59. ayetinde ve 53. ayetinde ⁴³ yukarıda bahsedilen cilbab ve hımar

³⁸ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s.50-51.

³⁹ “Kul’lil mu’minîne yaguddû min ebsârihim ve yahfezû furûcehum, zâlike ezkâ lehum, innellâhe habîrun bimâ yasneûn (yasneûne)” (En-NÛR 24/30) / “Ve kul’lil mu’minâtî yagduhne min ebsârihinne ve yahfazne furûcehunne, ve lâ yubdîne zînetehunneillâ mâ zahera minhâ, ve’l yadribne bi humurihinne alâ cuyûbihinne, ve lâ yubdîne zînetehunneillâ li buûletihinne ev âbâihinne ev âbâi buûletihinne ev ebnâihinne ev ebnâi buûletihinne ev ihvânihinne ev benî ihvânihinne ev benî ehavâtihinne ev nisâihinne ev mâ meleket eymanuhunne evit tâbiîne gayri ulîl irbeti miner ricâli evit tıflillezîne lem yazharû alâ avrâtin nisâi, ve lâ yadribne bi erculihinne li yu’leme mâ yuhfîne min zînetihinn(zînetihinne), ve tûbû ilâllâhi cemîan eyyuhâl mu’minûne le’allekum tuflihûn(tuflihûne)” (En-NÛR 24/31).

⁴⁰ Hayrettin Karaman, Ali Özek, Kur’an’ı Kerim Açıklamalı Meali, s.343

⁴¹ Hayrettin Karaman, Ali Özek, Kur’an’ı Kerim Açıklamalı Meali, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s.343

⁴² Hayrettin Karaman, Ali Özek, Kur’an’ı Kerim Açıklamalı Meali, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s.417.

⁴³ “Yâ eyyuhen nebîyyu kul li ezvâcike ve benâtike ve nisâ’il mu’minîne yudnîne aleyhinne min celâbîbihinn (celâbîbihinne), zâlike ednâ en yu’refne fe lâ yu’zeyn (yuzeyne) ve kânallâhu gafûran rahîmâ (rahîman)” (EL-AHZÂB 33/59) / “Yâ eyyuhellezîne âmenâ lâ tedhulû buyûten nebîyyi illâ en yu’zene lekum ilâ ta’âmin gayre nâzirîne inâhu ve lâkin izâ duîtum fedhulû fe izâ taimtum fenteşirû ve lâ muste’nisîne li hadîs(hadîsin), inne zâlikum kâne yu’zîn nebîyye fe yestahyî minkum vallâhu lâ yestahyî mine’l hakk (hakkı) ve iza se’eltumûhunne metâan fes’elûhunne min verâ’i hicâb(hicâbin), zâlikum atharu li kulûbikum ve kulûbihinn (kulûbihinne) ve mâ kâne lekum en tu’zû resûlallahî ve lâ en tenkihû ezvâcehu min ba’dihî ebedâ (ebeden), inne zâlikum kâne indallâhi azîmâ(azîmen)” (EL-AHZÂB 33/53).

kavramları geçmektedir. Ayrıca Ahzâb suresi 53. ayetinde hicap ile ilgili kısım şu şekilde geçmektedir:

“Ey iman edenler Siz, bir yemeğe çağrılmadıkça, zamanını gözetmeksizin, Peygamber’in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın, sohbeta dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamberi üzmemekte, fakat o (size bunu söylemekten) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber’in hanımlarından bir şey istediğiniz vakit hicâb arkasından isteyin. Böylesi hem sizin kalpleriniz hem onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah’ın Resûlünü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük (bir günahdır)”⁴⁴.

Ayette anlatılmak istenen Hicap ‘perde, kapı’ gibi anlamlara gelmektedir. Doğrudan doğruya ‘yüz örtüsü, peçe’ anlamına gelmemektedir. Hicap kavramının cilbab ve hımar gibi algılanmasının doğru olmadığını görüyoruz. Hicap kavramı daha çok iki kelimeyi kapsar nitelikte sakınılması gereken noktalara vurgu yapmaktadır⁴⁵. Böylece İslam inancındaki Tesettür ile ilgili kavramlar açıklanmıştır.

1.3. Tarihi Süreçte Toplumlarda Kadın Kavramı

Günümüzde ‘Kadın’ kelimesi tanımlanırken birçok tabir ve tanım kullanılmıştır. Bu tabirler onun yaradılışı, genç kızlık ve anne olma süreçleri etrafında şekillenmişti. Bir nevi aidiyet süreçleri üzerinden tanımlamalar yapılmıştır. Bazı tanımlamalar tarihe dayandırılmakta iken, bazıları teolojik kavramlar içerisinde açıklanmıştır. Her ne olursa olsun kadının tarihi anlamdaki yolculuğu ve rolü yadsınamaz bir gerçekliktir. Toplumun bir parçası olarak tarihsel süreçteki katkısı bu başlık altında açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak tarihsel sürecin ilk zamanlarındaki kaynak sayısının azlığı sebebiyle, kadın araştırmaları açısından büyük bir engel olarak araştırmacıları sınırlandırmıştır⁴⁶.

Söz konusu kaynak sıkıntısının yaşanmasının en bariz sebebi yerleşik hayatta geçilmemiş olmasıydı. Yerleşik hayata geçiş süreci, insanların kendini var etme savaşı ile başlamıştır. Bu süreç avcılık ve toplayıcılık olarak tanımlanabilir. Böylece kadının, tarihsel süreçteki macerası ile ilgili bilgiler alınabilme noktasına gelinmiştir. Kadın

⁴⁴ Hayrettin Karaman, Ali Özek, Kur’an’ı Kerim Açıklamalı Meali, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s.416.

⁴⁵ Apaydın, “Tesettür”, s.541.

⁴⁶Ömer Faruk Harman, “Kadın”, *DİA*, c.24, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.82-86.

başından beri üreten bir varlık olduğunun farkında olmuştur. Bu farkında olma algısı avcı ve toplayıcı olan ilk toplumları yüksek bir mertebeye ulaştırmıştır. Erkek bunu başta pek anlamlandıramamıştır. Kadınların ilkçağlardaki katkıları çömlek yapımı ve besin kurutulması olarak örneklendirebilen buluşlar bulunmuştur. Ancak öncesinde ön plana çıkan buluş ipti. Bu bağlamda diğer buluşlar gelişmiştir. Toplumsal yaşamın da burada ciddi anlamda teşekkül ettiği görülmektedir. Kadın sosyolojik teşekkülde edindiği görevi, erkeğin avladığı malzemeyi düzenleme ve çocukların bakımı ilişkilendirilmişti. Sonuç olarak aile kavramı ortaya çıkmış, gelişip bugünlere kadar gelmiştir. Sosyolojik süreçler içerisinde kadının üretim görevi bambaşka kavramlar ve tanımlamaları ortaya çıkarmıştır⁴⁷. Tarihsel dönem içerisinde çeşitli medeniyetler tarafından kadın çeşitli varyasyon ve sınıflandırma içerisine sokulmuştu. Topluluklar içerisinde zaman zaman anaerkil, zaman zaman ise erkekle eşit statüde yer almıştır. Hatta bazı tarihsel kavimler kadını ilahlaştırma noktasına gelmişti. Örneklendirme çerçevesinde; Eski Anadolu mitolojisinde kadın ana tanrıça olarak adlandırılmıştır. Bunun en önemli sebebi ise doğurganlığıydı. Çünkü doğurganlığı tabiatın kendi yenileme özelliği ile ilişkilendirilmişti. Bazı tanrıça isimleri Kybele, Artemis, Demeter, Astarte, Afrodite veya Venüs'tü. Eski Anadolu medeniyetlerinden biri olan Hititlerde kral ve kraliçenin eşit olduğunu anlaşılmıştır. Yapılan Kadeş antlaşmasından kral ile birlikte kraliçenin mührünün bulunması önemli bir detaydır⁴⁸. Eski Anadolu medeniyetlerinin kadınlarla ilgili tutumları oluşturdukları yasalar çerçevesinde anlaşılmıştır. Anadolu medeniyetleri içerisinde Asurlulara ait tabletlerde evli bir erkeğin evlenmesinin mümkün olamayacağı ve eğer böyle bir durum olursa boşanma parası vermesi gerektiği yasalarında yer vermişlerdi. Evlenme ve boşanma süreçleri ise şahit ve ülkenin yasal kurumlarının önünde gerçekleşmişti. Bu durumla birlikte kadın hakları korunmuş oluyordu. Diğer taraftan Mezopotamya'da Akad Devleti zamanında kanunlarında 'sebepsiz yere boşayıp başka bir kadınla evlenmek isteyen erkeğin evinden ve eşyasından ayrı düşeceğini' ibaresi yer almaktadır. Eski Babil Hükümdarı ve ilk yasaları oluşturan Hammurabi yasalarında kadınlar için geniş bir başlık açılmıştır. Özellikle kadının evlenme-boşanma, iş ve dini hayatta önemli düzenlemeler ve imkânlar verilmiştir. Mezopotamya'da evlilik ve boşanma süreçlerine dâhil bu kadar kanun

⁴⁷ İslam Can, *Aile Kurumu ve Ailenin Tanımı, Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile*, İstanbul: Çizgi Yayınevi, 2013, s.217.

⁴⁸ Ömer Faruk Harman, "Kadın", s.83.

olması, aile ve kadın kavramının önemsendiği göstermektedir. Erkeğin ve kadının tek eşli olmasının koruma altına alındığı sonucuna da varılmıştır⁴⁹.

Eski köklü medeniyetlerden biri olan Hititlilerin kanunlarında kadın ve erkek statüsünde ataerkil yapı dikkat çekmiştir. Kadınlar burada genellikle ataerkil toplumlarda görülen kadın satın alınma esasına dayalı olduğu ortaya çıkmıştır. *“Böyle bir uygulamada damat, kıza "kusata" denilen bir ağırlık parası ödemekte; kıza ise, baba evinden çıkarken, baba mirasına karşılık olarak "iwaru" denilen bir çeyiz parası verilmektedir. Böylece evliliğin henüz oluşmaya başlaması ile erkeğin öne çıktığı görülmektedir. Ancak şu noktanın özellikle belirtilmesi gerekir ki, Hititlerde erkeğin kadın üzerindeki mülkiyet hakkı, Romalılarda olduğu gibi hudutsuz, kayıtsız ve şartsız değildir⁵⁰.”*

Eski Yunan Medeniyetine gidildiğinde ise kadınların politik haklarının hiç olmadığı görülmektedir. Evlilik ve boşanma süreçlerinde kadın ve erkek tek eşliliği temel alan durumlardan bir tanesiydi. Erkeğin sebep bildirmeden eşini boşama hakkı bulunmaktaydı. Kadının da boşanma hakkı ile birlikte çeyizini geri alma hakkı bulunmaktaydı. İbadet noktalarında kadın ve erkek aynı yerde ibadet edebiliyordu. Ancak ayrı oturmaları şartı konmuştu. Eski Yunan medeniyetinde bir kadının en yüksek mertebesi şüphesiz rahibe olmaktı. Böylece devletin resmi görevlisi olmaktaydılar. Medeni statüleri ise evli olmalarıydı⁵¹. Hinduizm inancının kadına bakış açısını teolojik temellendirmeler üzerinden yorumlanmıştı. Öyle ki inancın içerisinde Tanrıçalar vardır. Bu Tanrıçalar tanrıların eşleri olarak nitelendirilmiştir. İyi veya kötü huylu tanrıçalar olarak ikiye ayrılmıştır. Bütün bu mitolojik kavramlar dışında Hint geleneği olarak dinsel görevlerin sorumluluğu genellikle erkeğin vazifesidir. Kaynaklarda Hintli kadınların sorumlulukları çocuklarına bakmak, erkeklerin dinsel vazifelerindeki materyallerin düzenlenmesi ve erkeklerin nefsi ihtiyaçların gidermek olarak özetlenmişti. Hindu inancının başlangıç sürecinde kadın ve erkek eşitliği savunulmuş ve buna göre yaşanmıştır. Ancak tarihsel süreçte kültürel karma ile birlikte kadınlar sosyal ve siyasi etkinliklerde ikinci plana atılmıştır. Bu durum onların çalışma özgürlüklerini kısıtlayıp sosyal yaşamdan uzaklaşmalarına sebep oldu. Hint ülkesinde kadın hakları başlığını ‘kadının adı yok’ kelimesi ile tanımlanmıştır. Bugün hala kadın yer yer insan

⁴⁹ Yusuf Kılıç, “Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 1-2, (2005), s.31-41.

⁵⁰ Yusuf Kılıç, H.Hande Duymuş, “Hititlerde Kadın ve Siyaset”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 42, Ankara 2007, s.85-99.

⁵¹ Ömer Faruk Harman, “Kadın”,s.83.

statüsüne bile konmamaktadır. Hatta evlilik süreçlerinde kadınların başlık parası vermekle yükümlü olması gibi geleneksel süreçler, kadının toplumdaki yerini daha da tartışmalı bir hale getirmektedir⁵². Ayrıca Hinduizm inancında eski hint geleneklerinin bir devamı olan Sati geleneğine sahipti. “*Sati Sanskritçe anlamı (sutte) iyi, dürüst, erdemli, sadık, iffetli kadın anlamına gelmektedir. Kelimeyi dul kadın üzerine uyguladığımızda ölmüş kocasıyla kendini yakarak feda eden kadını temsil etmektedir.*” Bu geleneğe göre dul kalan kadınlar ölen kocaları ile birlikte yakılmaktadır⁵³. Budizm inancından ise başlarda kadın daha aşağı bir varlık olarak görülmüştür. Ancak daha sonrasında çeşitli kültürel etkileşimlerle durum değişmiştir. Hatta düşüncenin değişimi ile birlikte Budist inancında kadın ruhani liderlerde çıkmıştır. Yine de temelde ataerkil bir inancıya sahiptir. Eski Türk toplumlarında ise kadının diğer ataerkil topluluklara göre daha şanslı olduğu görülmektedir. Topluluk içerisinde monogami yanında poligamiye de rastlanmamıştır. Eski Türk kavimlerindeki kadınların, Hakan gibi yönetim statüsündeki erkeğin yanında Hatun olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca kadının mal ve mülk edinme hakları da bulunmaktaydı. Dini törenlere başkanlık yaptığı da kayıtlara geçti⁵⁴.

1.4. İslam İnancında Kadın ve Tesettür

Tarihsel süreç boyunca toplumlar içerisinde inançsal düzlemde çeşitli giyinme türleri ortaya çıkmıştır. Nasıl ki içinde bulunulan iklim ve gelenekler giyinme şekillerini belirliyorsa, inançta bu konuda etkin sonuçlara sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan kıyafetler dönemsel atmosferin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

610 yılında İslamiyet’in doğuşu ile birlikte bu inancı kabul eden insanların hayatlarında birçok şey değişmiştir. Cahiliye devrindeki kalıtsal alışkanlıkların geride bırakılması için büyük bir mücadele süreci başlatılmıştı. Her alanda kadın-erkek ayrımı yapılmadan bu mücadele sürdürüldü. İslamiyet’in kaynağında olan Kur’an’ı Kerim’de kadın-erkek arasında herhangi bir ayrım olmadığı belirtilmektedir. Temelde Kur’an’ı Kerim’de Allah’a ve peygamberine iman eden ve iyi işler yapanların kadın-erkek ayrımı yapmadan cennetle mükâfatlandırılacağı bildirilmiştir. Bu eşitlik vurgusu kadınlar için o

⁵² Kamil Şahin, Salih Toprak, “Kültürel ve Dinsel Perspektifte Kadın Kimliği”, *Turkish Studies*, sayı 11/18, Ankara 2016, s.203-214.

⁵³ H.Hilal Şahin, “Hindistan’da Dul Olmak: Sati Uğruna Diri Diri Yakılan Kadınlar”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi (Kadın Özel Sayısı)*, c. 9, (2017), s.61-73.

⁵⁴ Ömer Faruk Harman, ‘Kadın’, s.83.

dönemde devrim demektir. Kadınların İslamiyet’i seçmelerinde belki de en büyük etmen bu olmuştur. Çünkü Cahiliye devrinde, Arap coğrafyasında kadının hiçbir değeri yoktu. Kadın-erkek arasındaki durumla ilgili Kur’an’ı Kerim’in vurguladığı cümle şuydu: “...maruf’u emredip münker’den alıkoyan insanlar...”. Yani çevrelerindeki insanlara iyiliği emredip kötülükten uzak tutan kişi modelini ön plana çıkarttığı görülmektedir. Bu durum herhangi bir cinse özellikle belirtilmemiştir. Kapsayıcı bir tutum içerinden bütün insanlığa emredilmiştir. Hatta Medine şehir devletinin kurulduğu Hz. Muhammed (s.a.v) ilk zamanlarda halktan kendisine biat etmelerini istemişti. Biat etmelerini isterken kadın-erkek ayrımı yapmamıştır. Hepsinden uymalarını istediği şeyler şu başlıklar altındaydı: ‘Allah’a ortak koşmama, hırsızlık yapmama, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, iftirada bulunmamak, herhangi meşru kurala karşı gelmemeleriydi. Yani insana zarar verecek şeylerden uzak durmalarıydı⁵⁵.

Temel kavramlar içerisinde kadın-erkek ile eşit olduğu belirtilmiştir. Peki, bu durumun toplum içerisinde yansımaları kolay oldu mu? Kadının sosyal yaşama adapte edilmesinde neler yaşandı? Bunların anlatılması gerekmektedir.

İnsanoğlunun normal yaşantısı içerisinde yeni bir duruma ya da bir olguya alışması zaman alabilmektedir. Alışma süresi kişiden kişiye temelde farklı olsa da evrelerin ruhu aynıdır. İslamiyet’in gelişme ve büyüme süreçlerinin kadına yansımaları da bu şekilde oldu. İlk süreçte kalıplaşmış geleneklerden kurtulmak kolay olmamıştı. Yeni suretin ortaya çıkabilmesi için eski yüzeyin iyice kazılması gerekiyordu. Bu o kadar derin bir cahillik dönemi ki, kız çocukları diri diri toprağa gömülmüştü. Böyle bir cahillik karşısında bir inanç sistemi çıkıp kadın-erkek eşitliğini vurgulamıştır. Kadın, bu inanç sistemi içinde temel hak ve hürriyetlere kavuşturulmak istenmişti. Bunların en başında yaşama hakkı geliyordu. Kadın, cahiliye toplumunda yaşama hakkına bile sahip değildi. İslamiyet’i kabul etmiş erkekler bile, kadınların toplum içerisindeki yeni haline direnç göstermiştir. Hatta Hz. Muhammed (s.a.v)’in kadın hakları konusundaki bu hassasiyeti bazı sahabeleri rahatsız etmişti. Buna bir örneklem verilmesi gerekirse; daha sonraları halifelik kurumunun başına gelecek olan Hz. Ömer (r.a) kadınların eşlerine karşı geldiklerini ve bu suretle eşlerini dövmek için izin istediği kaynaklarda belirtilmiştir. Bununla ilgili ilginç bir diğer örnek ise şöyledir: “Cahiliye döneminin alışkanlığı olarak ilk Müslümanların kadına verdiği değeri nasıl zor kabul ettiklerini Abdullah b. Ömer

⁵⁵ Mehmet S. Hatipoğlu, “İslam’ın Kadına Bakışı (Woman in Islam)”, *Journal of Islam Research*, c.10, (1997), s.223-227.

şöyle anlatıyor: “Biz Rasulallah zamanında hanımlarımıza söz söylemek ve istediğimiz gibi davranmaktan vahiy gelir korkusuyla sakınırdık. Hz. Peygamber vefat edince istediğimiz gibi konuştuk ve istediğimiz gibi davrandık⁵⁶.”

Buradan anlaşıldığı üzere kadının İslamiyet'te gerçek anlamda değer görmesi uzun bir süreci kapsamaktadır. Toplum içindeki bu tür sancıların idraki için, toplum yapısını da iyi anlamak gerekir. Sosyolojik anlamda ataerkil toplum yapısının kadınsal mevzulara oldukça dirençli olduğu tarihsel bir gerçektir. Düşünsel anlamda toplum hakkında bundan bağımsız bir yargı oluşturulması pek mümkün olmamıştır. Güncel olarak kadın hakları ile ilgili yaşanan sorunların problematik kökeni bu süreçlere dayanmaktadır. İslami hukuk kuralları, ataerkil toplum temelli düşünce ve yargı sistemi ile insanlara ulaşmıştır. Ne yazık ki kadın hassasiyeti göz ardı edilmişti. Böyle bir ortamda oluşan hukuk kuralları kafalarda soru işaretleri bırakmıştır. Vahiy edilen kadın hakları ile geleneksel alışkanlık arasında derin uçurum bulunmaktadır⁵⁷.

Dönemin çetin şartlarına rağmen mücadeleye devam edilmiştir. Toplumun temelini oluşturan en önemli şeylerden biri de eğitim- öğretim seviyesiydi. Eğitim ve öğretim her birey için doğal bir haktır. İslam inancı da eğitim-öğretim süreçlerini farz kılmıştır. İlim tahsilini kadın-erkek ayrımı yapmadan bu konuda sorumlu kılmıştır. Bu süreçte eşit bir şekilde vaazlar verilmekteydi. Hatta Hz. Muhammed (s.a.v) hür ya da cariye ayrımı yapmadan bütün kadınlarında eğitim alması gerektiğine inanmaktaydı. Nitekim cahiliye devrinden kalan kadınlar arasındaki ayrımı da bir nebze olsun kırmak istemekteydi. Çünkü temelde eşitlik esastı. Birçok sahabe kadın okuma-yazma bilmeyenlere okuma – yazma öğretmişti. Bu süreçte kadınların hadis, fıkıh, şiir ve tıbbi ilimler tahsil ettiği de görülmektedir⁵⁸. Kadınların kendilerini gerçekleştirme süreçleri çok geniş bir tabana yayma istekleri ilgilendikleri ilimlerle görülmüştür. Çünkü bu alanlar aynı zamanda erkeklerin ihtisas alanları içerisine girmektedir. Kadın bir nevi toplumsal görevlerini farklı düzlemlere yaymak istemiştir. İslamiyet'in bu devrimsel hareketlere izin verdiği görülmektedir. Böylece toplumsal konjonktürde kadın kimliğine yeni bir tanım getirme amacı güdülmüştü. Kadınların yeniden toplumsal tarih içerisinde yer alması istenmişti⁵⁹.

⁵⁶ Ali Toksan, “Hz. Peygamber'in Devrinde Kadın”, *Diyanet İlim Dergisi*, c.29, s.4, (1993), s.67-80.

⁵⁷ Beyza Bilgin, “İslam'da ve Türkiye'de Kadın”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.31,s.1, (Ankara),s. 30-43.

⁵⁸ Ali Toksan, “Hz. Peygamberin Devrinde Kadın”, s.68-70.

⁵⁹ Cihan Aktaş, “Kadının Toplumsallaşması ve Fitne Sorunu”, *Journal of İslam Research*, c.10, 1997, s.241-248.

O dönem içerisinde kadınların mescide giriş ve çıkışları ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v) kadınların gündüz ya da gece fark etmez mescide gitmelerinden herhangi bir sıkıntı olmadığını söylemişti. Bu durumda erkeklerin eşlerini bu konuda engellememesini istemiştir. Mescide gelirken kadınlardan tek isteği şey, kadınların giyimlerine dikkat etmelerine ve koku sürünmemelerini istemiştir. Özetle kadınların dikkat çekecek şekilde giyinmemesi gerektiği belirtilmiştir. Kadınların diğer ihtiyaçlarını gidermesi için dışarı çıkmasında bir yasak yoktur. İslam inanç sisteminin belirlediği ölçüler içerisinde erkeklerle konuşmuş ve hatta onlarla birlikte mücadele etmiştir. Kadının aynı zamanda iş hayatında ticaret, ıtır (koku) satıcılığı, hemşirelik, zabıtaçılık yaptığı ve bunun için herhangi bir engelle karşılaşmadığı belirtilmektedir. Kadınların çalışmaması ile ilgili kesin bir ayet yoktur⁶⁰. Mekke’de ikinci sınıf muamelesi gören kadının, Medine şehir devleti içerisinde iade-i itibarının verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Cahiliye devri içerisinde kadının kimliğini ve saygınlığını yaralayan durumlardan biri de evlilik kurumu idi. Aslında tam anlamıyla bir aile kavramı yoktu. Bu dönemde erkeklerin istedikleri kadınla evlenip istedikleri zaman boşanma hakkı vardı. Kadının böyle bir iradesi yoktu. Zaten kadının yaşama hakkı bile yoktu. İslam öncesi kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğünden bahsedilmişti. İslamiyet kadının onurunu inciten bu duruma bir sınırlama getirilmiştir. İslam inancı tek eşliliğe cevaz vermiştir ve iki şahit arasında yapılması gerektiği bildirilmişti. Çok eşlilik durumu ancak çok özel durumlarda ve özel şartlarla gerçekleşmesine izin verilmişti. Şartın temelinde sevgi ve bakımın adaletli bir şekilde dağıtılması şartı getirilmiştir. Ancak Kur’an’ı Kerim cüz-i iradeye sahip olan Müslüman’ın bunu tam olarak yerine getiremeyeceğini de belirtmiştir. Ayrıca evlenme ve boşanma başka bir düzenleme getirilmişti. Cahiliye döneminde kadınları zor durumda bırakan başka bir durum boşanma olaylarıydı. “İddet” denilen uygulamada erkek karısının bir sözle boşayabiliyordu. İddet denilen süre bitmeden evlenmemesi gerekiyordu. Ancak hiçbir şekilde bu kurala uyulmuyordu ve İddet denilen süre bitmeden evlenebilmişti. Böylece kadın istese de başka biri ile evlenme gibi bir hakkı olmamıştı. Bunun üzerine evlilik gibi boşanmaya da iki şahit şartı getirilmişti. Erkekler karısından iki kere boşanma hakkı verilmiştir. Boşanan çift hemen bir evlilik yapamayıp bir süre beklemesi emredilmişti. Bu işlem üçüncü defa gerçekleşirse kadın erkeğe haram olmuştur. Eğer kadın süre bittikten sonra başka biri ile evlenirse ancak zaman içinde anlaşamaz eşinden

⁶⁰ Ali Toksan, “Hz. Peygamberin Devrinde Kadın”, s.73-74.

boşanırsa ilk kocası ile evlenmesine izin verilmişti⁶¹. İslamiyet'in cahiliye devrinde kadının mahrum bırakıldığı miras konusunu da bir açıklama getirmiştir. İslam inancı Kur'an'ı Kerim'de bunu Nisa Suresinin 11.Ayetinde⁶² açıklamıştır:

“Allah, size çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının/kızın hissesinin iki misli (miras vermenizi) emreder. Eğer (geride kalan çocuklar iki ve) ikiden fazla kız iseler, (ölenin) bıraktığının üçte ikisini alırlar. Eğer bir tek kız (kadın) ise, yarısı onundur. (Ölenin) bir çocuğu varsa, ana ve babadan her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Çocuğu olmayıp da ona, (yalnız) ana ve babası mirasçı olurlarsa, üçte biri anasının (geri kalan da asabe olarak babanın) dır. Eğer ölenin kardeşleri varsa, altıda bir anasının (gerisi babanın, baba yoksa kardeşlerin)’dır. (Bütün bu hükümler, ölenin) yaptığı vasiyet ve borcundan sonradır (önce borç ödenir, kalanın üçte birinden vasiyet ödenir, geriye kalan taksim edilir). Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. (Bu hisseler) Allah tarafından konulmuş farzlar (paylar)’dır. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir⁶³.

İslam inancı burada kadına yarım hisse verilmesi meselesi üstünlük hakkı ile alakalı olmadığı yorumlanmaktadır. İslam hukuku evin geçimini sağlayan kişiye bakılmaksızın kadınlara verilecek paydan erkek sorumlu tutulmuştur. Kadının kazandığı kendine aittir. Yani erkek ve kadın malları burada birbirinden ayırmaktadır. İslam inancı kadına herhangi bir ekonomik sorumluluk yüklememiş için kadına tam hisse verdiğinde erkeğe haksızlık olacağına hükmetmektedir. Bir nevi burada yapılmak istenen şey sosyal adalet anlayışıdır⁶⁴. Cahiliye devrinde üzerinde durulan konularda diğeri de örtünme kavramıydı. Tarihsel anlamda insanoğlu bir örtünme serüveni olduğu bilinmektedir. Peki, İslam örtünme konusunda ne gibi sınırlar çizmekteydi? Kavramsal olarak hangi temelin üstüne oturtmaktaydı? Bununla ilgili çeşitli yorumlar ve bakış açıları bulunmaktadır.

⁶¹ Beyza Bilgin, “İslam’da ve Türkiye’de Kadın”, s.35-36.

⁶² “Yûsikumullâhu fî evlâdikum liz zekeri mislu hazzıl unseyeyn(unseyeyni), fe in kunne nisâen fevkasneteyni fe le hunne sulusâ mâ terek(tereke), ve in kânet vâhideten fe lehan nısf(nısfu) ve li ebeveyhi li kulli vâhidin min humâs sudusu mimma tereke in kâne lehu veled(veledun), fe in lem yekûn lehu veledun ve verisehû ebevâhu fe li ummihis sulus(sulusu), fe in kâne lehû ihvetun fe li ummihis sudusu, min ba’di vasiyyetin yûsî bihâ evdeyn(deynin), âbâukum ve ebnâukum, lâ tadrûne eyyuhum akrabu lekum nefâ(nefen), feridaten minallâh(minallâhi) innallâhe kâne alîmen hakîmâ(hakîmen)” (en-NİSA 4/11).

⁶³ Hayrettin Karaman, Ali Özek, *Kur'an'ı Kerim Açıklamalı Meali*, s.73.

⁶⁴ Salih Akdemir, “Tarih boyunca ve Kur'an'ı Kerim’de Kadın”, *Journal of Islam Research*, c.10, Ankara 1997,s.249-258.

Öncesinde tesettür kavramı ile ilgili çeşitli ayetlerin gönderildiği incelenmişti. İslam'ın hem fitri hem de inançsal anlamda Müslümanların örtünmesini istemiştir. Örtünün kadın ve erkek özelinde ise belli sınırları belirlenmiştir. İslam Müslümanlara namaz ibadetini farz kılmıştı. Örtünme mevzusunu bu konuyla bağlantılı olarak sınırları belirlemişti. Kadınların elleri, yüzleri ve ayakları haricindeki beden diğer kısımlarını örtmesi gerektiği belirtilmiştir. Erkeklerde ise sınırlar göbük ile diz kapağı arası olarak belirlenmiştir. İslam hukukuna dayanarak kadın ve erkeğin mahremini koruması ve kapatması yorumu yapılmıştır⁶⁵. Başka bir bakış açısı ile insanın giyinme hali Hz. Âdem ile H. Havva'nın yasak elmayı yedikten sonra çıplak kalmaları ile ilgili kurulmuştur. Kendilerinin edep yerlerini korumak için edep yerlerini örtünme ihtiyacı duyduklarını için ön plana çıkarılmaktadır. Diğer taraftan İslamiyet giyinme konusunu üç kısma ayırır: Örtünme, süslenme ve takvadır. Takva Allah sevgisini ve korkusu dengeli bir şekilde hayatında uygulama şeklidir. Kur'an'ı Kerim ayetlerinde takva giysisinin üstünlüğü vurgulanmaktadır. Diğer iki örtünme şeklinde ise İslamiyet israftan ve gösterişten uzak durulmasını istemiştir⁶⁶. Tesettür meselesinin sadece bu yorumlarla kalmayıp mezheplere göre de farklı yorumlandığı görülmektedir. Hz. Muhammed(s.a.v)'in ölümünden sonra İslamiyet'te birçok mezhep ortaya çıkmıştı. Ortaya çıkan mezhepler inançla ilgili kendi değer yargılarını ortaya koymuşlardı. Mezheplerin çıkış sebepleri ise temeldeki siyasi ve görüş farklılıklarıdır. Tesettür konusunda tartışma temelli durumların kökü, bir nebze de olsa buna dayanmaktadır. Farklı yorumlar toplum içerisinde kafa karışıklığına sebep olmuştur. Temelde belli olan sınırların insan faktöre sebebiyle yanlış yorumlanması konuyu başka mecralara taşımaktadır. Hanefi ve Şafiilerde, kadının diğer kadın ve erkeğe karşı avret kısmı aynı zamanda erkeğin diğer erkeğe avret yeri gibi muamele görmektedir. Maliki ve Hanbelî mezheplerinde ise örtünmenin sınırları tamamen değişmektedir. Kadının ona mahrem olan bir erkek karşısında el, yüz, baş, boyun, kol ve ayak haricinde tesettüre girmesi gerekmektedir. Hanefi mezhebinde ise el, ayak ve kol haricinde kadının diğer bölgelerinin erkek için mahrem olduğu belirtilmektedir. Bu konu İslam hukukunda çeşitli başlıklar altında incelemiştir⁶⁷. İşte bütün bu yorumlamalar kafa karışıklığın temel sorunlarından biridir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefatından sonra ortaya çıkan

⁶⁵ Emine G. Büke, "İslam Hukuku'nda Kıyafet-Örtünme ve Kıyafetler Üzerindeki Resim ve Yazıların Durumu", s.25.

⁶⁶ Beyza Bilgin, "İslam'da ve Türkiye'de Kadın", s.38-39.

⁶⁷Emine G. Büke, "İslam Hukuku'nda Kıyafet-Örtünme ve Kıyafetler Üzerindeki Resim ve Yazıların Durumu", s.25.

kafa karışıklığı kadının örtünme meselesi üzerinden tartışılır hale getirmiştir. Örtünme konusunda temelde belirlenen kıstaslara yeni eklemeler yapılmıştır. Bazı kıstaslarda ne yazık ki aşırıya kaçılmıştır. Özellikle ataerkil toplum bazlı düşünülürse, erkeklerin kendi hâkim pozisyonlara zarar gelmemesi konusunda yorumlamalarda bulunma ihtimali bulunmaktadır. Kişisel yorumların sorumluluğu bir inanca ne kadar yüklenebilir? Bu başlı başına bir tartışma konusudur. Araştırmalar kadınların ilk İslam günlerinde mescide ve sosyal hayata karıştıklarını göstermektedir. Hatta kadınlar savaşta geri planda hemşirelik görevi ile hasta ve yaralıları iyileştirmişlerdi⁶⁸. Nitekim bu durumda akla bir soru gelmektedir. Hangisi doğru? Temelde belirlenen kıstaslar mı? Yoksa sonradan gelenlerin yorumları mı? Bu bağlamda akılda şöyle bir fikir belirmiştir. İnsanların önüne sunulan İslam hukuku Allah'ın emri değil hukukçuların kendi düzenlemeleri olma durumudur. Yani temelde var olan verilerin saptırılma ihtimali bulunmaktadır. Daha öncesinde düzenlenen yasaların o devrin ihtiyacını karşılamaktaydı. Ancak dönemler değiştikçe ihtiyaçlar değişmektedir. İslamiyet'te temelde var olan yasak ve emirlere inkâr edilemez. Vaziyet göz önüne alındığında araştırmaların ve yorumların daha da derinleştirilmesi gerekmektedir⁶⁹.

1.5. Osmanlı Devleti'nde Kadın

Osmanlı Devleti kendi içerisinde geçirdiği sosyal evrimlerden en çok kadınlar etkilenmiştir. Evrimsel dönemler içerisinde kadınlara geçirdiği değişimler farklılık göstermiştir. Bu bağlamda Osmanlı kadını Klasik dönemden Meşrutiyet'e değin uzun süreçte tavır ve yorumlar değişmiştir. Öncelikle Osmanlı Devleti içerisindeki ilk dönemlerdeki durumu ve algısını anlamak önem arz etmektedir.

1.5.1. Klasik Dönemde Osmanlı Kadını

Osmanlı Devletinde kadını anlayabilmek için İslamiyet öncesi ve sonrası süreci iyi değerlendirmek gerekmektedir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden önce kadının sosyal manada her alanda etkin olduğu görülmektedir. Çünkü kadın aile ve toplumun temel taşlarından biriydi. Aynı zamanda kadın ve erkek toplumsal düzlemde eşit bir noktada yürümüşü. Nitekim kadının statüsü eski Türk toplumunda dikkat çekicidir. Kadim Türk destanlarında kadın ve erkeğin her alanda birlikte savaştığı anlatılmıştır. Hatta bazı

⁶⁸ Süleyman Ateş, "İslamın Kadına Getirdiği Haklar", *Journal Of Islam Research*, c.10 s.4, (1997), s.304-310.

⁶⁹ Beyza Bilgin, "İslam'da ve Türkiye'de Kadın", s.39

durumlarda kadın daha da ön plana çıkmıştır. Türk toplumlarında kadının erkeklerle birlikte savaşa katılıp yönetimde söz sahibi olduğu anlatılmıştır⁷⁰. Bu bağlamda Türk kadını belli bir unvan da almıştı. Erkek hükümdar yapılan bir törenle devletin başına geçerek ‘kağan’ unvanı almıştır. Aynı tören çerçevesinde kadına ‘hatun’ unvanı verildiği kaynaklarda vurgulanmıştır. Türk kadınlarının bu unvanı alması yönetimde yer aldığı önemli bir göstergesidir. Bu gösterge çerçevesinde devletin yönetimi içerisinde siyaseten söz hakkına sahip olmuşlardı⁷¹. Türklerin İslamiyet’i kabulü ile birlikte sosyal yaşam hukuku tamamen değişmiştir. Öncelikli olarak atlı-göçebe bir toplumdan yerleşik bir düzene geçilmiştir. Bu tür bir keskin dönüşüm toplumun aidiyet ve ahlaki değerlerinde yeni bir sayfa açmıştı⁷². İslamiyet’in kabulünden sonra kurulan Türk devletlerinde kadını statüsü ve siyasi konumu korunmaya çalışılmıştır. Kurulan Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde, eski Türklerdeki geleneklerin bıçak gibi kesilip bir kenara atılmamıştır. Nitekim Selçuklu Devleti döneminde kadının statüsüne ve gücüne dair birkaç örnek vermek mümkündür. Büyük Selçuklu Devletini ilk hükümdarlarından Tuğrul Bey’in eşi Altun- Can Hatun ile devletin sınırların en geniş dönemin hükümdarı Melikşah’ın annesi Terken Hatun tarihe damgasını vurmuş kadınlardır. Selçuklu tarihinde ayrıca Bacıyan-ı Rum teşkilatlanması varolmuştu. Sosyal ve ekonomik anlamda önemli bir noktada bulunan bu kurumun başında Anadolu Ahilerin kurucusu Ahi Evren’in eşi Fatma Bacı bulunmaktaydı⁷³. Selçuklu devletinde kadının siyasi anlamda zamanla bir zayıflama olmuş ve Osmanlı Devleti süresince bu iyice belirginleşmişti. Gücün ve statü kaybının altında yönetimde bulunan erklerin kendi güçlerini kaybetme korkusu yatmaktaydı. Buna göre dönemin ünlü veziri Nizâmülmülk’ün yazdığı ‘Siyasetname’ adlı eserde bu korkunun izleri rahatlıkla görülmektedir. İranlı vezir bu eserinde kadınları siyaset içerisinde yer almasının sakıncalarını kendince örneklere dayandırarak yazmıştır. Böylece kadının yönetimden uzaklaşmasında etkin ve başarılı olmuştur⁷⁴. Bu süreçten sonra kadınların daha kültürel ve hayır işlerine yöneldikleri görülmektedir.

Osmanlı Devletinin tarih sahnesine çıkana kadar ki süreçte Türk kadının statüsünün devam etmekle birlikte yara aldığını görülmektedir. Bölgedeki Türk devlet geleneğini

⁷⁰ İlhan Aksoy, “Toplumsal ve Siyasi Süreçte Türk Kadını”, *Yaşam Dergisi*, sayı 32, Ankara 2016, s.7-20.

⁷¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s.267, 269-270.

⁷² İlhan Aksoy, “Toplumsal ve Siyasi Süreçte Türk Kadını”, s.415.

⁷³ Sibel Durum, “Osmanlı Devlet’inde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı” (1839-1918),(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Osmangazi Üniversitesi, SBE 2006), s.8.

⁷⁴ İlhan Aksoy, “Toplumsal ve Siyasi Süreçte Türk Kadını”,s.417.

içinde etkin bir İran yönetim anlayışı ve geleneği nüfuz etmiştir. Peki, bu süreci gerçekten ne etkilemişti? İnanç sistemlerin değişmesi mi yoksa erk sisteminin kadına geleneksel bakış açısı mı? Osmanlı Devlet’inde yakın dönemine nazaran klasik dönemde kadına dair çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bunun en büyük sebeplerinden biri de Osmanlı Devleti’nin geçirdiği evrim ile alakalıdır. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıl ile birlikte büyük değişimler geçirmeye başlamıştır. Kadın hareketlerin daha çok bu dönemde ön plana çıktığı görülmektedir. Klasik döneme dair kadın algısı ile ilgili dönemin yerli ve yabancı seyyahları tarafından yazılan metinler önem kazanmıştır. O güne kadar yabancı seyyahların kafasında Osmanlı Devleti ile ilgili belli şablonlar bulunmaktaydı. Bu şablonun oluşmasının altında yatan sebepler II. Viyana kuşatması ve önceden Osmanlı Devleti’ni ziyaret etmiş seyyahların kişisel değerlendirmeleri etkin olmuştur. Düşünce sistemlerindeki doğu algısı ile İslam inancı üzerinden Osmanlı toplumunu değerlendirip kesin yargılara varmışlardır. Ancak bu durum dışında değerlendirmeler yapan seyyahlarda olmuştur. Öteki ülkenin başkenti İstanbul’a yaptıkları ziyaretlerle algısal değişim gerçekleşmişti⁷⁵. Pekâlâ, bu algının oluşmasında Osmanlı Devleti’nin herhangi bir rolü var mıydı? Bir taraftan bunun da sorgulanması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti kuruluşu öncesinde kadının toplumdaki yerinin yara aldığı belirtilmişti. Özellikle Selçuklu Devleti dönemi bu yaranın başlangıcı olmuştur. Yeni kurulan devletin bu yarayı iyileştirmek yerine daha da derin yaralar açtığı görülmektedir. Devlet yönetimi ve düzenin ilk oluşumunda Türkmen beylikleri etkin olmuştur. Devletin kuruluşunda kadın- erkek eşit düzeyde yer almasına rağmen kadın zamanla harem hayatına adapte edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda saraylı Osmanlı kadını toplum nezdinde kültürel faaliyetlere yönelmiştir. Siyaseten kaybettiği haklara kültürel faaliyetler üzerinden korumaya çalışmıştır. Osmanlı kadını siyasi hâkimiyeti kaybetmesinde kültürel karışımın etkisi büyüktür. Temelde var olan Orta Asya kültürü içerisine İran, Arap ve İstanbul’un fethi ile Bizans kültürü karışmıştır. Kültürel karışım, kültürel hafıza ve bilinci de Osmanlı Devletine getirmiştir. Yani bu kültürlerin kadın algısı Orta Asya kültürü ile taban tabana zıttı⁷⁶. Daha öncede belirtildiği üzere İslam’ın geldiği Arap topraklarında kadınların topluma kazandırılması için çok emek verilmişti.

⁷⁵ İbrahim Hakkı Dönmez, “Yerli ve Batılı İki Seyyahın Gözüyle Osmanlı Kadını Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *History Studies*, c.5, sayı 5, (Amasya) s.93-105.

⁷⁶ Hamiye Duran, “Türk Kadınına Tarihi Açından Bakmak”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.22, sayı 2, (2018), s.411-432.

Kadim gelenekler yüzünden kadının gördüğü muamele iyileştirilmeye çalışıldı. Çünkü ülkede kişisel görüş ve hükümler hâkim olmaya başlamıştı. Süreç gelenekle ile gerçek olanın birbirine karıştığı bir vaziyet halini almıştır.

Klasik dönemde saray kadının kendi varlığı sürdürebilmek için hayır işleri ve kültürel faaliyetlere yöneldiği anlaşılmaktadır. Siyasi nüfuzlarını kurdukları vakıflar üzerinden yürüttükleri kayıtlara geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde vakıf sistemi devlet tarafından karşılanan bir sistem değildi. Yönetim tebaanın güvenliği ve adaletinden sorumluydu. Ülkenin her türlü çeşme, han, hamam vb yapı ihtiyacı zengin sınıf tarafından inşa edilmekteydi. Nitekim tarihsel süreçte incelenen birçok yapı bu vakıflar tarafından inşa edilmiştir. Padişah ve eşlerinin bu yapıları kendi bütçelerinden karşılamak zorundaydılar. Osmanlı toplumsal zemin içerisinde kadının yönetici olarak kendine yer bulduğu yegâne sistem vakıf sistemiydi. XVII. yüzyıl içerisinde vakıf sistemi üzerinden elde etmiş oldukları yönetimi akrabalarına miras olarak bırakabilmiştir⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nde kadını anlamak için sadece saray ve zengin sınıfa bakmak yeterli değildir. Daha geniş bir perspektifte günlük hayat içindeki kadın yaşantısına bakmak gerekmektedir. Böylece ülkedeki kadın varlığının sınırları ve etkinliği net bir biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir. Tebaaya bağlı yaşayan kadınların oldukça büyük bir bölümü köylerde hayatlarını idame ettirmişlerdir. Bunun en önemli sebebi ise Osmanlı Devletinin bel kemiği olan tarımdı. Toprağın işletilmesinde aile faktörü büyük bir önem taşımaktaydı. Aile faktörünü ayakta tutan ve geliştiren kadındı. Osmanlı Devleti bu işletim sistemine çiftthane ismi vermişti. Sistem içerisinde erkek-kadın ayrımı olmadan birlikte çalışmaktaydı. Çiftthane sistemi hem ekonomik katkı sağlıyor hem de aile kavramını koruyordu. Diğer taraftan ülke içerisinde sınıf değişim oldukça güçlü. Ancak kadınların bu konuda esnekliklere sahipti. Evlendiği kişinin sınıfına geçiş yapabiliyordu. Halktan bir kadın bir asker ile evlendiğinde kolaylıkla bu sınıfın mensubu olabilişti. Osmanlı Devletinde dikkat çeken diğer bir durum ise kadınların sahip oldukları mal varlığını kendi tasarruflarına bırakmıştı. Yani kadın ve erkeğin sahip olduğu kazançları birbirinden ayırmıştı. Osmanlı Devleti örfi ve İslami

⁷⁷ Hasan Yüksel, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, c.5, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, (1999), s.49-55.

geleneklerin karışımı olan bir yönetim sistemine sahipti. Burada kadına verilen bu hak İslam hukuku temelli bir karardır⁷⁸.

Halkın içinde yer alan kadının, bir şekilde ekonomik sistem içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda mal ve mülk sahibi olabilme hakları başka bir iktisadi uzantıdır. Diğer taraftan kadınların arazi problemleri ya da evlilikleri ile ilgili problemlerin çözümünde mahkemeye başvurma hakları bulunmaktaydı. İslam hukukun temelinde bulunan eşit haklar ilkesi gereği kadın da tıpkı erkek gibi bu hakka sahipti. Tabii ki geleneksel anlayış ve bilinç burada da kadını zorlamaktaydı. Sahip olduğu doğal haklar için bile mücadele etme durumu söz konusu olabilmekteydi. Diğer taraftan evlilik ile bağlantılı olarak batılların kafasında oluşan çoğul evlilik konusuydu. Birden fazla kadınla evlilik yapan doğulu erkek modeli her daim bilinçaltılarında bulunmaktaydı. Ancak incelenen metinlerde ve kaynaklar da Osmanlı Devleti'nde çok eşlilik durumuna şehirlerde rastlanmadığı ortaya konmuştur. Hatta Osmanlı toplumunun üst sınıflarında böyle bir durumun pek hoş karşılanmadığı kayıtlara geçmişti. Klasik dönemde kadınların evlilik ilgili yaşadıkları en büyük problemlerden biri de boşanmada erkeğin sebepsiz yere boşama işlemini gerçekleştirebilmesiydi. Ama görülüyor ki kadın evlenirken kendisine vaat edilen ve boşandıktan sonra geçimini sağlaması için gerekli olan parayı talep edebilmişti⁷⁹. Aslında burada Osmanlı Devleti'nin İslam hukuku çerçevesinde kadın haklarını korumaya çalıştığı söylenebilir. Çünkü İslam hukuku temelde eşitlik esasına dayalıdır. Klasik İslami kaynaklar evliliğin herhangi mağduriyet olmadan sonlandırılması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda boşama hakkının erkeğe, mehir hakkının kadına verildiği belirtilmiştir. Eğer bir erkek boşanmak istiyorsa mehri ödemek zorundaydı. Böylece verilen hakkın keyfi hale dönüşmemesi ve boşanma zorlaştırılıp evlilik birliğinin yıkılmasının önüne geçilmek istenmiştir. İslam hukuku, aile birliği için yıkıcı olan durumu yapıcı kurallar ile ayakta tutmaya çalışmıştır. Ayrıca kadın sadece boşanma değil eşinin ölümü sonrasında da bu mehri alma hakkına sahipti. Kadının eşi veya eşinin ailesi karşısında zor durumda kalmaması adına önemli bir haktır⁸⁰. Osmanlı Devleti'nin İslami şartlar çerçevesinde kadınları olabilecek haksızlıklardan korumaya çalıştığı görülmektedir. Kadın hakları ile ilgili bu çabasının

⁷⁸ Feriha Karadeniz, "XVI. Ve XVII. Yüzyıl Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, (1999), s.450-457.

⁷⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıl'a)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.115-117.

⁸⁰ Hadi Sağlam, "İslam Hukukunda Mehr Evlilik Sigortası mıdır?", *Universal Journal of Theology*, (2016), sayı 1, s.1-19.

dayanağı boşanma kayıtlarıdır. Devletin bu konuda sosyal devlet politikası güttüğü görülmektedir. Boşanma veya kocası ölmesi durumunda zor durumda olan kadınlara belli bir miktar maaş ödedikleri kayıtlara geçmiştir⁸¹. Böylece Osmanlıda evlilik hayatıyla ilgili farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu durumda batılı insanların kafasında oluşturduğu şablonun aksi bir tablo çıkmaktadır. Resmi belgeler Osmanlı İslam hukukunu uygulamaya ve kadın hakkını korumaya çalıştığını göstermektedir.

Klasik dönemdeki kadın görünümü ve statüsünü anlayabilmek için dönemin seyyahlarının gözlemleri de önem taşımaktadır. Döneme dair çalışmaların ve kaynak sayısının azlığı onların gözlemlerini daha da önemli hale getirmektedir. Ancak seyyahların gözlemlerini belli bir süzgeçten geçirilerek değerlendirme yapılması gerekmektedir. Çünkü yerli ya da yabancı fark etmez içinde yaşamış olduğu kültür ve değer yargıları yazdıklarını etkileyebilmektedir. Osmanlı Klasik döneminin en önemli ve ön plana çıkan seyyahlarından biri de Evliya Çelebiydi. Evliya Çelebi gözlemleri üzerinden Osmanlı kadının sosyal hayat içerisinde konumu görülebilmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki klasik dönemde kadının bulunması gereken alanlar sınırlandırılmıştı. Çıkarılan fermanlarda belirtilen nokta dışında bulunulmaması gerektiği vurgulanmıştır. Evliya Çelebide belirlenen alanların mesire yerleri olduğu ve bu yerlerde kadınların toplanma noktaları olduğunu belirtir. Diğer taraftan kadınların dini eğitim alma konusunda sınırlandırılmamıştı. Evliya Çelebi'nin edindiği gözlemlerinde oldukça yüksek bir rakam telaffuz etmektedir⁸². Evliya Çelebi'nin kadın ile ilgili yorumları o günün bakış açısını da yansıtmaktadır. Çelebi'nin kadınların belli ihtiyaçlar dışında dışarıya çıkmasını pek hoş görmemektedir. Gözlemlerinde dikkat çeken başka bir ayrıntı ise Balkan kadınları ile ilgili tespitleridir. Balkan kadının ekonomik anlamda daha bağımsız ve İstanbul kadınına göre daha farklı bir hayat yaşadığını vurgular. Farklı hayatla anlatmak istediği şey kadınların ticaretle uğraşmasıdır. Ayrıca diğer sebep olarak coğrafi ve kültürel olarak Balkanların Avrupa kültürüne yakın olmasına bağlamaktadır. Etkileşim yoğunluğu toplumsal yapıyı etkilemiştir. Ancak bütün farklılığa rağmen erkeklerin yoğun olarak bulundukları noktalardan geçmeleri yasaklandığını belirtir. Seyahatnamesinde bu ve bunun gibi

⁸¹ Ülkü Yancı, “Batılıların Gözünde Osmanlı Kadını İmajı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 23, (2016), s.381-396.

⁸² İbrahim Hakkı Dönmez, “Yerli ve Batılı İki Seyyahın Gözüyle Osmanlı Kadını Karşılaştırmalı”, s.97-98.

birçok konuya değinir⁸³. Bir doğulu seyyahın kafasında ve gözlemlerinde Osmanlı kadını bu şekilde şekillenmekteydi. Batının algısında ise büyük önyargılarla gelip farklı bilinç aşamaları yaşayan seyyahlar olmuştur. Özellikle İstanbul şehrine yaptıkları gezilerde kadının sosyal manada anlatıldığı ya da betimlendiği kadar kapalı bir kutu olmadığını yazmışlardır. Hatta ülkedeki kadınların hukuki anlamda hak sahibi olup mahkemeye başvurabilme durumundan oldukça etkilenmişlerdir. Sahip olduğu haklar sebebiyle Osmanlı kadını mutlu kadın statüsüne koymuştur. Seyyahların dikkatini çeken kavram ise namus kavramıydı. Namus kavramı çerçevesinde evlilik dışı ilişkilerin engellediği vurgulanmaktaydı. Yazılarda ilgilendikleri diğer bir durumun ise kadınların giyinme biçimleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Ülkenin coğrafya koşullarının kadın giyimi üzerindeki etkisini fark etmişlerdir. Şehirli kadının köylü kadınından daha kapalı giyindiğini yazmışlardır⁸⁴. Bunun devamında kadınların peçe ve feraceden oluşan giysiler giydiklerini belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili başka bir değerlendirme ise kadın imgesinde sadece dış görünüş etkindi. Bu durum da yeterli bir imgeleme seviyesi değildir. Seyyahların Osmanlı sarayına girme ve oradakileri keşfetme arzuları bulunmaktaydı. O dönemin şartlarında doğal olarak bu mümkün değildi. Ancak bu konuyla ilgili fikir yürütmekten vazgeçmemiştir. Saraydaki kadın sayısının çokluğunun padişahların neslini devam ettirme arzusu olduğunu söyler⁸⁵.

Gezginlerin Osmanlı kadınının kıyafetlerle oldukça ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Spesifik bir örnek vermek gerekirse kadınların gömlek yapıları ve kaliteleri dikkat çekmektedir. Bunların çoğu pahalı ipek kumaşlardan yapılıyordu. Kadınların giydikleri kaftan ve elbiselerin üzerinde altın ve gümüş işlemeli parçalar olduğunu kaydetmişlerdir⁸⁶. Bu tür değerlendirmeler üzerinden Osmanlı kadının yaşam biçimini ve dünyasını anlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda gezginlerin gözlemleri sonucunda Osmanlı kadın imgesinin sanılanın aksi bir durum içerisinde olduğu kanısına varmaktaydılar. Osmanlı kadınının hukuki anlamda sahip oldukları hakları ile kendi ülkelerindeki kadın hakları ile karşılaştırma yapan gezginlerde bulunmaktadır. Batılı seyyahların ‘öteki ülkede’ yaptıkları gözlemler sonucunda Osmanlı kadın ile ilgili

⁸³ Nurettin Gemici, “Evliya Çelebi Gözlemleriyle XVII. yüzyılda Kadınlar”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 2, (2011), s.45-77.

⁸⁴Ülkü Yancı, “Batılıların Gözünde Osmanlı Kadını İmajı Üzerine Bir Değerlendirme”, s.388-390.

⁸⁵ İbrahim Hakan Dönmez, “Yerli ve Batılı İki Seyyahın Gözüyle Osmanlı Kadını Karşılaştırmalı Analizi”, s.99, s103.

⁸⁶ Gülsüm Uçar, “XVII.yüzyıl Seyyahların Gözünde Osmanlı Kadını (In 17th Century, Ottoman Woman on The Eyes of European Travelers)”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, c.1, sayı 1, İstanbul 2017, s.100-110.

kafalarında başka pencere açılmıştı. Ancak genel yargılamaların tamamı ortadan kalmamıştı.

Osmanlının klasik döneminde kadının toplumdan tamamen soyutlanmış ya da tamamen özgür şekilde yaşadığı gibi kesin yargılamalar yanlış algılara yol açabilmektedir. Çünkü bu konuyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Elde edilen bilgiler genelde mahkeme kayıtları dışında seyyahlar ya da İstanbul'da yaşamış olan üst sınıftan insanların hayatları üzerinden bugüne ulaşmıştır. Nitekim seyyahların ya da üst sınıf insanlar tarafından verilen bilgiler içinde şaibe barındırabilir. Ayrıca Osmanlı Devleti şeriat kuralları ile yönetilen ülke olması yanı sıra örfi adetlerinde etkin olduğu görülmektedir. Örfi hukuk içerisinde kişisel yargılar bulundurabiliyordu. Bu durumda kadının kendi hakları ile mücadelesi daha da ağır bir yara almaktaydı. Yukarıda sorulan sorunun cevabı olarak bu kanıyı varılabilir. Ne yazık ki Osmanlı Devletindeki kadınlar üzerindeki bazı keyfi uygulamalar devletin imajını da zedelemiştir. Bu durumda zaten önyargılı olan batılı topluma kendi eliyle malzeme verilmesine sebep olmuştur⁸⁷.

1.5.2. XIX. Yüzyıl'da Osmanlı Kadını

XIX. yüzyıla damgasını vuran olay Tanzimat Fermanının ilanıydı. Tanzimat Fermanı ile siyasi ve toplumsal yaşam kurallarında yepyeni bir sayfa açmıştır. Bu dönemdeki kadın ile ilgili konuların Tanzimat Fermanı gölgesi altından gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda kendini yeni bir tanzim sürecine soktuğunu görebiliriz. Bunun en büyük sebeplerinden biri de Osmanlı Devleti'nin son siyasi gelişmelerden oldukça etkilenmiş olmasıydı. Devletin XVII. yüzyılın sonuna doğru hâkimiyet gücü gittikçe zayıflamaya başlamıştı. Özellikle II. Viyan Kuşatması bu süreci adeta çorap söküğü gibi hızlandırmıştır. Kuşatmanın başarısızlığı ekonomik anlamda Osmanlı Devletini uzun süre meşgul etmiştir. II. Viyana Kuşatması bir nevi artık askeri ve ekonomik anlamda geri kalmışlığın ortaya çıktığı sonuç tablosuydu. Lale devri ile aşılmaya çalışılan sorunların çözülmediğini sadece üstünün örtüldüğünün acı bir tablosuydu⁸⁸. Yaklaşık 16 yıl süren savaşlar ve kuşatma başarısızlığı sonunda Avrupalı devletlerle Pasarofça Antlaşması (1699) imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti masadaki hakim pozisyonundan, müzakere etme pozisyonuna geçtiği durumdur. Böylece Avrupa

⁸⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıl'a)*, s.113.

⁸⁸ Mustafa Karabulut, "Tanzimat Döneminde Osmanlının Yenileşme Sürecine Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 187, (2010), s.125-138.

tarihinde de siyasi anlamda bambaşka bir süreç başlamıştı. Osmanlı Devletinin Avrupa topraklarından çekilişinin resmi belgesi olarak tarihte yerini almıştır⁸⁹. Aslında yenilgiye başka bir pencereden bakmak gerekmektedir. Çünkü Avrupa devletlerinin bu zaferinin arkasında yaşadığı evrim sürecinin etkisi büyüktü. XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren geçirdikleri Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşif süreçleri ile kültürel, inançsal ve ekonomik anlamda büyük dönüşümler yaşamışlardı. Dönüm noktalarını ise dünyayı da kökten etkileyen 1789 Fransız İhtilal ile yaşamışlardı. İhtilal birçok yeni fikrin dünyaya yayılmasının ana sebebiydi. Bu fikirler arasında eşitlik, hürriyet, milliyetçilik gibi yeni fikirsek akımlar ortaya çıkarmıştı. Osmanlı Devleti çok uluslu bir ülke olarak en çok milliyetçilik akımından etkilenmiştir. Bu bağlamda toprakları üzerindeki birçok ulus kendi devletlerini kurmak için ayaklanmaya başlamıştı. Bütün bu olaylar Tanzimat'ın ortaya çıkış sürecini başlatmış ve Modern çağın başlangıcını da belirginleştirmişti. Dönemin iktidar sahipleri başlangıç sürecini ve değişimi kaçırmışlardır⁹⁰. Dış dinamikler ister istemez içteki durumları da etkilemişti. Osmanlı Devleti ekonomik olarak tarım temelli bir ülkeydi. Buna bağlı olarak geliştirdiği 'Çifhane' sistemi hem ekonomik hem de toplumsal anlamda büyük önem taşımaktaydı. Sistem devletin güçlü zamanından toprak yönetimini çok iyi bir şekilde yönetmişti. Ancak sistemde var olan sorunlara zamanında müdahale edilmemesi sebebiyle bozulmuştu. Bu durumda ekonomik duruma ağır darbe vurmuş ve XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde bir nevi ekonomik krizin eşiğine gelinmişti. Yukarıda da bahsedildiği üzere sistem sosyal bazlı bir özellikte taşımaktaydı. Sistemin bozulmasıyla 'Ayan' sınıfı ortaya çıkarak devletin otoritesi ve gücün ciddi derecede yara aldığını görülmektedir. Bu sistemlerin kendi içinde ıslah edilmesi gerekiyordu⁹¹. Osmanlı Devleti bu şekilde Tanzimat Sürecinin ilan sürecine sürüklenmişti. Osmanlı Devletinde yepyeni bir dönem başlıyordu. Devletin içinde bulunduğu duruma binaen yenileşme adına öncesinde adımları olmuştu. Lale devriyle başlayan sürecin idari ya da sosyal meseleleri tam çözülmediği ortaya çıkmıştır. Çünkü sorunların derinlerine inilmemiş ve asıl sebepler sorgulanmamıştı. Bu bağlamda batılılaşma süreci başlamış

⁸⁹ Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.35, s.60, (2016), s.97-139.

⁹⁰ Atıl Cemil Çiçek, Selçuk Aydın ve Bülent Yağcı, "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme", *Kafkas Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.6, sayı 9, (2015), s.269-284.

⁹¹ Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat (Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, (2006), s.17-18.

bulunmaktaydı. Burada toplumsal sonuçlar bakımından, dönemin kadın kimliği tetkik edilmesi gerekmektedir.

Kadına ait yenileşme ve değişim aşamaları II. Meşrutiyet döneminde yoğunlaşmaktadır. Ancak sürecin başlangıcı Tanzimat dönemine dayanmaktadır. Çünkü bu süreçte kadınların miras hakkı, cariyelik sürecinin sonlanması, evlenme çağındaki kızlardan alınan verginin kaldırılması gibi öncü adımlar atılmaya başlanmıştı⁹². Nitekim Osmanlı kadını içerisinde batılı kültürle tanışan ilk kesim saraylı kadınlardı. Sürecin ilerleyen dönemlerinde durumu iyi olan üst sınıfa ait kadınlar ön plana çıkmaktadır. Bu sınıfın mali durumu iyi olduğu için Avrupa kentlerini ziyaret edebilmekteydi. Ziyaret ettiklerin yerlerin kültürlerinden oldukça etkilenmişler. En sonunda da halka kadar bu süreç uzanmıştır⁹³. Osmanlı kadının batılı kültürle tanışma merkezi Paris şehri ön plana çıkmaktadır. Dönemin birçok kültürel etkileşimi ve akımı Fransız kültürü temelli olmuştu. Giyim ve aksesuarların bu dönemde Paris şehrinden ithal edildiği görülmektedir. Zamanla normal bir prosedür halini almıştı. Üst sınıfa ait kadınların modayı takip etmek adına buna oldukça önem vermeye başlamışlardı⁹⁴. İthal ürünler edilen ürünler ve kültür bu sürecin anlaşılması için yeterli değildir. Daha derin bir bakış için diğer donelere bakmak gerekmektedir. Kadının özellikle 1860 yılından sonra sosyal yaşam ve kıyafet gibi konuların daha fazla konuşulduğu görülmektedir. Öncelikle üst kesimde başlayan yenileşmenin zamanla toplumun diğer tabakalarına sıçradığı görülmektedir. Görülüyor ki yenileşme yukarı aşağıya doğru gerçekleşmiştir. Diğer taraftan kadın kavramının yeniden tanımladığı bir süreç olmuştur. Ayrıca kadına yeni haklar tanınmaya başlanmıştı. Toprak kanunu çerçevesinde kız çocukları artık ölen babalarının mirasından pay alma hakkı kazanmıştı. Amaç burada kız ve erkek çocukların aralarında payların eşit dağıtılmasıydı. Kız çocukları ile eğitimi ilgili yeni bir düzenleme getirildi. Özellikle 6-11 yaş aralığında olan kız çocuklarına sıbyan okullarına gitme zorunluluğu getirilmişti. Ayrıca 1870 yılında kurulan öğretmen okulları (Darü'l Muallimat) ile kadının eğitiminin lise seviyesine kadar çıkartma amacı taşımaktaydı. Amaç kadının eğitilmiş bir noktaya taşıyıp aile kavramını ve kurumunu daha güçlü

⁹² Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın ve Bülent Yağcı, “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, s.277-279.

⁹³ Necdet Aysal, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, sayı 22, (2011), s.3-32.

⁹⁴ Derviş Tuğrul Koyuncu, Muhammet Ali Tiltay, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunun Tüketim Kalıplarında Meydana Gelen Değişimin Dönemin Romanları Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Journal Of International Management, Educational and Economics Perspectives*, sayı 2, c.5, (2017),s.1-19.

kılmaktı⁹⁵. Tanzimat dönemi kadını aile kavramı üzerinden tanımlamaya çalışmıştır. Dönemin aydınları herhangi bir ideoloji ayrımı olmadan kadının eş, anne ve Müslüman kimliği üzerinden yorumlamalara gitmekteydi. Kadına verilen eğitim hakkı ile bu konularda bilinçlenmesi isteniyordu⁹⁶. Yenileşme sürecinin dönemin yazınsal türlerini de etkilemişti. Hatta bu dönem Tanzimat Edebiyatı olarak tarihte yerini almıştı. Özellikle romanlarda halkın içinden bulunduğu ikilem ve değişim yansıtılmıştı. Toplumdaki değişimler belli kavramlarla ortaya çıkarmıştı. Ön plana çıkan iki söz vardı: Alaturka ve Alafranga. Alaturka kelime anlamıyla eskiyi, alafranga ise geleceği ve Fransız kültürünün etkisini tanımlamaktaydı. Halkın iki karşıt kavram arasında ciddi bir kafa karışıklığı yaşadığı romanlarda bariz bir şekilde görülmekteydi⁹⁷. Özellikle İstanbul'daki kesimin batılılaşma çabasındaki çarpıklıklar ve aşırılıklar roman kahramanları üzerinden eleştirilmiştir. Bu tür bir romana örnek verilecek olan eser ise Ahmet Mithat Efendi'nin Felatun Bey ve Rakım Efendi romanıdır. Felatun Bey batılılaşma çabası içerisindeki Osmanlı toplumunun aynasıdır. Rakım Efendi ise eskiyi temsil etmektedir. Biçimsel olarak batılılaşma çabasına girmiş ama içsel olarak bunu anlamamış bir Osmanlı toplumu ortaya çıkmaktadır⁹⁸. Tanzimat döneminin ön plana çıkan ve çok ünlü eseri Şinasi'nin 'Şair Evlenmesi'dir. Batılı anlamda ilk eser olarak Osmanlı Devleti içerisindeki yenileşme süreçlerini mizahi bir dille eleştirmiştir. Piyes niteliğindeki eserde Müştak Bey ve Kumru Hanım karakterleri üzerinde görücü usulü evlilik eleştirilir. Yazınsal içinde insanların kendi özgür iradeleri ile eşlerini seçmeleri ve geleneksel dayatmalara karşı eleştiriler bulunmaktadır⁹⁹. Toplumun yenileşme hareketleri karşısında bir karmaşa yaşadığı görülmektedir. Her yeni şeyin insanın kafasında yarattığı çelişki toplumun geneline hâkim olduğu görülmektedir. Toplumsal dinamikler içerisindeki reformlar gerçekleştirilmeye çalışılırken tepkilerle karşılaşması doğal bir sonuçtu. Reformları gerçekleştirenlerin İslami kuralları hiçe saydığı ve yaraladığı düşüncesi toplumun bir kısmı tarafında dile getirilmeye başlandı. Bu süreçte geleneksel kesim tarafından çok ağır eleştiriler almıştı. Tepkinin temeline inildiğinde

⁹⁵ Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde 'Otoriter Modernleşme' ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı 21, (2007), s.1-18.

⁹⁶ Figen Aydingör, "Tanzimat Döneminde Kadın Yaşamındaki Modernleşme (1839-1876)", (Yayınlanmamış Anadolu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, SBE Eskişehir 2006), s.124.

⁹⁷ Meral Demiryürek, "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Değişen Kadın-Erkek Görünümleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, sayı 39, (2008), s.20-45.

⁹⁸ İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.33.

⁹⁹ Burak Armağan, "Şairin İronik Tasavvuru: Şair Evlenmesi", *Current Research in Social Sciences*, c.3, sayı 3, (2017), s.86-91.

problemin yeniliklerin herhangi bir sınırlama içerisinde olmamasıydı¹⁰⁰. Kadında bu tartışmalar ve eleştirilerden nasibini almıştır. Diğer taraftan kadının bu tür düşüncelere karşı kendini savunmak içinde çeşitli yollar aramıştı. Bu arayış hattı üzerinde ve kendini gerçekleştirme sürecinde basınla tanışmıştı. Yayınladıkları dergilerle kendilerini anlatma şansı yakalamışlardı. Örnek dergilerden biriside 1869 yılına ait ‘Terakki-i Muhadderat’ dergisidir. Yazar kadrosunun tamamı kadın yazarlardan oluşmaktaydı. Diğer önemli bir gazete ise ‘Hanımlara Mahsus Gazete’ ilk sayısı Ağustos 1895 yılından yayımlanmıştır. Gazetenin diğer bir önemi ise yazarları arasında devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye bulunmaktadır. Fatma Aliye modern anlamda ilk kadın romancıydı. İleri ki süreçlerde Fatma Aliye, Fatma Aliye’nin kardeşi Emine Semiye ve Nakiye Hanım kadın hareketlerinin önemli liderleriydi. Fatma Aliye Osmanlı kadının İslam’ın gerçek manası yaşanmadığını ve kadının gerçek İslam kurallarına göre muamele görmediğini söyler. İslam hurafe ve kişisel görüşlerden kurtulmalıdır düşüncesi savunur. Böylece kadın gerçek İslam inancı ile kaybettiği değeri geri alabilirdi. Kardeşi Emine Semiye kadın hakları konusunda dönemine göre daha sivri düşüncelere sahiptir. Kadın ver erkeğin eşitliğini ve zekâ açısından herhangi bir fark olmadığını savunur. Kadınlar basın yoluyla kendilerini anlatmaya çalışmışlarsa da ataerkil baskı ve tutumdan çokta kurtulamamışlardır¹⁰¹. Ancak bu süreç Meşrutiyet dönemindeki kadın hareketleri için ciddi bir zemin hazırlamıştır. Tanzimat süreci bu kafa karışıklıkları ve düzensiz reformlar yüzünden tam olarak başarı sağlanamadığı görülmektedir. Temelde olaylar derin bir tahlil sürecinden geçirilmemişti ve herhangi bir sınır çizilmemişti. Biçimsel ve içsel olarak özümsemeye ciddi problemler yaşanmıştır. Bu durum dejenere olmuş bir toplumsal yapı da ortaya çıkartmıştı. Kaldı ki bu süreç ile ilgili uzman ya da reformlara hakim bir kadronun olmaması olayları daha da karmaşık hale getirmişti. Geleneksel kesimin tepkilerinden çekindikleri için bazı kurumlara tam olarak müdahil olmadılar. Yenileşme için harcanan maddi harcamalarda ülkenin ekonomisinin ciddi derecede etkilemişti. Devlet reformlarla güçlendirilmek ve eski haline getirilmek istenmişti. Fakat devletin her anlamda tıkanmış bir yapı ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir¹⁰².

¹⁰⁰ Mustafa Karabulut, “Tanzimat Döneminde Osmanlının Yenileşme Sürecine ir Bakış”, s.129.

¹⁰¹ Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın ve Bülent Yağcı, “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, s.280.

¹⁰² Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *DİA*, c.40, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, (2011), s.1-10.

1.6. II. Meşrutiyet Döneminde Kadının Statüsüne Yönelik Reaksiyonlar

Tanzimat döneminde hedefine ulaşamayan reformlar halkın içinde bir huzursuzluğa yol açmıştı. Bir kesim gelenek ve şeriata karşı gelindiği savunmaktaydı. Diğer kesim sürecin devam etmesini istiyordu. Yenilik yanlısı kesim tarafından dile getirilen bu fikirler Osmanlı yönetiminde anayasal süreçlerin başlamasına sebebiyet vermişti. Tepkilerin ilk ciddi yansıması 1876 yılına gelindiğinde bir grup medreseli öğrencinin anayasalı bir sürece geçip meşrutiyet yönetimini isteyen protestolarıydı. Dönemin padişahı Sultan Abdülaziz yapılan gösterilerin büyük bir toplum hareketine dönüşeceğini anlamıştı. Bunu üzerine siyasi sorumluları görevden alarak süreci yatıştırmaya çalışmıştı. Ancak süreç onun tahtını kaybetmesiyle son bulmuştu¹⁰³. Bu medreseli bir grup öğrencinin ilham aldığı örgütlenmiş bir hareket bulunmaktaydı. Bu hareketin ismi ‘Genç Osmanlılar’ olarak anılmaktaydı. Başını Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Agâh Efendi gibi isimler çekmekteydi. Osmanlı Devletinin Tanzimat süreci içerisinde oluşturulmuş olan düzenin yerini yöneticilerin keyfî uygulamaları almıştı. Genç Osmanlı hareketi içindeki aydınlar süreci görmekte ve eleştirmekteydi. Onların muhalif duruşları da ülkenin subay kesiminden tıp öğrencisi kadar olan eğitilmiş kesimi etkilemekteydi¹⁰⁴. Medrese öğrencilerine de ilham olan bu istekleri anayasal süreçle halkın her kesiminden seçilecek adaylarla bir meclis oluşturulup, otokrasi yönetimini denetim altında tutan bir rejim ile yönetilmekte. 1876 yılına gelindiğinde ise tahtın kısıda olsa sahibi V. Murat olmuştu. Ancak geçirdiği rahatsızlık sebebiyle kısa süre içinde tahttan indirildi. Yerine ise idari kesimde meşrutiyet yanlısı olan Midhat Paşa tarafından II. Abdülhamid tahta çıkarılmıştı. Diğer taraftan içsel ve dışsal olaylar anayasal süreci hızlandırmaktaydı. Özellikle Balkanlardaki anayasal süreci destekleyici protestolar bunda oldukça etkin olmuştu. Kanun için bir komisyon oluşturuldu ve incelenen birçok anayasa örneği sonucunda karar verildi. Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası 23 Aralık 1876 ilan edildi ve I. Meşrutiyet dönemi başlamıştı¹⁰⁵. Kanun-i Esasi mutlak yönetimden meşrutiyete geçişte ferman özelliği taşıyan bir anayasaydı. Sultan bu anayasa ile kendi iradesini sınırlamaktaydı. Tehlikeli olan ise anayasayı istediği zaman fes edebilme durumuna sahipti. Diğer taraftan anayasal sistem meclis

¹⁰³ Mehmet Akif Aydın, “Kanun-i Esasi”, *DİA*, c.24, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.328-330.

¹⁰⁴ Mehmet Burak Durdu, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)*, sayı 14, (2003), s.291-318.

¹⁰⁵ Müzehher Yamaç, “İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, sayı 5, Tekirdağ 2014, s.54-68.

sistemini zorunlu kılmaktaydı. Ancak son söz her şekilde sultana aitti¹⁰⁶. Korkulan süreçte bir süre sonra gerçekleşti. Sadrazam ile aralarındaki anlaşmazlıklar ve meclisin eleştirel tavrı bu durumu gerçekleşmesine sebep oldu. II. Abdülhamid var olan Osmanlı-Rus savaşı şartlarını bahane ederek meclisi kapattı ve böylece anayasal sürecinde sonuna gelinmiş oldu. Ülke tekrardan mutlakiyet yönetime geri dönmüştü¹⁰⁷. II. Abdülhamid ülke içindeki siyasal ve sosyal müesseseleri kontrol altında tutma sürecini başlatmıştı. Ancak I. Meşrutiyet dönemine ait düşünsel hareketlerin her şeye rağmen devam ettiği görülmektedir. Meşrutiyetin ilan edilmesinde etki olan kadro 1865 yılında kurulan ve medrese öğrencilerine ilham olan Yeni Osmanlılar hareketinin çeşitli evrimler geçirdiği görülür. Bu gruba mensup aydınların fikrî hareketlere ülke dışında devam etmişlerdi. İşte bu grup İstanbul merkezli batılı tarzda eğitim veren tıbbi ve askeri okulları etkilemişti. 1889’da kurucu üyeleri arasında İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet gibi isimlerin olduğu Askeri Tıp Okulu öğrencileri tarafından İstanbul merkezli gizli bir örgüt kurulmuştu. Bu örgütün ilk olarak ‘İttihad-i Osmanî’ ismini almıştır. Daha sonraları Türk siyasi tarihini derinden etkilemiş olan ‘İttihat ve Terakki Cemiyeti’ ismi almıştır¹⁰⁸. Bu örgütlenme ilerde II. Meşrutiyetin ilanına sebep olan kadroydu. Tabii ki sadece fikri olaylar II. Meşrutiyete yol açan olaylar değildi. Diğer taraftan II. Meşrutiyete giden yolda ülkenin ekonomik anlamda durumunun pek iç açıcı olmadığı görülmekteydi. Osmanlı Devlet’nin siyasi ve sosyal kontrol politikası içerisinde vergiler ve keyfi uygulamalar altında ezilen halk tabakasıydı. Bir süre sonra bunların çeşitli isyanlarla patlak vermişti. Halkın tabakası içerisindeki ekonomik zorluklara rağmen yönetim iki yeni vergi sistemi daha getirmişti. İşte bu durum sivil ayaklanmayı başlatan nokta olmuştu. Bir bakıma var olan kıvılcım ateşlenmişti¹⁰⁹. Bu bağlamda muhalif hareketleri daha da ön plan çıktığı görülmektedir. Baskı altında tuttuğu Jön Türkler 1906 yılından itibaren faaliyetlerine hız vermeye başlamışlardı. Makedonya merkezli faaliyetlerinde bölgedeki askeri zümreyi, Anadolu bölgesindeki ayaklanmalarla irtibata geçmiştir. Zaman zamanda Avrupalı ülkelerden destek almışlardı. Ülkenin de içinde bulunduğu durum sebebiyle bir süre sonra II. Abdülhamid onların meşruti yönetim

¹⁰⁶ Adil Bucaktepe, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 42, (2014), s.45-56.

¹⁰⁷ Mehmet Burak Durdu, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, s.294-295.

¹⁰⁸ Satılmış Gökbayır, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı ittihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 3, (2012), s.61-96.

¹⁰⁹ Aykut Kansu, *1908 Devrimi (The Revolution of 1908 in Turkey)*, çev., Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.38-39.

isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır¹¹⁰. Örgütün başlatmış olduğu isyan Rumeli şehirlerinde büyük yankı uyandırmıştı¹¹¹. Bu bağlamda 23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet diğer reform hareketlerinden farklıydı. Sivil ve askeri kesimin bulunduğu çoğulcu bir katılım vardı¹¹².

1.6.1. Kör Ali Olayı

II. Meşrutiyetin ilanından sonra kısa yaşanan sevincin çok fazla sürmediği görülmektedir. Çünkü gelenekselci ve yenilikçi bakışın tartışması bitmemişti. Şeriat yanlısı halk kesimi ile liberal kesimin desteklediği otoriteler arasındaki savaş 1908 yılında yapılan seçimle iyice belirginleşmişti. Özellikle bu seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zaferle çıkması şeriat yanlısı kesimi oldukça endişelendirmişti. İttihat ve Terakki'nin daha fazla güçlenmesini istemiyorlardı¹¹³. Bu bağlamda meşrutiyetin ilanından yaklaşık dört ay sonra ilk olay patlak vermişti. Diğer taraftan ise halkın yönetim biçimini ve anayasal sistemi tam olarak anlamamış olmasıydı. Çünkü Tanzimat sürecinden itibaren yapılan yeniliklerin altının bilgisel temele sahip değildi. Ayrıca halkın temelde özgürlük kavramını ne alama geldiğini bilmiyordu. Halk böyle bir durumda olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini yanlış anlayabilirdi. Nitekim bu süreçte İstanbul var olan sık yangın olaylarını şeriat hükümlerinden vazgeçilmesine bağlayabilmişti¹¹⁴. Bu durumda yararlanmak isteyen güç odakları olmuştur. Kör Ali bunlardan biriydi. II. Meşrutiyetin ilk irticai özellik taşıyan isyanıydı¹¹⁵. Kör Ali dini bir yetkisi olmamasına rağmen Fatih camiinde görev yapmaktaydı. Daha öncesinde devlet aleyhtarı konuşmaları sebebiyle gözaltına alınsa bile ruh sağlığı sebep gösterilerek serbest bırakılmıştır¹¹⁶. Kör Ali bu durumu değerlendirmiş ve mutlakiyet karşıtı görüşlerini etrafındaki güruha yaymaya başlamıştı. Zamanla şeriat yanlısı gruba karşı verdiği vaazlar büyük bir isyancı kitlesine dönüşmüştü. Kışkırttığı grubun baş isimlerinden biri olan İsmail Hakkı ve isyancı grupla birlikte II. Abdülhamid'in Yıldız

¹¹⁰ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev., Ali Berkay, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s.434.

¹¹¹ Mete Tunçay, *II. Meşrutiyetin İlk Yılı 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.11.

¹¹² Aykut Kansu, *1908 Devrimi (The Revolution of 1908 in Turkey)*, s.97.

¹¹³ Feroz Ahmed, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, s.48.

¹¹⁴ Necdet Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 37-38, (2006), s.15-53.

¹¹⁵ Sıddık Yıldız, "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı", (Yayınlanmamış Gazi Üniversitesi SBE), s.10

¹¹⁶ Doğan Duman, "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, sayı 42, (2006), s.95-112.

sarayına kadar gelmişti¹¹⁷. II. Abdülhamit'in başkatibi Ali Cevat Efendi olay gününde bu güruhun sayısını 40-50 kişi olarak kaydetmiştir. Devamında ise kalabalığının şu şekilde naralar attığını yazmıştır: *“Padişahım çoban isteriz, çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor, meyhaneler kapanmalı, İslam kadınları açık saçık sokaklarda gezmemelî, resim çıkartılmamalı, tiyatrolar kapanmalı... Korkma, tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor*¹¹⁸” K r Ali'nin şeriat isteği doğrultusunda başta kadınları giyim kuşam biçimlerine düzenleme getirilmesi, içkili ve eğlence merkezlerini kapatılmasını istiyordu. II. Abdülhamid gerekenin yapılacağını söylemişti. Ancak durum pek ciddiye alınmamıştı. İsyân giderek büyümüş ve zor bastırılmıştı. Sonunda sorumlular yakalanarak yargılanmışlardır¹¹⁹. Bundan sonrası için arşiv belgelerinde K r Ali ile ilgili ilginç bir durum bulunmaktadır. İkinci elden kaynaklarda isyancı başının idam edildiği belirtilmektedir. Aslında K r Ali öncelikle cezasını çekmek için Selanik vilayetine g nderilmiştir¹²⁰. Ardından burada Selanik sancağı içindeki Gevgiliye kazasına sevk olunmuştur¹²¹. Mahk mun en sondaki durağı ise aynı sancağın Kesendire kazası olmuştur¹²². Anlaşılan isyana sebep olan kişi merkezden uzak tutulmaya çalışılmıştı. K r Ali olayı ne yazık ki başka olayları da tetiklemişti. Çok kısa bir zaman sonra Beşiktaş Hadisesi patlak verdi.

1.6.2. Beşiktaş Hadisesi

Osmanlı Devletin ekim olayları devam etmekteydi. Bu olay kadın odaklı bir isyandı. Hik ye farklı inanca sahip iki gencin evlenme isteği ve isteğin meşrutiyet karşıtları tarafından olayın toplumsal bir infiale d n şmesiydi¹²³. Bedriye ve Todori'nin ilişkisi olaydan 4 ay öncesinde başlamıştı. Bedriye'nin babası ilişkiyi öğrenmiş ve ilişkilerine karşı çıkmıştı. Bunun  zerine Bedriye Todori'nin evine gitmiştir. Todori'nin babası da bu evliliği onaylamamıştır. Zincirlikuyu'da bulunan Bedriye'nin evine giderek babasına fikrini bildirmiştir. Bedriye'nin babası durumu Beşiktaş'taki karakoluna bildirdi. Bir şahsın durumu duyup halka yayması ile birlikte olay büyümüştür. Bu arada polis iki

¹¹⁷ Sıddık Yıldız, “ ıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı”, (Yayınlanmamış Gazi Üniversitesi SBE, 2006), s.13.

¹¹⁸ Merve  idem, “II. Meşrutiyet'e İlk Tepkiler 1908 Yılı Ekim Ayı Olayları”,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, 2017), s.62.

¹¹⁹ Necdet Aysal, “ rg tlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”,s.19.

¹²⁰ B.O.A, DHMİ.1042.12 / 2.

¹²¹ B.O.A, DHMİ. 1042.12 / 7.

¹²² B.O.A, DHMİ.1042.12 / 8.

¹²³ Doğan Duman, “31 Mart Vak'ası'nın İki  nc  Habercisi: K r Ali ve Beşiktaş Olayları”, s.106.

genci ifade için karakola getirmişti. Karakol önünden toplanan bir grup tarafından şeriat adına çeşitli sloganlar atılmaya başlanmıştı: “*Şeriat mahvoluyor, ırzımız, namusumuz, gâvurların ayakları altında çiğnendi. Lanet olsun böyle hürriyete*”. Öfkeli kalabalık iki gencin kendilerine teslim edilmesini istedi. Sonuç olarak Todori linç edilerek öldürüldü. Bedriye ciddi derecede darp edildi¹²⁴. Osmanlı Arşivlerinde olayla ilgili şeriat kanunlarına aykırı olarak bir Rum genç Todori ile Müslüman Bedriye arasındaki münasebetten bahsetmektedir. Bu durumun ülkede ‘kanuna mugayir’ olduğu belirtilmektedir. Olayın toplum içinde infiale yol açtığı kayıtlara geçmiştir¹²⁵. Bu infiale yol açan şey yine şeriat kurallarının ihlal edilmesi idi. Çünkü şeriata göre Müslüman bir kadın gayrimüslim bir kadınla evlenmesi mümkün değildi. Şeriat burada erkeği aile reisi olarak görmektedir ve böyle bir evlilikte kadının İslamiyet’i kabul etmesini daha kolay bulmaktadır. Bu bağlamda İslam inancı yayılması kolay olacağını belirtmektedir¹²⁶. Olay sonrasında birçok gazete olaya yaşananlara sert tepki göstermiştir. Ayrıca ülkedeki gayrimüslim vatandaşlar büyük endişe ve korku içinde olduklarını verdikleri dilekçelerde belirttiler. Tepkinin temelinde kolluk kuvvetlerinin duruma seyirci kalmasıydı. Tepkiler üzerine olay mahallindeki görevli bulunan Jandarma Mülazımı Mahmut Ağa’nın yargılanması kararlaştırıldı. Aynı zamanda Beşiktaş taburundaki askerlerin yerleri, Fatih askeri taburu askerleri ile yer değiştirilmiştir. Ancak toplum yapılan soruşturma sürecini yetersiz bulmuştur. Olayda ağır yaralanan Bedriye tedavisinden sonra tutuklu kadınları tutulduğu Nisa Tevkifhanesine¹²⁷ götürüldü. Yaşanan bu elim olaya rağmen kadınları koruyucu ve taciz olaylarını caydırıcı bir önemle alınmamıştır. Süreç içerisinde sokağa çıkan yalnız kadınların birçok sözlü taciz maruz kaldığı görülmektedir¹²⁸. Tesettür tartışmalarının da benzer olaylarla daha ateşlendiği görülmektedir. Bu noktada muhafazakâr basın kadınların tesettüre riayet etmeleri gerektiği vurgusu yapılmaya başlanmıştı. Böylece kadının sözlü ve fiziksel tacizlerden korunacağı vurgulanmıştır. Diğer taraftan basın olanları kadınlar üzerinden değerlendirerek şeriatın zarar görmeye başladığı düşüncesi dillendirmeye başladı. Ancak işin temelinde yapılan ıslahatlara karşıtlık yatmaktaydı.

¹²⁴ Merve Çidem, “II. Meşrutiyet’e İlk Tepkiler 1908 Yılı Ekim Ayı Olayları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, 2017), s. 64-65.

¹²⁵ B.O, DHMİ.0334.92.3.

¹²⁶ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1974, s.111-112.

¹²⁷ Bkz: Nuran Yıldırım, “Klasik Dönemde İstanbul Dârüşşifaları”, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c.4, Ed. Coşkun Yılmaz, . İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2015, s.138-145.

¹²⁸ Doğan Duman, “31 Mart Vak’ası’nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları”, s.107-108.

Beşiktaş Hadisesi ve Kör Ali olayları, Osmanlı Devletini derinden sarmış olan 31 Mart Vakası'nın öncü sancılarıydı. Ayrıca toplum kadın statüsü ve Meşrutiyet karşıtlığının ülkede geldiği noktayı göstermektedir. Muhafiz ve muhafazakâr bazı gazetelerin sürecin hızlanmasında önemli rol oynadıkları görülmektedir. Bundan sonra II. Meşrutiyetin ilanına sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında müthiş bir gerilim yaşanmıştı. Yaşanan gerilim toplumun bütün dinamiklerini oldukça etkilemiştir.

1.6.3. 31 Mart Vak'ası

II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devletini derinden etkileyen siyasi olaylardan biri de 31 Mart Vak'asıydı. 13 Nisan 1909 tarihinde Taşkışla'da bulunan dördüncü avcı taburu askerlerinin ayaklanması ile başladı. Askerler, İttihat ve Terakki Cemiyetinin uygulamalarına karşı şeriatın yeniden temin edilmesini istiyorlardı¹²⁹. İlk başta Meşrutiyet yönetiminin korunmasını amaç edinen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar hayali yoktu. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarda olan Sait Paşa hükümetinin yönetim politikasına sıkı sık müdahale etmeye başladı¹³⁰. Sait Paşa hükümetinin arkasından göreve gelen Kamil Paşa hükümetiydi. Kamil Paşa hükümeti karşısında Prens Sabahattin öncülüğünde muhafazakâr kesimi temsil eden muhalif Ahrar Fırkası kuruldu. Bu partiyle muhafazakar ve muhalif kesimden, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamalarına karşılık ağır eleştiriler gelmeye başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şeriate aykırı uygulamalar içinde bulunduğu muhalif basında sık sık dile getirilmeye başlandı.¹³¹ Aynı süreçte muhalif ve muhafazakâr kesime ait Serbesti gazetesi başyazarlarından Hasan Fehmi'nin suikast haberi geldi¹³². Bütün bu durumlar ülkedeki muhalif seslerin daha da yükselmesine sebebiyet verdi. Bu muhalif seslerden biri Derviş-i Vahdet yönetimindeki Volkan gazetesi idi. Volkan gazetesinde Hasan Fehmi ile ilgili yazıyı dört gün sonra yayımlandı. Bu bağlamda olaydan sonra gazetenin bariz bir şekilde İttihatçılara karşı savaş açıp muhalif zeminden yararlanma amacı güttüğü görülmektedir¹³³. Ancak Derviş Vahdeti'nin net bir düşünce dünyası olmadığı

¹²⁹ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2015, s.51.

¹³⁰ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev.Nuran Yavuz, İstanbul : Kaynak Yayınları,1999, s.35-36.

¹³¹ Azmi Özcan, "31 Mart Vak'ası", *DİA*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2007, s.9-11.

¹³² Murat Haniççe, İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 2, (2018), s. 1-32.

¹³³ Selim Sezer, "Volkan Gazetesinde 31 Mart Vak'ası", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.5, sayı 2, (2017), s.143-159.

görülmektedir. Dönemin popüler düşünce sistemine göre hareket etmişti¹³⁴. Süreç içerisindeki popüler tartışmalardan biri olan muhafazakar ve garpçı düşünceler arasındaki tartışmalarda muhafazakar tarafta yer almıştır. Bu tartışmaların muhalif basında kadına tanınan haklar ve onların gündelik hayattaki durumları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu uygulamalarında şeriata aykırı uygulamalar olduğu dile getirilmiştir. Derviş-i Vahdeti 23 Mart 1909 (10 Mart 1325) tarihinde kaleme aldığı “*Alaylı-Mektepli Zabitanla Askerler*” başlıklı yazısında şu cümlelerle kadın üzerinden sistem eleştirisi yapmıştır: “...Mesela kadınlarımız tedricen çarşafklarını atmak, yahut, bir müslüman hürdür, diye meyhaneler, kerhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husûlüne meydan vermeyelim. Lakin Avrupalıların, bütün sanatlarını hep alalım. Çünkü “El-hikmetü dâlletü’l-mü’mini eynema vecedeha ahezehâ(Hikmet, bilgi, müslümanın kaybettiği malı gibidir; nerede bulursa alır. -Hadis-i Şerif)” buyurulmuştur...¹³⁵”. Ordu içerisindeki alaylı-mektepli zabitan tartışmasından yola çıkarak ülkenin bekasının ve huzurunun önemine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda şeriatın Meşrutiyet yönetimi ile ayakta durduğunu vurgulamaktadır. Ülkenin ahlakının korunmasında askerin ve halkın sorumlulukları olduğunu yazmıştır. Batının ahlakının değil ilminin alınmasının vurgulamıştır. Ahlaki çöküntü sebepleri içine kadının giyim kuşamındaki vaziyetide eklemiştir. Bu durumun toplumsal geleneklere ve İslam dinine uygunsuzluğuna vurgu yapmıştır. Volkan gazetesinde 21 Aralık 1908 (8 Kanunievvel 1324) tarihli sayısında “*Validelere Bir Hitab ve Hanım Kızlara-Nasihat*” başlıklı Fatıma Sadiye’nin makalesinde annelerin kızlarının yetişmelerinde eskisi kadar özen göstermedikleri vurgusu yapılmıştır. Kızlarının ahlak arkadaşlar edinmelerini, çarşı ve pazarda yüzleri kapamaları ve ziynetlerini göstermemeleri konusunda annelerin hassas olması gerektiği yazılmıştır¹³⁶. Volkan gazetesinde eleştirilen diğer bir konu ise tiyatroydu. Birçok yazıda kadınların tiyatrolara gitmeleri eleştirilmişti. “...Hele kadınlarımızın ara sıra tiyatrolara gitmesi ahlâk-ı İslamiyye ile asla kabil değildir...”. Çünkü tiyatrolarının içindeki müzikli ve rakkaseli kısmının şeriata aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kadınların nezdinde ise; “...Gazetelerde ara sıra –yarın Kadıköyünde kadınlara mahsus filan piyes mevki-i

¹³⁴ Zekeriya Kurşun, “31 Mart Olayının Arkasındakiler”, *II. Abdülhamid ve Dönemi, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları*, (2012), s. 49-60.

¹³⁵ Derviş-i Vahdeti, “Alaylı-Mektebli Zabitanla Askerler”, *Volkan Gazetesi* (11 Aralık 1908-20 Nisan 1909), haz. M.Ertuğrul Düzdağ, sayı 82, İstanbul: İz Yayıncılık, 1992, s.396.

¹³⁶ Fatma Sadiye, “Validelere Bir Hitab ve Hanım Kızlara”, *Volkan Gazetesi* (11 Aralık 1908-20 Nisan 1909), haz. M.Ertuğrul Düzdağ, sayı 11, İstanbul: İz Yayıncılık, 1992, s.47-48.

temaşaya vaz olunacaktır- gibi ilanlar nazar-ı teessüfle görülmektedir. Kadınların acaba tiyarolardan alacağı ibret ne merkezde olabilir? İlan-ı aşk, nasıl olduğuna yahut rakkaselerin omuzları nasıl silkindiğine, başları öteye beriye ne sûretle hareket etdirildiğine dair mi? Yoksa?... Hâsılı tiyatrolarımızın şekl-i hâzırı ahklakımızı mahvedecek bir mahiyeti hâizdir. Islâhat-ı acile lazımdır...¹³⁷”. Kadınların böyle bir kültürü almasının doğru olmadığını savunmuşlardır. Bu eleştirilerin temelinde kadınların davranışları ve kıyafetleriyle tesettür kaidelerini çiğnedikleri vurgulanmıştı. Özetle İttihatçıların kadınların çağdaş seviyeye gelmeleri için destekleyici politikalar üretmeleri, Volkan gazetesinde sürekli eleştiriliyordu. Bütün bu yazılar varolan muhalif durumu daha da körükledi. Çünkü yapılan değişimler kadının sosyal yaşamın içine fazlasıyla katılım sağlaması sağlamıştı. Toplumun alt bilincine ‘şariat elden gidiyor’ mesajı verilmiş ve bu durum 31 Mart Vak’asının meydan gelmesinde etkin rol oynamıştır.

31 Mart Vak’asının yaşandığı gün birçok yağmalama olayı gerçekleşmişti. Yağmalama hareketlerinde dikkat çeken bir hareket vardı. İsyancıların ilk olarak yaptıkları şey İstanbul’daki İttihat ve Terakki Cemiyetine bağlı bir kadın kulübünü kapatmalarıydı. Böylece olumsuz anlamda oluşturulmaya çalışan bilinç su yüzüne çıkmıştı. Bu kulübün harap edilmesi onların isteklerinin ne olduğunu göstergelerinden sadece biriydi¹³⁸. Hatta olaydan 5 gün sonra Vahdeti’nin ‘Öte, beri’ başlıklı yazısında açıkça şu cümleyi kullanmıştı: “...Ey kadınlarımız! Biliyor musunuz ki, bu memleketi siz berbat etmeğe kafisiniz...¹³⁹” Kadınların kuruntulu ve dedikodu yapıp sürece zarar verdiklerini iddia etmiştir. Diğer taraftan İstanbul’daki olaylar ciddi boyutlara ulaşmıştı. Durum İttihatçıların merkezi olan Selanik’e ulaşmıştı. Buradaki Mahmut Şevket Paşa komutasındaki III. Ordu kesin bir tavırla isyanı bastırmak için İstanbul’a bir ordu gönderme kararı aldı. İçinde Mustafa Kemal Bey’in bulunduğu Hareket Ordusu İstanbul’a doğru yola çıktı¹⁴⁰. 24 Nisan’a gelindiğinde ordu İstanbul’a varmış olaylar kontrol altına alınmıştı ve Padişah tarafından sıkıyönetim ilan edildi¹⁴¹.

¹³⁷ “Volkan”, Derviş-i Vahdeti, *Volkan Gazetesi (11 Aralık 1908-20 Nisan 1909)*, haz. M.Ertuğrul Düzdağ, sayı 37, İstanbul: İz Yayıncılık, 1992, s.174.

¹³⁸ Aykut Kansu, *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1918*, İstanbul: İletişim Yayınevi, s.81

¹³⁹ Derviş-i Vahdet, “Öte, beri”, *Volkan Gazetesi (11 Aralık 1908-20 Nisan 1909)*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, sayı 107, İstanbul: İz Yayıncılık, 1992, s.520-522.

¹⁴⁰ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu- Siyaset Çatışması*, İstanbul: İrfan Yayınları, İstanbul 1993, s.32, s.39-40.

¹⁴¹ Zekeriya Kurşun, “31 Mart Olayının Arkasındakiler”, s.52.

BÖLÜM 2: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TESETTÜR TARTIŞMALARI

2.1. II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Kadını

Tanzimat dönemi ile kadına dair belli bir arketip oluşturmaya çalışılmıştır. Bu arketip batı ve doğu motiflerini tek bir bünyede toplayan bir model olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Temel konular evlenme, miras, eğitim ve toprak paylaşımı gibi konular üzerinden tartışmalar gerçekleştirilmişti. Kadın varlığının Osmanlı devletinde somut olarak Fransız Vatandaşlık Kanunun bir örneği olan Tabiiyet-i Osmanlı Kanunudur (28 Ocak 1869) ile tanındı¹⁴². Kanundaki düzenlemelerde gayrimüslim vatandaşla evlilik yapmış olan kadınların tekrardan Osmanlı tabiiyetine dönme imkânı veriyordu. Ayrıca bu evlilik içerisinde dünyaya gelmiş çocuklar da Osmanlı Tabiiyetine geçmesi öngörülmekteydi¹⁴³. Bir nevi kadının hakları ile ilgili devlet eliyle yeniden bir tanımlama getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Tanzimat dönemi ‘kadın’ kavramının anlaşılması ve tanımlanması başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bir nevi ‘tohumun toprağa serilmesi’ gibi bir benzetme yapılabilir. II. Meşrutiyet dönemi tohumların yeşerme ve büyümesi açısından bir dönüm noktasıdır. Dönem içerisinde kadının eğitiminin önemini vurgulayan birçok yazının da yayınlandığı görülmektedir. Kadın adına yapılması istenen yenilikleri kalıcı kılacak olan onun eğitilmesiydi. Çünkü Osmanlı kadını eğitim anlamında çok geride kalmıştı. Toplumsal hayata adapte olabilmesi için yeni eğitim politikalarına ihtiyaç vardı. 1869 yılındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte yeni bir eğitim politikası belirlenmişti. Bunun kanun öncesi 1859 yılında ilk kız rüştiyesi İstanbul’da Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi (Sultan Ahmed Kız Rüştiyesi) açılmıştı¹⁴⁴. Dönemin muhafazakâr şartları altında kız çocukların eğitimini sağlayacak kadın öğretmen çok azdı. Öğretmenlerin seçimlerinde ‘yaşlı olması’ kriteri ön plana çıkmıştır. Ancak bu problem kesin bir çözüme ihtiyaç duymaktaydı. Bunun üzerine 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ‘Kız Öğretmen Okulu’ adlı başlığı altında 68.maddesinde: “*Kız sıbyan okullarına ve rüştiyelerine öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul’da bir Kız Öğretmen Okulu (Darülmuallimat) kurulmuştur. Bu okulun biri sıbyan diğeri rüştiye okullarına öğretmen yetiştiren iki bölümü vardır.*”

¹⁴² İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Tabiiyet Kanunu”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, c.29, sayı 29, (2011,) c.193-214.

¹⁴³ Tuğba Yolcu, “Türkiye’de Demokratikleşmeyi Anlamak: Demokratikleşme Paketleri Üzerine Bir İnceleme”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, c.6, sayı 5, (2018), s.111-121.

¹⁴⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö 1000- M.S 2007)*, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007, s.164.

Bu bölümlerden biri Müslüman diğeri Müslüman olmayan rüştiye okullarına yetiştirilecek öğretmenlere mahsus olmak üzere ikişer şubeye ayrılacaktır’’¹⁴⁵. 1869 kanun içerisinde tasarlanan bu okul 1870 yılında hayata geçirildi. Osmanlı kadını böylece daha fazla eğitim ve sosyal haklardan yararlanma hakkına sahip oldu. Mesleki okulların ise süreçte sadece taslak olarak kaldığı görülmektedir. İşte kadınlar eğitimdeki gelişimlere paralel olarak sistemi daha fazla sorgulamaya, araştırmaya ve eleştirmeye başlamıştır. Basın kadınların içinde bulunduğu sorgulama sürecinin uygulama zemini olarak hayatlarına girdi¹⁴⁶.

Osmanlı kadını Tanzimat döneminde basın ile tanışmış olması II. Meşrutiyet döneminde sürecin bambaşka bir noktaya gelmesine sebep olmuştu. Bu aydınlanma süreci ile birlikte Osmanlı kadınının eğitimi ve sosyal haklarının iyileştirilmesi çabası içine girilmişti. Ne yazık ki bu çabalar Tanzimat dönemi sonunda tam olarak istenilen sonuçlara ulaşmamıştır. En azından halk tabakasına erişim konusunda sıkıntı bulunmaktadır. Tanzimat yenilikleri daha çok devlet eliyle gerçekleştirilmiş ve yeniliklerin daha çok üst tabaka kadınların hayatlarına yansındıkları sonucuna varılmaktadır. II. Meşrutiyet Döneminde ise kadınların birçok konuda daha derin ve donanımlı bir savaş verdikleri gerçeğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu dönemde dönemin özgür ortamı ile belli başlı kadın rol modelleri ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan kadın modelleri dünyadaki feminizmin akımından oldukça etkilenmişlerdi.

II. Meşrutiyet ile birlikte kadınların birçok konuyu sorgulama süreci başlamıştı. Kadınların toplum içerisinde kendi konumlarını ve haklarını aramak için mücadeleye başlamıştı. Tanzimat döneminden farklı olarak, II. Meşrutiyet döneminde yapılan yenilikler halkı daha derinden etkilemişti. Kadınların haklarını savunmak ve seslerini duyurmak için basın yolunu tercih etmişlerdir. Osmanlı kadının artık toplum içerisindeki kadın-erkek eşitsizliğini sorgulamaya ve basın yoluyla yazılarında bu eşitsizliği dile getirmekte kararlı bir yapı sergilemeye başlamıştı. Günlük hayattan örnekler vererek eşitsizliğin ne noktada olduğunu göstermeye çalışmışlardı. Kadınları bu örnekleme bağılı olarak vapur seferlerinde erkeklerle aynı parayı ödemelerine rağmen eşit şartlarda muamele görmediklerinden dile getirmişlerdi. Dönemin öne çıkan

¹⁴⁵ Reşat Özalp ve Aydoğan Ataunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenlenme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, s.563.

¹⁴⁶ Hamza Altın, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 13/1, (2008), s.271-283.

isimlerinden olan Fatma Aliye Hanım kadın-erkek eşitsizliğinin dünya çapında da tartışmalara sebep olduğunu yazılarda belirtmektedir. Kadınların bu noktada haklarını savunmak isteseler de bunu başaramadıklarını yazmıştır. Bunun en önemli sebebi olarak kadınların kendi gücünü ve tarihini bilmemeleriydi. Buradan hareketle Osmanlı kadını II. Meşrutiyet döneminde kadın dergileri ve dernekleri ile örgütlü bir sorgulama sürecine gitmiştir. Dönem içerisinde ön plana çıkan ve kadınların gelişimi açısından önemli dernekler kurulmuştur. Bu dernekler sadece kadın değil ülke meseleleri hakkında da fikir beyanında bulunuyorlardı. Bunlardan biri Melek Hanım tarafından kurulan ‘Ma’mulat-ı Dâhiliye İstihlakı Kadın Cemiyet-i Hayriyye’dir. Dernek yerli ekonomi, üreticinin desteklenmesi ve bağımsız bir ekonomiyi olması gerektiğini savunuyordu. Hatta kendilerine bağlı bir terzihane açma teşebbüsünde bulunmuşlardı. Diğer önemli dernek ‘Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’dir. Zamanın feminizm akımından oldukça etkilenen ve asil üyeleri sadece kadın olan dernek 28 Mayıs 1913 kurulmuştur¹⁴⁷. Diğer taraftan meşrutiyetin ilanı ile birlikte eğitim sürecinde çeşitli yenilikler yapılmıştır. Rüştîyelerin ismi değişçi ve sultani olarak adlandırılmıştır. 1911 yılında ilk kız idadisi ve 1913 yılında İstanbul (İnas) sultanisi kurulmuştur. 1915 yılında İnas Darülfünun adı altında kız öğrenciler için ilk defa yüksek öğretim özelliği taşıyan okul açılmıştır. İstanbul İdadisinden ve kız öğretmen okullarından mezun olan kız öğrenciler bu okulda eğitimlerine devam etmişlerdir¹⁴⁸. 1917 yılında bu okul ilk mezunlarını vermiştir. Okulda güzel sanatlar, terzilik ve hemşirelik gibi mesleki konulara ait ders programları oluşturulmuştur. Dönemin eğitim çabalarının sonucu olarak kız öğrencileri Avrupa’ya gönderilmişti¹⁴⁹. 1919 yılına gelindiğinde Darülfünun ve Darülmuallimat okullarından mezun olan öğrenci sayısı 6 bin kadardı. Kadınlar adına büyük bir okullaşma sürecinin bu dönemde yoğunlaştığı görülmektedir. Eğitim süreçlerinin gelişimi ile kadın hareketi basın araçlarının da yardımıyla daha bilinçli bir hale gelmiştir. Böylece kadının basına ilişkin faaliyetleri ve kadın dergileri bu dönemde fazlalaşmıştır.

Kadın tartışmalarının bu süreçte oldukça geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir. Ancak süreç sancılı bir yolda ilerledi. Çünkü köklü alışkanlıkların dönüşümü söz

¹⁴⁷ Hale Kolay, “Kadın Hareketin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları”, *EMO Dergisi*, sayı,3, (2015), s.5-11.

¹⁴⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö 1000- M.S 2007)*, s.273-275.

¹⁴⁹ Hacer Tor ve Esra Ağıl, “Kadın ve Eğitim”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı)*, c.5, sayı 2, (2016), s.67-74.

konusuydu. Bugün çok basit olarak algılanabilecek haklar, o süreçte büyük bir devrimdi. Örneklem olarak dönemin kadın yazarları vapur güvertesinde oturma hakkı kazanmalarından büyük bir zafer olarak bahsetmişlerdi. Diğer taraftan kadınlar aktif olarak siyasi arenada yer almaya başladı. Yavaş yavaş çalışma hayatının içinde yer almaya başlamışlardı. Özellikle büyük kentlerde üst sınıftaki kadın dokuma ve gıda sektöründe yer almaya başladığı görülmektedir. Köydeki kadın ise klasik dönemde de olduğu gibi ziraat alanında hâkimiyeti devam etmekteydi. Ancak kadın büyük şehirlerde yeterince çalışma hayatı içinde değildi. Kurulan derneklerin bu gelişmelerle yakından bağlantılı olduğu görülmektedir. Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyetinin üyesi Bedri Osman Hanım 1913 yılına gelindiğinde kendisi memur kademesine kadar ulaşan ilk Türk kadınıydı. Ayrıca 1916-1923 yılları arasında ‘Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyye Derneği’ önemli bir yere sahiptir¹⁵⁰. Özellikle I. Dünya Savaşını kadının çalışma hayatında daha fazla yer almaya başladığı görülmektedir. Var olan erkek memurlar cephede savaşıyordu. Diğer taraftan savaşan askerin arkasından bıraktığı bir ailesi ve bu ailenin maddi ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Bu durumda ülkede üretim ve iş gücünün devam etmesi önem arz etmekteydi. Dönemin Harbiye Vekili Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan bu ihtiyacın karşılanması için bu süreçte bu derneği kurmaya karar verdiler. Devletin savaş içerisinde bulunduğu ekonomik durum ne yazık ki içler acısıydı. Asker ailelerine bağlanan maaşla ev geçindirmek pek mümkün görünmüyordu. Maddi imkânsızlıklar toplumun ahlaki yapısını da bozmaktaydı. Öyle ki fuhuş olaylarının bu süreçte arttığı görülmektedir. Cemiyet hem bu sosyal durumu durdurmak hem de kadınları ekonomik anlamda istihdam edebilmek amacını taşımaktaydı. Özellikle büyük şehirlerde kadının ekonomik faaliyete katılımı oldukça azdı. Kuruluşu kamuoyuna İttihat ve Terakki partisine ideolojik olarak yakın olan ‘İktisat Mecmuası’ tarafından Fransızca bir makale ile duyurulmuştu. 14 Ağustos 1916 günü Kadınları Çalıştırma Derneği resmen kurulmuştur¹⁵¹. Bu dernek kadınların sosyal ve ekonomik hayata atılmasında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Osmanlı kadını kendini basın ve derneklerle kendini tanımlama yoluna gitmiştir. II. Meşrutiyet dönemindeki bu ortam kadınlar adına aydın bir kesim oluşmasına sebep olmuştur. Bu

¹⁵⁰ Serap İlkhan, “II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını”, Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, c.1, sayı 1, Ocak 2018, s.56-76.

¹⁵¹ Yavuz Selim Karakışla, Osmanlı İmparatorluğu’nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.74

isimler kadınların toplum içindeki hakları ve statüleri ile ilgili düşüncelerini makalelerinde dile getirmişlerdir.

2.2. Dönemin Öne Çıkan Kadın Figürleri

Toplumsal hareketlerde evrimsel durumlara aktörlük yapan kişiler mutlaka bulunmaktadır. Osmanlı Devletinde de kadın hareketi içerisinde de ön plana çıkma yüzler ve isimler bulunmaktaydı. Bu isimler gerek eğitim gerekse fikirleri ile süreci derinden etkilemişlerdir. Bir nevi Osmanlı kadınına kandil görevini üstlenmişlerdir. Makalelerinde ele aldıkları konularla onların düşüncelerini ve hedeflerini dile getirmeye çalışmışlardır. Dönemin ön plana çıkan üç ismi hayatı ve fikirlerini anlamak kadın hareketinin bir nevi bilinçaltını okumaktır.

2.2.1. Fatma Aliye

Fatma Aliye Türk kadın tarihinin öncü yazarlarından biridir. Birçok konuda kadınlara öncülük yapmıştır. Osmanlı kadının duvarlar arasında geçen yüzyıllık sürecin değişmesinde önemli gelişmelere imza atmıştır. Özellikle basın faaliyetleri üzerinde önemli bir role sahiptir. Fatma Aliye İslam'ın kadın için ne söylediğini ama günün şartlarında neyin yapılmadığı açıkça dile getirir. Genel manada geleneksel algıların kadının sosyal hayattaki sınırlarını belirleyen bir çizgi olduğunu belirtmektedir. Fatma Aliye çok yönlü bir yazardır. Buna göre çağdaş anlamda ilk roman yazan ve çeşitli dillerde çeviriler yapmış ilk kadın yazardır. Fatma Aliye hanımın yetiştiği ortamın onun bu sürece hazırladığı görülmektedir. 22 Ekim 1862 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Dönemin önemli ve çok yönlü devlet adamlarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa'nın iki kızından en büyüğüdür. Annesi ise Advaye Rabia hanımdır. Özellikle babasının resmi görevleri nedeniyle birçok yer ve kültüre tanıklık etmişti. Bu durum onun zihin dünyasını oldukça zenginleştirmişti. Kendi dönemindeki kadınların özgürlük mücadelesinde önemli bir yer edinmesini sağlamıştı. Dönemin dillendirilemeyen kadın sorunlarını büyük bir cesaret ile göstermiştir. Fatma Aliye 1895-97 yılları arasında anne ve babası kaybetmiştir. Osmanlı Devletinde üst tabakada bulunan ailelerin tipik özelliklerinden biri çocuklarına evde özel öğretmenler eşliğinde eğitim vermesiydi. Fatma Aliye de bundan nasibini almıştı. Fatma Aliye Hanım ev ortamında düzenli bir şekilde eğitim almıştı. Bu süreç onun 13 yaşına kadar devam ettiğini göstermektedir. Okuma ve yazmayı hızlı bir şekilde çözümlemişti. Fatma Aliye

matematik, coğrafya, tarih ve edebiyat gibi birçok alanda eğitim almıştır. Hatta erkek kardeşi Sedat bey'in kimya laboratuvarında derslere katılmış ve deneyler yapmıştı. Bunlar arasında en dikkat çekici yeteneği dile olan yatkınlığıdır. İlk başlarda aileden gizli bir şekilde Fransızca dil eğitimini yürütmüştür. Daha sonra babası kızındaki dil yeteneğini fark etmiş ve ona özel olarak dil eğitimi aldırmaya başlamıştı. Okuma sevgisi sayesinde birçok batı ve doğu eserlerini karşılaştırmalı bir şekilde okuyabilmişti. Ancak eğitim hayatı 14 yaşına geldiğinde kısıtlanmıştı. Çünkü Osmanlı kadını buluş çağına geldiğinde tesettüre girmektedir. O da tesettüre girdi ve artık erkek hocalardan birebir eğitim alması mümkün değildi¹⁵². 17 yaşına geldiğinde ise II. Abdülhamit'in kolağası olan Mehmet Faik ile evlenmesi karar verilmişti. Geleneksel kalıplar ile içindeki öğrenme isteği arasında sıkışıp kalan bir durum söz konusuydu. Çünkü evlendiği eşi ilme ara vermesini istemişti. Ancak o içindeki isteğini asla söndürmemişti. Gizli bir şekilde okuma ve çeviri çalışmalarına devam etmekteydi. Otuzlu yaşlarına yaklaşırken eşinden izin alarak birkaç kitap çevirisi yapmıştı. Onun yazarlık hayatına atılımını sağlayan ilk eseri George Ohnet'in Volonte adlı eserinin Fransızcadan Türkçeye çevirisidir. Çeviri Meram (1889) ismiyle yayınlanmıştır¹⁵³. Bu durum babası ve manevi babası olarak gördüğü Ahmet Mithat Paşa'nın dikkatini çekmişti. Daha sonrasında Ahmet Mithat Paşa'nın sahibi olduğu gazetede Tercüman-ı Hakikat gazetesinde çeşitli konularda yazılar yazmıştır. 1892 yılına gelindiğinde ikisinin ortak romanı olan 'Hayal ve Hakikat' romanı yayınlanmıştır¹⁵⁴. Aynı yıl içerisinde Fatma Aliye Hanım'ın kendi ismiyle yayınladığı ilk eseri 'Muhadarat' isimli romanıdır. Romanda tasvir edilen karakterler dönemin üst sınıfı içerisindeki kadınların yaşadıklarını kapsamaktadır. Bir bakıma kendi çevresindeki kadınları tasvir etmeye çalışmıştır. Refet (1896-97), Udi (1899) ve Enin (1910) yıllarında yayınlanan romanların temeli kadın merkezli olup, kadınların aşka, evliliğe ve karşı cinse bakış açısını betimleyen konular yer almaktadır. Romanlarında kadın karakterlerini özgüvenli, güçlü ve bağımsız nitelikler vermektedir. Aslında bu durum onun bilinçaltındaki kadın algısını açığa vurmaktadır. Osmanlı kadınının da olmasını arzu ettiği özellikleri kelimelerin arasına sıkıştırarak bir mesaj verme niyetindedir. Ondaki bu mesaj kaygısı basının gücü ile birleşmiş ve daha somut

¹⁵² Ogün Kırtıl, "Fatma Aliye ve Muhadaratı", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı 8, Ocak 2003, s.1-26.

¹⁵³ Dilek Er, "Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve Kadının Toplumdaki Yeri Hakkındaki Fikirleri", *Humanities Sciences*, c.6, sayı 2, (2011), s.380-395.

¹⁵⁴ Ferihan Polat ve Gündüz Derer, "Muhafazarlık ve Feminizm Kışkacında Bir İsim: Fatma Aliye Hanım", *Tarihin Peşinde (Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, sayı 15, (2016), s.185-206.

adımlar atmasını sağlamıştı¹⁵⁵. Bu bağlamda dönemin önemli gazetelerinden biri olan ‘Hanımlara Mahsus Gazete’ 1895-1908 yılları arasında kadın sorunlarına dair birçok makale yayımlamıştı. Tercüman-ı Hakikat başta olmak üzere Hanımlara Mahsus Gazete, Serveti Funün Mecmuası, Mehasin, İnkılab ve Ümmet gazetelerinde çeşitli makaleler yayınlamıştır. Dönemin kadın sorunları ve çözümleri üzerine çeşitli fikirler sunmaktadır¹⁵⁶. Aynı süreçte feminizm hareketi kadın hareketinin fitili ateşleyen bir hareket olmuştur. Feminizm ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmış ve yazılar yayımlanmıştı. Fatma Aliye feminizm ile bağlantılı olarak Osmanlı kadının yaşadığı sıkıntıların temelinde ataerkil düşünce sistemin yattığını söylemektedir. Erkek egemen düşünce sistemi değişmeden kadının statüsünün değişiminin zor olacağını ileri sürmektedir. Eril bakış açısı sebebiyle İslam’ın kadına verdiği hakların toplum tarafından yanlış algılanıp uygulandığı değerlendirmesini yapmaktadır. Bütün bu tartışmaların başlama noktası dönemin feminizm tartışmalarıydı. Ona göre feminizm tek bir tanımlaması olamazdı. 1909 yılındaki İlim ve Cehl adlı makalesinde bu durumu derinlemesine tanımlamaya çalışmıştır¹⁵⁷. Ancak net bir şekilde batı temelli bir feminizm anlayışını reddeder. Çünkü İslam hukukunda kadın ve erkek toplumda eşit haklara sahipti. Ona göre bu yanlış algı ve uygulama değişirse sorun çözümlenmiş olacaktı. Fatma Aliye’nin bu noktada toplumun değerlerinin muhafaza edilip değişimin gerçekleşmesinde yana olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir nevi çözümün kendi toplum içerisindeki kadın ve erkeğin dayanışması ile mümkün olabileceği vurgusunu yapmaktadır. Kadın süreç karşısındaki tavrı var olan haklarını geri almak şeklinde tezahür etmeliydi. Onun fikriyatında kadın mücadelesi cehalete karşı yapılması gereken bir mücadeleydi. Cinsler arasında kutuplaşma başlatmak kadın meselelerine herhangi bir çözüm getirmemekteydi. Tartışma zemini sağlıklı bir noktaya sürüklemekteydi. Cehalet, toplumun her kesiminden insanın mücadelesiyle ortadan kaldırılabilirdi. Fatma Aliye toplumun bütünün mücadelesine inanmaktaydı¹⁵⁸. Toplumun feminizm tartışması üzerinden ayrışmasına karşıydı. Onun çözüm formülü gerçek anlamda İslam hukuku ve İslam’da kadının anlaşılmasının sağlanmasıydı. Fatma Aliye’nin İslam tarihindeki kadınları ile ilgili makaleler yayımlamıştır. Yazılardaki kadın figürlerinin Osmanlı

¹⁵⁵ Hande Özdamar Tıgılı, “Tarihten bir sima: Fatma Aliye Hanım”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, sayı 4, 2008, s.253-256.

¹⁵⁶ İbrahim Biri, “Tanzimat Aydını Fatma Aliye”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı 68, Temmuz-Ağustos 2018, s.124-139.

¹⁵⁷ Hande Özdamar Tıgılı, “Tarihten Bir Sima: Fatma Aliye”, s.255.

¹⁵⁸ Ferihan Polat ve Gündüz Derer, “Muhafazakarlık ve Feminizm Kısacasında Bir İsim”, s.192-193.

kadınına rehber olmasını istemektedir¹⁵⁹. Tarihsel süreç içerisinde Türk-İslam kadınının anlattığı bu eserin ismi *Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan*'dır. Böylece İslam'ı ve Osmanlı toplumunu oluşturan değerlerden uzaklaşmadan kadının tekâmülü mümkün olacağını savunmaktadır. Tartışmanın yönünün bu şekilde olmasını istemişti.

Fatma Aliye'nin II. Meşrutiyet ortamında yayınladığı önemli eserden birisi de *Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserdir. Bu bir nevi babasını dönemin eleştiri ve yargılamalara karşı anlatmaya çalıştığı eserdir. Fatma Aliye Hanım Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde güçlü kalemle önemli eserler vermişti. Osmanlı kadının toplum içerisinde güçlü ve bağımsız bir duruş sergilemesi için ciddi çalışmalar yapmıştı. Kadının eğitiminin önemi ve kadının aile içerisindeki önemini anlatmaya çalışmıştır. Eğitimli bir kadının bütün bir nesli nasıl etkilediğini yazmıştır. Osmanlı kadının artık sosyal alandaki varlığını kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır. Fatma Aliye'nin kadın tartışmaları karşısındaki tutumu gelenekçi olmuştur. Fikriyatının temellerinde babası Ahmet Cevdet Paşa'nın etkisi görülmektedir. Fatma Aliye yazarlık hayatını 1915 yıllarına kadar sürdürmüştü. Bu yıldan itibaren aile hayatında yaşadığı sıkıntılar sebebiyle yazın hayatında zamanla uzaklaşmaya başlamıştı. Yazar 1936 yılın İstanbul'da hayatını kaybetmiştir¹⁶⁰.

Fatma Aliye'nin kendi döneminde çok eşlilik, boşanma, cariyelik ve örtünme ile ilgili birçok konuda fikrini çekinmeden ifade etmiştir. Özellikle tesettür ile ilgili dönemin aydın kesimi birçok fikir beyan etmişti. Fikirler bu noktada iki kesime ayrılmaktaydı. Bir kesim kadının batılı giyimi tasdik ederken, muhafazakâr kesim şiddetle karşı çıkmaktaydı. Fatma Aliye Türk kadının başını örtmesi gerekliliğini belirtmiştir. Ancak yüzünü örtmesi gerektiğine dair yazılı yasak olmadığını söylemişti. Örtünme şeklinin nasıl olması gerektiği konusu ise tamamen dönemin şartları ile şekillenmektedir. Burada Moda kavramına atıf yapmaktadır. Temelde kadın bedeninin kıvrımlarını belli etmeyecek şekilde örtünmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁶¹. Bütünden yola çıkarak Fatma Aliye İslami kurallar içerisinde olan bir feminizm kavramını kadın için uygun görmüştür. İslam ya da gelenekleri tamamen terk olayı söz konusu değildir. Ancak bu

¹⁵⁹ Firdevs "Fatma Aliye Romanlarında Kadın sorunu", (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Bilkent Üniversitesi SBE, 2005), s.26

¹⁶⁰Şahika Karaca, "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2011, sayı 3, s. 93-110.

¹⁶¹ Dilek Er, "Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve Kadının Toplumdaki Yeri Hakkındaki Fikirleri", s.390.

durum dönemin şartları göze alınarak değerlendirilmelidir. Söylemleri ve yazıları bulunduğu devir için oldukça büyük girişimlerdir¹⁶².

2.2.2. Emine Semiye

Ahmet Cevdet Paşa'nın ikinci kızı olarak İstanbul'da 9 Şubat 1864 yılında dünyaya gelmiştir. Emine Semiye'nin ablası Fatma Aliye ve erkek kardeşi Ali Sedat olmak üzere iki kardeşi bulunmaktaydı. O da diğer kardeşleri gibi eğitim hayatını özel hocalardan aldığı derslerle devam ettirmiştir¹⁶³. Eğitim açısından daha çok kendi kendini yetiştirdiği görülmektedir. Ahmet Cevdet Paşa çocuklarının eğitimine oldukça önem veren bir devlet adamıydı. Emine Semiye'nin ikinci eşi Reşit Paşadır. İlk eşi hakkında çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Reşit Paşa konumuyla birlikte bir nevi onunda hayatı şekillenir. Hayatında mesleki anlamdaki ilk durağı Selanik'tir. Eşi Selanik'te Maarif müdürü olarak atanmıştı. Emine Semiye de kız okulları müfettişliğine getirilmişti. Daha sonrasında Serez ve Edirne hattında geçen bir meslek hayatı bulunmaktadır¹⁶⁴. Selanik aynı zamanda İttihatçıların siyasi merkeziydi. 1907 yılında Selanik'te faaliyet gösteren Selamet-i Umumiye Kulübü İbrahim Temo'nun çabaları ile Osmanlı Demokrat Partisine dönüşmüştü. Emine Semiye'nin de üyeler arasında olduğu görülmektedir. Merkezdeki siyasi olaylar buradaki faaliyetleri etkilemişti. Yenilikçi hareketlere tepki olarak gerçekleşen 31 Mart vakası sonrası İttihatçılar için tutuklama kararları çıkarılmıştı¹⁶⁵. Tutuklanma tehlikesi karşısında Emine Semiye Paris'e kaçmıştır. Selanik kısa bir dönüş yapsa da 1912 yılında yeniden Paris'e geri dönmüştür¹⁶⁶. Hayatı Paris-İsviçre hattında toplam 6-7 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Yurtdışında bulunduğu sürede İsviçre'de psikoloji ve sosyoloji eğitimi almıştı. Emine Semiye Avrupa'da ilk eğitim alan Türk kadınlarından biridir. Ayrıca Paris eğitim gören oğlu Cevdet'in yanında da bulunmuştur. Eğitimine bu zaman aralığı içerisinde almıştı.

¹⁶² Hilal Demir, "Fatma Aliye Hanımın Çerçevesinde Kadın Haklarının Sınırları", *Turkish Studies*, sayı 8/9, 2013, s.1059-1068.

¹⁶³ Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.26-27.

¹⁶⁴ Şefika Kurnaz, "Osmanlı Kadın Hareketinin Öncü İsmi Emine Semiye'nin Siyasal Portresi", ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, c.4, Ankara 2012, s.1993-2006.

¹⁶⁵ Gökhan Kaya, "II. Meşrutiyet Dönemi Demokratları: Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)", *Kekebiç Dergisi*, sayı 31, 2011, s.97-147.

¹⁶⁶ Şefika Kurnaz, "Osmanlı Kadın Hareketinin Öncü İsmi Emine Semiye'nin Siyasal Portresi", s.1994

Bu sırada eşi Reşit Paşa'dan ayrılmıştır. Kaynaklar Emine Hanım'ın düzenli bir evlilik hayatı olmadığını belirtmektedir¹⁶⁷.

Emine Semiye'nin yazarlık serüveninin amacı diğer kadın yazarlardan farklıydı. O birçok kez bu konuda iddialı olmadığını belirtmiştir. Yazma amacının toplumsal noktada faydalı şeylere sebep olmak olarak açıklamıştır. Bir toplumun gelişimini kadın ve çocuğun tam teşekküllü eğitim almasına bağlamıştır¹⁶⁸. Bu söylemleri ile birlikte Emine Semiye kadın hareketinin önemli isimlerinden biri olmuştur. II. Meşrutiyet ilanı ile birlikte kadın çalışmaları ve fikirleri daha konuşulur bir hale gelmişti. Birçok kadın gazetesi bu süreçte yayınlamaya ve kadın sorunları tartışılmaya başlanmıştır. Tartışma ortamı kadınlar arasında bir birlik anlayışının doğmasına da sebep olmuştur. Bu noktada Emine Semiye Osmanlı feminizm önemli liderlerinde biri olarak tarihe geçmiştir. Liderliğinin bu kadar parlak hale getiren onun çok yönlülüğüydü. O aynı anda eğitimci, siyasetçi ve gazeteciydi. Bütün bu yönlerini ve birikimini Türk kadının gelişimi ve modernizasyonu için kullanmıştı. Onları doğru bir hedefe doğru yönlendirmek istemişti. Yazarın kaleme aldığı makalelerinde kadın-erkek eşitliği üzerinde derin sorgulamaları bulunmaktadır. Kadın-erkek eşitliğine değindiği makalesinin başlığı "İslamiyet'te Feminizm"dir. Zamanın şartlarına göre oldukça cesur ifadeler içermektedir. Kadın ve erkeğin düşünsel anlamda aralarında herhangi bir fark bulunmadığını söylemektedir. Yani bir erkeğin zekâ düzeyinde kadına karşı herhangi bir üstünlüğü olmadığını vurgular. Hatta kadını bu konuda daha üstün bir noktaya koyar. Çünkü kadını duygusal olarak daha güçlü bir noktada görmektedir. Bu durumun kadının eylemlerini daha güçlü kıldığını düşünmektedir. Özetle insanların eşit olduğunu savunur. Ortada bir üstünlükten konuşulması gerekirse bu kişilerin yaptığı ameller ile doğru orantılı olduğunu belirtmektedir¹⁶⁹. Emine Semiye amaçladığı gibi yazılarında toplumda kadının gelişimi için mücadele etmiştir. Yazılarında toplumun ortak kullanım olduğu yerlerde kadına özgürlük verilmesini istiyordu. Dönemin en önemli ulaşım araçlarından biri olan vapurlarda kadın ve erkeklerin eşit şartlarda seyahat edebilmeleri gerektiğini vurgular. Kadınların kültürel faaliyetlerden yararlanmasını, tiyatroya gidebilmesini ve çeşitli derneklerin desteklemesi ile çalışma hayatının içinde olması gerektiğini

¹⁶⁷ Şefika Kurnaz, "Emine Semiye'nin Ablası Fatma Aliye'ye Mektupları", *Türkbilig*, sayı 14, Bahar 2007, s.131-142.

¹⁶⁸ Zeynep Çelikel, "İki Ülke, İki Kadın: Juana Manso, Emine Semiye", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, s.42

¹⁶⁹ Şahika Karaca, "Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye'nin Kaleminden İslamiyet'te Feminizm", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.21, sayı 2, 2012, s.269-280.

yazmıştır. Bu doğrultuda İttihatçı harekete katılmasının temelinde yazılarında belirttiği bu sebepler yatmaktadır. Emine Hanım'ın ablasına göre kadın hakları konusunda daha radikal bir tavrı vardır. Feminizm konusunda eylemsel tavrı daha keskin ve sıra dışıdır. Ancak geleneksele karşı bu tavrı otorite konumlarını rahatsız etmiştir. Siyasette umduğunu bulamamıştır. Son tahlilde kadın kurtuluşunun yine kadınların elinden olacağını vurgulamıştır. Kurtuluşun anahtarı ise kadının ilmi anlamda kendini geliştirmesiydi¹⁷⁰.

Emine Semiye'nin yazınsal hayatında birkaç eser vermişti. Bunlarda ilki Hulasa-i İlm-i Hesap'tır. Yazılarını başladığı ilk gazete Hanımlara Mahsus Gazetedir. Burada birçok makalesi yayınlanmıştır. Kitap şeklinde basılan ilk eserin ismi ise Gayya kuyusudur. Basımı yapılan ilk romanın ismi Sefalet'tir¹⁷¹. Kaleme aldığı eserlerinde güçlü bir kadın portresi çizmeye çalışmıştır. Sefalet ve Gayya Kuyusu romanlarında çalışan kadın modelleri görülmektedir. Fatma Aliye ve Emine Semiye romanlarında ve makalelerinde güçlü kadın modelleri çizmeye çalışmışlardır. Yazıları bir nevi onların bilinçaltı yansımasıdır. Geleneksel sistemin kadınlara dayatmaya çalıştığı kadın modeline karşı çıkmaktadırlar. İki kardeş farklı yollarla ve farklı bakış açılarıyla kadın hareketine öncülük yapmışlardır¹⁷².

2.2.3. Halide Edip Adıvar

Halide Edip Adıvar Meşrutiyetten Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar olan süreçte yakın tarihe tanıklık etmiş önemli bir yazardır. Halide Edip 11 Haziran 1884 yılında İstanbul'da hayatı gözlerini açmıştır. Annesini genç yaşta kaybetmiş ve babası bu yüzden birçok evlilik yapmıştı. Temelde Mevlevi anneannesi gözetiminde klasik Osmanlı terbiyesi ile varlıklı bir ailede büyümüştür. Halide Edip eğitim hayatında ilk zamanlarında Rum bir anaokulunda eğitim almıştır. Daha sonrasında ise kesintili de olsa Amerikan Kolejine devam etmiştir. Bu iki okulda da farklı kültürel etkileşimler içersinde bulunmuştur. Kendi aile ortamında Kur'an'ı Kerim, Arapça ve Farsça eğitimi almıştır. Okul eğitiminde ise İngilizce dilini öğrenip İncil'i inceleyebilmiştir. Dönemin şartları içerisinde oldukça marjinal bir durumdu. Bu etkileşimler onun dünyaya bakış

¹⁷⁰ Müşerref avcı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2006, s.225-254

¹⁷¹ Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, s.57.

¹⁷² Şahika Karaca, "Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, c. 6, sayı 2, (2013), s.481-499.

açısını oldukça etkilemiştir. Kültürel hazinesine folklorik kültürü, mistisizmi, Fransızca dilini de katmıştı. Dönemin önemli isimleri Rıza Tevfik ve Salih Zeki'den dersler almıştı. 1901 yılına gelindiğinde kolejden mezun olmuş ve ünlü matematikçi Salih Zeki evlenmişti¹⁷³. 1909 yılının ilk yarısı Mısır-İngiltere hattında bir hayat geçirmişti. İkinci yarısında İstanbul'a dönmüştü. Yazarın 1910 yılında yolu eşi Salih Zeki Bey ile ayrılmıştı. Ayrılış sürecinde kız öğretmen okulu Dârümuallimâtta tarih ve pedagoji üzerine öğretmenlik yapmaya başlamıştı¹⁷⁴. Halide Edip'in sahip olduğu bilgi hazinesini birçok alanda kullandığı görülmektedir. Gazete yazarlığı da bundan biriydi. Bir bakıma II. Meşrutiyet döneminin özgür basın ortamından o da etkilenmişti. Bu süreçte ilk yazılarını Tanin gazetesinde kale almıştır. Gazetede yazıları ile ilk kez ismini duyurmuştu. Yazın hayatının devamında romanlar yayımladığı görülmektedir. Seviyye Talip (1910) ve Handan (1912) romanları yazınsal anlam ona şöhreti getirmiştir¹⁷⁵. Halide Edibin dönemin kadın yazarları gibi romanlarında güçlü bir kadın portresi çizmekteydi. Meşrutiyet süreci kadının toplumsal sisteme adapte edilme çalışmalarının doruk noktasıdır. Halide Edibin yazılarında da bu bilinç sıçramasının etkileri görülmekteydi¹⁷⁶. O Türk kadının batılı kadınlar gibi çalışmasını ve haklarını araması gerektiğini belirtmektedir. Diğer kadın yazarlar gibi eşitlik vurgusu yapmaktadır. Bunu en ateşli savunulardan biriydi. Nitekim kendisi doğu-batı sentezi içinde büyümüştü. Doğu-batı coğrafyası üzerinden karşılaştırma yapabilecek bilgi birikimine sahipti. Türk kadını için örnekler gösterdiği ülkeler arasında İngiltere ve Amerika başta gelmekteydi¹⁷⁷.

Halide Edibin ideolojik bir tarafı da bulunmaktaydı. Meşrutiyet dönemi öncesi ve sonrasında zayıflayan devleti güçlendirmek adına birçok oluşum gerçekleşmiştir. Bu süreçte İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi ideolojiler ortaya çıkmıştı. Halide Edib'in Türkçülük akımından oldukça etkilendiği görülmektedir. Türkçülük akımının dergisi olan Türk Yurdu dergisinde yazıları yayımlanmıştı. Bu ideoloji üzerinden Yeni Turan romanını yazmıştır. Diğer taraftan ülkenin durumu gittikçe kötüleşmişti. Birinci

¹⁷³ Şerife Aktaş, "Halide Edib", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, sayı 20, (2013), s.1-12.

¹⁷⁴ Mustafa Şanal, "Halide Edib Adıvar'ın (1884–1964) Öğretmenlik Mesleğinin Niteliğine İlişkin Görüşleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.3, sayı 11, (2010), s.517-527.

¹⁷⁵Hülya Argunşah, "Halide Edip'te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri: Seviyye Talip'ten Ateş'ten Gömlek'e", *Türklük Bilimi Araştırma Dergisi*, sayı 37, (2015), s.28-52.

¹⁷⁶ Kelime Erdal, "Halide Edib Adıvar'ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 7, (2008), s.109-123.

¹⁷⁷ Şerife Aktaş, "Halide Edib", s.2-4.

Dünya Savaşının patlak vermesi ve sonucunda Osmanlı Devletinin büyük devletlerarasında paylaşım süreci başlamıştır. Tarihsel bu evre Halide Edibin hayatında dönüm noktasıdır. Çünkü yıllar savunduğu batı fikriyatı temelden sarsılmıştır. Savaşın ardından başlatılan Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı döneminin en önemli kadın kahramanlarından biri olmuştur. Özellikle Yunanlıların İzmir'i işgal haberinden sonra İstanbul'da birçok protestoların düzenlenmişti. Onun İstanbul binlerce kalabalığa yaptığı Sultan Ahmet mitingi tarihe geçmiştir. Halide Edip Milli Mücadele sürecini her safhasında yer almıştı. Yazar ülkenin bağımsızlık mücadelesi içinde cephede olanlara birebir tanıklık etmişti. İster istemez bu ruh durumu onun yazdığı bütün romanlara yansımıştı. Özellikle ileride kült eserleri arasında yer almış olan 'Ateşten Gömlek', 'Vurun Kahpeye' ve 'Zeyno'nun Oğlu' romanları bu dönemin eserleridir. Yazar romanlarına Anadolu'nun o zaman ki ruhunu inceliklerle işlemişti¹⁷⁸. Diğer taraftan bu olağanüstü durumda bile kadın hakları savunmaktan vazgeçmemiştir. 1919 yılında dönemin meclisi Meclis-i Mebusan içerisinde Türk kadının siyasi haklara sahip olması gerektiğini vurgusunu sürekli bir şekilde vurgulamıştır. Yayımladığında gazete yazılarında yirmili yaşlarındaki genç Türk kadının siyasetin içerisinde yer almasının mümkün olduğunu dile getirmişti. Bu konuda Türk kadınına yol göstermeye çalışmıştır. Feminist tutumundan asla taviz vermemiştir. Milli Mücadele sürecindeki Kurtuluş savaşı kazanılmış ve 29 Ekim 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Halide Edip, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu sonrasında Mustafa Kemal Atatürk ile yaşadığı fikir ayrılıkları sebebi ile 1925 ikinci eşi Adnan Adıvar ile ülkeden ayrılmıştı. Yurtdışında farklı ülkelerde üniversitelerde öğretim görevlisi olarak yer almış ve yeni Türkiye hakkında bilgiler verdiği konferanslar düzenlemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra ülkeye dönmüştür. Yurda döndükten sonra siyaset hayatına atılmıştır. Yıllar sonra İzmir milletvekili olarak mecliste yerini almıştır¹⁷⁹. Siyasete atıldığında hiçbir partiye bağlı olmadan bağımsız aday olmuştu. Bağımsız olarak seçildiği mecliste eğitim ve anayasa komisyonlarında görev almıştı. Bu alanlarda aktif olarak çalışmaya başlamıştır. Kendisi de bir eğitimci olan Halide Edip ülkedeki

¹⁷⁸ Veysel Şahin, "Romanla Kimlikleşen Bir Yüz: Halide Edip Adıvar ve Edebi Yaratımları", *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sayı 1, (2018), s.1-8

¹⁷⁹ Ayfer Yılmaz, "Halide Edip'te Kadın Hakları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, sayı 20/1, (2013), s. 119-134

eğitim sorunlarına çözüm sunmaya çalışmıştır. 1954 yılında kadar milletvekili görevini icra etmiş ve yilsonunda göreve veda ederek akademik hayatına geri dönmüştür¹⁸⁰.

Halide Edip Türk kadının kendi coğrafyasındaki durumunu anlamaya ve değiştirmeye çalışmıştır. Osmanlı devletinin yenileşme çabalarına ve yeni bir devletin doğuşuna tanıklık etmiştir. Aynı zamanda onun kaleminde kadının tarihsel süreçteki değişimi de göze çarpmaktadır. Ayrıca yazarın romanlarında kendi iç hesaplaşmaları, içsel engelleri, çocukluk hüznüleri ve kalp kırıklıkları net bir şekilde görülmektedir. Halide Edip 1964 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

Fatma Aliye, Emine Semiye ve Halide Edip dönemin ön plana çıkan eğitimli ve entelektüel kadınlarıydı. Aldıkları eğitim ve yetiştikleri iyi koşullara rağmen doğulu bir toplumun kadın algısından kurtulamadılar. Öyle ki Fatma Aliye ve Emine Semiye buluş yaşlarında tesettüre girmişlerdi. Var olan bu durum onların eğitim ve sosyal hayatlarının aksamasına sebep olmuştu. Görülüyor ki tesettür olgusu Osmanlı kadını toplumdan soyutlayan bir unsur haline gelmişti. Osmanlı Devletinde tesettür olgusu sadece dinsel kural olmaktan çıkmıştı. Gerektiğinde devlet müdahalesinin olduğu bir olgu halini almıştır. Bu durum tesettür olgusunu bir tabu haline getirmiştir¹⁸¹.

II. Meşrutiyet ilanı sonrasında Osmanlı kadın hareketi önemli bir ivme kazanmış ve birçok konuşulamayan konu tartışmaya açılmıştı. Özellikle kadınlar arasında feminizm ve moda kavramlarının basın yoluyla tartışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda üç ismin Osmanlı kadın hareketine önemli katkıları olmuştur. II. Meşrutiyet sonrasında tabu olan konu tesettür de ciddi tartışmaların odağı haline gelmişti. Tam da bu noktada özgürlük ortamı içerisinde tesettür meselesini dair yazılar kaleme almışlardır. II. Meşriyet sonrasında tesettür tartışmaların alevlendiği dönemde Fatma Aliye makale kaleme almıştı. Makalesinde tesettürün kadının gelişimine engel olmayacağını vurgulamıştır. Tesettürün, önceki dönemlerde İslam kadınların ilim öğrenmesine mani olmadığını belirtmiştir. Fatma Aliye İslam'ın kadın eğitim almasına herhangi bir yasak getirmediğini anlatmaya çalıştı. Kendi dönemi içerisinde Osmanlı kadını katı kaideler içerisinde peçe kullanmaktaydı. Bir gazeteye verdiği röportajda kendi giyimini gösterip, kadının sadece başını örtmesinin tesettür giyimi için yeterli olduğunu söylemiştir. Ancak tesettür meselesinin kesin çözümü için ise ülkedeki eril zihniyetin değişmesi

¹⁸⁰ Ersin Müezzinoğlu, "İzmir Milletvekili Halide Edip Adıvar'ın TBMM'deki Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.10, sayı 54, (2017), s.330-339.

¹⁸¹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.244.

gerektiğini vurgulamıştır¹⁸². Emine Semiye ablası gibi İslamın ve tesettürün kadının sosyal yaşamında bir set olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca yazılarında kadın giyim kuşamını moda kavramı üzerinden değerlendirmiştir. Osmanlı kadınının israfan uzak ve sade bir giyim tarzı olması gerekliliğini savunmuştur. Emine Semiye temelde örtünme konusunda İslam inancının başlangıç dönemleri alınması gerektiğini vurgulamıştır¹⁸³. Halide Edib'in tesettür olgusu ile ilgili düşüncesinde öncekilerden bir farklılık bulunmamaktadır. İslamın tesettür konusunda kadına emrettiği edebli giyim anlayışının *“kadınların güzellik ve cinselliklerini kendi türlerinden varlıkları baştan çıkarmak amacıyla kullanmalarını”* önlem amacı taşıdığını belirtmiştir. İslamın kadının, erkek bir birey gibi özgür ve yaptıklarından sorumlu olduğunu belirlemiştir. Osmanlı kadının yüzyıllar boyunca tesettür üzerinden eve kapatılmasını ise bozuk medeniyetlerle kurduğu ilişkiye bağlamıştır. Meşrutiyet öncesi ve sonrası kadın giyimindeki değişimler yazarın eserlerine de net biçimde yansımıştır. Eserlerinde ve eserlerindeki karakterlerde herhangi bir din karşıtlığı bulunmamaktadır. Ona göre sosyal bir unsur ve ihtiyaçtır. Halide Edib'in hayalindeki Türk kadını sorgulayan, kendi ayakları üzerinde duran ve olaylar karşısında çözüm sunan bir modeldi¹⁸⁴. Kadın hareketinin bu üç önemli ismi dönemin şartlarında kadın haklarını Türk-İslam modeli üzerinden savunmaya çalışmışlardır. Tesettür meselesinde de bu çizgiden çıkmadılar. Tesettür meselesi, moda ve feminizm kavramı ile birlikte ateşli tartışmaların odak noktası haline gelmişti. Bu bağlamda öncelikli olarak moda kavramının açıklanmasında fayda bulunmaktadır.

2.3. Moda ve Kadın Giyimi Üzerinde Tartışmalar

Osmanlı Devletindeki yenileşme hareketleri ile birlikte sosyal yaşamın birçok alanına yansıdığı görülmektedir. Toplumsal değişimler kadın-erkek bireylerin öncelikle fikirlerine sonrasında davranış ve giyimlerine yansımaktadır. Osmanlı Devleti Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri ile birlikte devrimsel dönüşümler yaşamıştır. Yeni düşünceler yeni kavramları Osmanlı toplumuna kazandırmıştır. Alaturka, Alafranga ve Moda kelimeleri devrimsel değişimi tanımlamak için ortaya çıkan kavramlardır. Moda

¹⁸² Şahika Karaca, “Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, (2011), s.93-110.

¹⁸³ Kadriye Kaymaz, “İlk Türk Kadın Yazarlarından Emine Semiye Hanım”, *Hayatı ve Eserleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi SBE,2008),s.50-51.

¹⁸⁴ Tuğba Eker Ağır, “Muhallif Kadınlar: Fatma Aliye Hanım, Halide Edip Adıvar ve Sabiha Sertel'in Düşünce ve Eylemlerinin Analizi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE 2019), s.119.

kelimesi bu iki kavramı içine alarak genel bir adlandırma yoluna gidilmiştir. Zamanla bu kavram üzerinde çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir. Tartışmanın odak noktasında kadın olmuştur. Moda, ‘Modus’ kelimesinde türemiş Latince kökenli bir kelimedir. Anlamsal olarak ise ‘oluşmayan sınırlar’ manasını taşımaktadır¹⁸⁵. Moda’nın Avrupa temelli olup doğduğu şehir Paris’ti. 1800 yıllarda Charles Frederic Worth kişisel terzi dükkânlarını öncülüğünü yapmıştı. Bu durum ilk moda evlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece kaliteli giyinme özgürlüğü halk tabakasına ulaşmıştı. Bir bakıma modanın çıkışı toplumların bilinçaltındaki sınıfsal çatışmasında yatmaktaydı. Tarihte İyi giyinmenin sadece aristokrat bir kesime ait olduğu fikrinin yıkılması önemli bir dönüm noktasıydı¹⁸⁶. Ancak zamanla moda kavramı daha geniş bir anlamı ifade etmeye başlamıştı. Moda kelimesi zamanla toplumların sosyal, ekonomi ve kültürel değişimlerin genel adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Moda olgusu zaman kavramının içine sıkıştırmanın doğru olmadığı yaşanan dönüşümlerle ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nin de yenileşme süreçlerinde Moda kavramı kadın kıyafetlerindeki değişimle anılmaya başlanmıştır. Osmanlı yenileşme hareketlerini askeri anlamda başlatmıştı. Ancak süreç kültürel etkileşim ile başka bir noktaya ulaşmıştı. Buda bazı tartışmaları beraberinde getirmişti. Kadın ve onun giyimi üzerinden ateşli tartışmalar gerçekleşmiştir. Tanzimat süreci ile kadın giyim tarzı daha da odak noktası haline gelmiştir.

Osmanlılar Devleti kuruluşunu ardından kısa zamanda genişlemeye başlamıştı. Toprakların genişlemesi yeni kültürlerin tanışmak anlamında da gelmekteydi. İçinde yaşadıkları kültürlerden Osmanlı toplumu oldukça etkilenmişti. Etkini yaşamlarını her alanına yansımıştı. Özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminde kadın giyimleri geleneksel bir yapı takip edilmişti. Hatta Osmanlı kadın bu süreçte tesettür manasında sadece yüzünü kapamıştı. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren devletin kadın kıyafetlerinin rengine kadar belirleyen fermanlar yayınlamıştı. Bu süreç Tanzimat dönemine kadar hüküm sürmüştü¹⁸⁷. Bu dönem kapalılık dönemi olarak adlandırılmıştı. Osmanlı Devletinde kıyafetler giyim şekli üst üste giyinme şeklindeydi. Bu şekilde giyinmesinde coğrafyanın da önemli payı bulunmaktaydı. Üst üste giyimde her tabakadaki giysinin

¹⁸⁵ G. Senem Gençtürk Hızal, “Bir İletişim Biçimi Olarak Moda: Modus’un sınırları”, *İletişim Araştırmaları Dergisi*, c.1, Sayı 1, (2003), s.65-86.

¹⁸⁶ Sefa Çeliksap, “Giyim ve Moda’nın Kısa Öyküsü”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, c.1, sayı 1, (2015), s.57-64.

¹⁸⁷ Fatma Koç, Sema Koca, “Osmanlı Kanunlarında Giyim Kuşa Yasakları”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (2010), sayı 10, s.31-50.

kumaşı özenle seçilmekteydi. Bu dönem Osmanlıların giyim iç ve dış giyim olarak ikiye ayrılmıştı. İç kesimde şalvar ve gömlek, dış kısımda ise genelde kaftan ve ferace ağırlıklı bir giyim tarzı hâkimdi. Bedene oturamayan modeller ve dikilen kumaşlar asla ziyan edilmeyecek şekilde kullanılmaktaydı¹⁸⁸. Osmanlı Devleti dünyanın içinde bulunduğu değişimden 1700’li yıllardan itibaren etkilenmeye başlamıştı. Batıya karşı üstünlüğünü kaybetmeye başladığını bu yıllarda algılamaya başlamıştı. Kendi içerisinde toparlanmak için Lale Devri içerisinde yenilikler batı temelli yenilikler yapmaya başlamıştı. Lale Devri içerisinde Osmanlı Devleti Fransa’ya ilk defa elçi göndermişti. Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin aktarımları ile birlikte batıya dair doneler Osmanlı toplumuna yerleşmeye başlamıştı. Bu etkileşimin tek taraflı olmadığı görülmektedir. Öyle ki Fransada egzotik doğu kültürüne meraklı üst tabakadan insanlar Türk kültürü ile ilgilenmeye başlamışlardır. Özellikle Çelebi’nin elçiliği sırasında gerçekleştirdiği törenler soylu sınıf arasında konuşulmaya başlanmıştı. Fransız soylu sınıfı Osmanlı kültürü ile ilgili bilgileri seyyahların yazılarında okumuşlardı. Ancak şimdi karşılarında bu kültür ile ilgili somut örnekler bulunmaktaydı. Kısa bir sürede sonra Paris giyim modasında ‘*Turquerie*’ esintileri görünmeye başlamıştı. Ayrıca Fransızlar Türk kıyafetleriyle resim tablolarına rastlamak olasıydı. Diğer taraftan zamanla müzayedeler satışlarında heykel ve el yapımı ürünlere de rağbet başlamıştı. Bu etkileşimde Türk modasının etkisini XVIII. yüzyıl sonuna doğru etkisini yitirmişti¹⁸⁹ Diğer taraftan Osmanlı ülkesinde ise Lale Devri ile başlayan batı-doğu sentezi durum ülkenin bilinçaltını derinden etkilemeye devam etmişti. Böylece XVIII-XX yüzyıl arasında Osmanlı toplumu Avrupa’da gelişmelerle daha yakından ilgilenilmeye başlanmıştı. İçinde bulunduğu siyasi ve ekonomik zayıflıkta her anlamda toplumu etkilemeye devam etmişti. Lale Devri temelleri atılan batılı ıslahatlar Tanzimat’ın ilanı ile daha belirgin ve kalıtsal hale gelmişti. Bu değişimler kadın kıyafetlerini derinden etkilenmişti. Lale Devri kadının giyimlerinde fazlasıyla gösteriş bulunmaktaydı. Ancak bu gösteriş yanında kıyafetlerin kullanışsızlığı görülmektedir. Bu dönemdeki elbiselerde simli kumaş kullanımı ön plana çıkmaktaydı. Ayrıca sentetik boyaların üretiminin artması kıyafetlerdeki renk ve desen çeşitliliğini artırmıştı¹⁹⁰. Diğer taraftan bu dönemde

¹⁸⁸ Nuran Ocaklıoğlu, “Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarılma”, *Ulak Bilge Dergisi*, c.6, sayı 30, (2018), s.1537-1548.

¹⁸⁹ Burcu Alarslan, “Türk İmajının Görsel Yansımaları”, *Dünyada Türk İmgesi*, Ed. Özlem Kumrular İstanbul: Kitap Yayınevi, s.151-152

¹⁹⁰ Gülden Hasarlı, Nuran Ocaklıoğlu ve Bahriye Kıcıroğlu, “XVIII ve XIX. yüzyıl Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri ve Modernizasyon Çalışması”, *Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu*, 2010, s.2.

feracer ve yaşmaklar oldukça popüler olmaya başlamıştı. Ferace şekil itibariyle mantoyu anımsatıyordu. Çeşitli sınıflara ait kadınların mesire yerlerinde feracelerle dolaşmaya başlamışlardı. Hatta öncesinde yakasız olan bu giyim tarzında yaka kısımları eklenmeye başlamış. Gün geçtikçe yakalar daha fazla yükselmeye başlamıştı. Feracer ise şeffaflaşmaya ve renkleri de açılmaya başlamıştı. Toplum içerisinde bazı kesimlerde ciddi rahatsızlığa sebep olmuştu. Bunun üzerine Sultan III. Ahmed zamanında bu konuyla ilgili bir ferman çıkarılmıştı. Kadınların yüksek yakalı, şeffaf ve renkli ferace giymeleri yasaklanmıştı¹⁹¹.

Tanzimat ilanı ile birlikte kadın ile ilgili birçok reforma imza atılmıştı. Bu reformlar neticesinden kadın birçok hak kazanmıştı. Bu haklarla birlikte kadının özgürlük alanı genişlemişti. Osmanlı kadını yüzünü dünyaya daha rahat bir şekilde göstermeye başlamıştı. Sonuç olarak kadın bilinçlenmeye başlamıştı¹⁹². Böylece bu bilinç Osmanlı kadın giyim ve kuşamını da bambaşka bir noktaya taşınmıştı. Kadınlar artık sosyal yaşamın içine karışmaya başlamıştı. Etkin sebep ise çeşitli derneklerin mücadeleleriyle kadın çalışma hayatına atılmıştı. Bununla birlikte giyim ve kuşam konusunda batı çizgilerinin hâkimiyeti belirginleşmişti. Kadınların bu çizgileri taşıyan elbiseler dikmeye başlamıştı. Ayrıca XIX. yüzyıl içerisindeki kıyafetler rahat ve kullanışlı bir yapıya sahipti. Bu kıyafetler genellikle önü açık olan ve alt kısmında geniş şalvar tarzı bir giyim tarzı olarak belirlenmişti. Üst sınıf kadınların kıyafetleri incelendiğinde de iç giyim olarak has ipek kıyafetler kullanmışlardı¹⁹³. Ayrıca kadınların dikimini yaptıkları elbiseleri için model olarak dönemin kadın dergilerinden yararlanmışlardı. Bir süre sonra giyim ve kuşam kadınlar arasında statü belirleme durumuna gelmişti. Saygınlık ve modernlik kavramları ile birlikte anılmaya başlanmıştı. Osmanlı toplumunda üst sınıf kadınları elbiselerini kıyafetlerini Rum ve Ermeni terzilere diktirmişti. Alt sınıfta yer alan kadınlar ise kadın dergilerindeki modelleri kendi imkânları ile dikmeye başlamıştı. Her konuda örnek alınan Fransa moda konusunda da ön plana çıkmıştı. Ülkenin başkenti Paris modası kadın dergilerinde geniş yer bulmaktaydı¹⁹⁴. Rum ve Ermeni terzilerin dikim sürecine katılmaları sürece gayrimüslimlerinde dahil olmuştu. Çünkü

¹⁹¹ Hülya Tezcan, “Ferace”, DİA, c.12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s.349-350.

¹⁹² Turgut Subaşı, Aslı Şenol, “Baron de Bois le Comte’un Raporlarına Göre, II. Mahmut Döneminde Osmanlı’da Kadın”, *International Journal of Human Sciences*, c.9, sayı 1, (2012), s.1032-1048.

¹⁹³ Gülden Hasarlı, Nuran Ocaklıoğlu ve Bahriye Kıcıroğlu, “XVIII ve XIX. yüzyıl Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri ve Modernizasyon Çalışması”, *Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu*, 2010, s.2.

¹⁹⁴ Mine Demir, “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Bıçkı-Dikiş”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.1, sayı 2, Aralık 2016, s.71-90.

daha öncesinde bu azınlık grupları batı modası ile pek ilgilenmemişti. Genel anlamda ülkede bir Frenk modası hakim olmaya başlamıştı. Osmanlı toplumun batı modasına bu kadar yakınlaşmasının temelinde Kırım Savaşı etkin olmuştu. Savaşta Fransa ve İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmişti. Bu durumda Osmanlı halkı Fransız ve İngiliz kültürüne karşı derin bir ilgi duymasına sebep olmuştu¹⁹⁵.

Daha öncede bahsedildiği üzere Osmanlı kadının geleneksel giysisi içerisinde yaşamak ve ferace bulunmaktaydı. Kadınların batılı modadan etkilenmeleri feracelerin geleneksel şeklini de değiştirmişti. Önceki dönemde ferace hakkındaki uyarılar Abdülmecid saltanatı zamanında devam etmişti. Yasak Abdülmecid zamanına kadar devam etmişti. Diğer taraftan kadınlar batı maiyetinde şalvarı terk edip yerine iki parçalı elbiseler giymeye başlamıştı. Bu bağlamda saçla ve süslenme şekilleri değişmişti. Osmanlı kadını geleneksel kıyafeti olan feracesini batılı modeldeki elbiselerin üstlerine giymeye başlamıştı¹⁹⁶. Bu dönemde kadınlar ayrıca başlarına hotoz, ellerine eldiven ve şemsiyeyi aksesuar olarak kullanmışlardı. Kadınların feracelerden sonra giydiği kıyafet çarşaftı. 1892 yılından itibaren kadınlar arasında yaygınlaşmaya başlamıştı. Kararın sonrasında II. Abdülhamid'in suikast riski sebebiyle yasaklansa da giyimine devam edilmişti¹⁹⁷. Hatta güvenlik güçlerine herhangi bir yerde çarşafly bir kadın görürlerse makasla çarşafların eteklerini ve pelerin kısımlarını kesmeleri emredilmişti¹⁹⁸. Genellikle yetişkin kadınlar siyah, genç kızlar ise açık renkte ipekten çarşaf giymişti. Çarşaf ile birlikte peçe kullanımı meşrutiyet sonrası çarşafın rengine göre çeşit ve renkleri çeşitlenmişti¹⁹⁹. Genel olarak Osmanlı kadını II. Meşrutiyet'in ilanına kadar mesire alanlarına giderken maşlah, çarşı ve pazarlarda ferace giymişti. İçlerine ise gömlek, şalvar, kürk giymişti²⁰⁰.

¹⁹⁵ Abdülkadir Zorlu, "Türk Modernleşmesi Sürecinde Servet-i Fünun Dergisinin Giyim, Kuşam, Beslenme Kültürünün Değişimine Katkıları", Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, c.3, Atatürk Araştırma Merkezi, Korza Yayıncılık, Ankara 2008, s.1471-1491.

¹⁹⁶ Betül İpşirli Arıt, "Osmanlı İstanbul'da Giyim Kuşam", *Antikçağ'dan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c.4, İBB Kültür A.Ş., s.230-263.

¹⁹⁷ Nergiz Gahramanlı, "Servet Fünun Romanlarında Devrin Moda Olgusunu Kadın Kıyafetine Etkisi", *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.5, sayı 23, Güz 2012, s.235-247.

¹⁹⁸ Nurettin Sevin, *On üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bakış*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.131.

¹⁹⁹ Nergiz Gahramanlı, "Servet Fünun Romanlarında Devrin Moda Olgusunu Kadın Kıyafetine Etkisi", s.241.

²⁰⁰ Fatma Barbarasoğlu, *Modernleşme Sürecinde Moda-Zihniyet İlişkisi*, (Yayınlanmamış İstanbul Üniversitesi SBE,1994), s.125.

Meşrutiyetin ilanından sonra çarşaf üretiminin daha da arttığı görülmektedir. Öncesinde tek tip renklerle üretilen çarşaf lar renk lenmişti. İpekli ve y ünlü kumaş lar dan çarşaf lar üretilmeye baş lanmış tı. Kadın lar ın bu dönem i çerisinde uyuma da önem verdiğ i görülmektedir. Çarşaf ile kullanılan peçelerin aynı renkte olmasına özen gösterilmiş ti. Kadın lar ın peçelerinin gün geç tikçe daha da incelediğ i ve zaman la birçok kadın peçe takmamaya baş lamış tı. Daha öncede bahsedildiğ i gibi kadın lar ın süs olarak ş emsiye kullanmaya baş lamış tı. İşte bu ş emsiyelerle kalabalık ortamlarda yüzleri kapamış lar dı. Ayrıca kadın lar ın kıyafetleri şekilsel olarak değ işimler meydana gelmiş ti. Elbiselerin kollar ı kabarıklaş ıp boyları kısalmış ve omuz lar ı düşük bir şekilde dikilmeye baş lanmış tı²⁰¹. Bu bağ lamda kadın lar arasında geleneksel kıyafetlerin giyimi devam etse de temelde bu tür değ işimler meydana gelmiş ti. Kadın lar ın giyimlerinde aş ırıya gitmeleri, ülkedeki muhafazakar kesimin dikkatini ve eleştirisine sebep olmuş tu. Kadın lar ın çarşı ve pazarda giyinme şekillerine karşı birçok ferman ile uyarıldıkları görülmektedir. II. Meşrutiyet dönemi kadın ın giyimi ilan edilen birçok ferman bulunmaktadır. Batı k ültürü ülkenin bütün tabakalarına iş lemiş ti²⁰². Ancak bu durumun pek önüne geçilemediğ i görülmektedir. Nitekim Osmanlı kadın ı bakımına ve süsüne daha fazla dikkat etmeye baş lamış tı. Genç Osmanlı kadın lar ı önemli günlere ait ziyaretlerde giyimlerine oldukça dikkat etmiş lerd i. Özellikle dantelli ve boncuklu saten elbiselerin giyimine önem vermiş lerd i. Daha önce değ inildiğ i gibi eldivenler bu dönemin vazgeçilmez aksesuar lar ı arasından yerini almış tı. Ayrıca bu dönemde kürk kullanımı oldukça fazlaş mış tı. Kürk kullanımı XVIII. yüzyıldan itibaren halk tarafından da baş lamış tı. Önceleri saray erkanı tarafından kullanılmış tı. Bir nevi kullanımı üst tabakanın elindeydi. Ancak zaman la kürk halk tabakasında da yaygın olmaya baş lamış tı. Kadın lar ve erkekler tarafından yaz-kış , cinsine ve kalitesine göre vaş aktan samura kürk giyimi mümkündü²⁰³. XIX. yüzyıldan itibaren kadın lar kürklerin üzerine kaliteli kumaş lar dikmeye baş lamış tı. Diğer taraftan kadın lar moda ile birlikte küçük giyim hileleri yaptığ ı görülmektedir. Zayıf bir bedene sahip kadın lar ın kollar ını ve gerdan bölgesini kapatıp alt kısımdaki etekler kabarık hale getirilmiş ti. Ş işman kadın lar ın gerdan bölgesini daha fazla ön plana çıkardığ ı görülmektedir. Eldivenleri de bu hile için kullanmış lar dı. Özellikle kollar ı kısa olan kadın lar uzunca bir şekilde

²⁰¹ Zafer Toprak, “Tesettürden Telebbüse ya da Çarşaf veya Elbise- Milli Moda ve Çarşaf”, *Tombak Dergisi*, sayı 19, Nisan 1998, s.52-63

²⁰² Betül İpşirli Argıt, ‘Osmanlı İstanbul’da Giyim Kuş am’, s.262.

²⁰³ Nurettin Sevin, Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bakış , K ültür Bakanlığı Yayın lar ı, Ankara 1990, s.107.

eldiven giymişti²⁰⁴. Kadının giyimindeki çeşitlilik birçok tepkiye sebep olmaya başlamıştı. Öyle ki Avrupa tarzındaki bu giyim türü toplum tarafından İslam inancına aykırı bulunmuştu. Diğer taraftan ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çıkmaza karşın şatafatın artması eleştirilmişti²⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nde kadının giyimindeki köklü değişimler özellikle muhafazakâr kesimde büyük tepkilere yol açmıştı. Bu vaziyet Muhafazakârlar ve Garpcılar olarak basını ikiye bölmüştü. Dönemin İslami kesim yazarları kadının çehresinin bu denli değişmesinin İslam medeniyeti ve Osmanlı geleneğine uygun olmadığını yazmışlardı. Bir nevi kadın moda kavramını, Tanzimat döneminde kendini benliğini ve özgürlüğünü bulma konusunda kullanmıştı. Ancak II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte bunun yeterli olmadığını görmüştü. Bu bağlamda II. Meşrutiyet'ten sonra daha çok fikri anlamda mücadele etmesi gerektiğini anlamıştı. Avrupa'dan neşrolan feminizm akımının da etkisiyle kadın gazete ve dergilerinde daha ciddi meseleler tartışılmaya başlanmıştı. II. Meşrutiyet ilanı sonrası kadın hareketi feminizm ile fikri bir zemin bulmuştu. Feminizm düşüncesini tetkik etmek süreci anlamak adına önem taşımaktadır.

2.4. Feminizm Kavramı ve Feminizm Fikrine Karşı Reaksiyonlar

Osmanlı Devletinden batılı ıslahatlar kadınlar arasında yeni bir fikri akım meydana getirmiştir. Osmanlıda kadın hareketinin çıkışını tetikleyen fikirlerden biri de feminizmdi. Çünkü feminizm temelde eşitlik ilkesine dayanmaktaydı. Kadınların eğitim reformları ile sorgulamaya başladığı hukuki hakları için fikri bir temel oluşturmaktaydı. Yön bulmaya çalışan kadın hareketi somut bir yol açmıştı. Bu düşünce sistemini savunarak kadın hareketine önderlik eden yeni kadın modellerde ön plana çıkmıştı. Peki, Feminizm kavramı neydi? Nasıl ortaya çıkmıştı?

Feminizm Latince bir kelime olan 'femine' kelimesinden türemiştir²⁰⁶. Femine, kelime anlamı itibariyle kadın demektir²⁰⁷. Batı kökenli bir akım olan feminizm temelde hiçbir ayırım olmadan kadınların ataerki düzeninde yaşadığı baskıların çözümlerini araştıran bir

²⁰⁴ Meral Demiryürek, "Tanzimat Cumhuriyet'e Değişen Moda Anlayışının Edebiyata Yansımaları (1860-1923)", International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, c.5, sayı 3, Yaz 2010, s.1009-1043.

²⁰⁵ Fatma Koç, Emine Koca, Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul, 7.Uluslararası Türk Kültür kongresi, Ankara, 2009, s.2190.

²⁰⁶ Gün Taş, "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri", Akademik Hassasiyetler, c.3, sayı 5, Ocak 2016, s.163-175.

²⁰⁷ Büşra Özudoğru, "Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar", Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c.6, sayı 12, Aralık 2018, s.304-319.

akım olarak değerlendirilmiştir. 1792 yılında ilk olarak İngiltere ortaya çıkmıştı. Temelde feminizm kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlama amacı taşımaktaydı. Toplumun oluşturan kadın ve erkek arasındaki her türlü ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda eşitliği sağlamaktı. Feminizm ile ilgili çok fazla akademik tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalar kendi içinde çeşitlilik arz etmektedir. Ancak genel geçer bir tanım olarak kadının toplum içerisinde bir dayanışma içerisinde, erkek hegemonyasının ortaya çıkarttığı olumsuz duruma karşı bir mücadele olarak tanımlanmıştır²⁰⁸. Feminizm farklı coğrafyalarda ve farklı yıllarda gelişim gösterdiği görülmektedir. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde XIX. yüzyılın ortasında ortaya çıkan bir akımdı. Bu akım Osmanlı coğrafyasına XX. yüzyılın başlarında gelmiş ve gelişmeye başlamıştı. Feminist hareketler XIX. yüzyıl içerisinde belirginleşmeye başlasa da süreç XV. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Yüzyıl içerisinde feminizm Fransa topraklarında, Chiristina de Pisan ile birlikte başladığı görülmektedir. XVII. yüzyıl Avrupa coğrafyasında Fransa'dan sonra İngiltere'ye sıçramıştı. İngiltere'deki siyasi ve ekonomik değişimler birlikte orta sınıfa ait kadınlar kendi haklarını savunmak için harekete geçmişti. İngiltere'deki kadın hareketlerinde ön plana çıkan isim Juliet Mitthel'di. Tarihsel süreç içerisinde Avrupa coğrafyası ciddi dönüşümler geçirmişti. Yüzyıllarca feodal bir yapı içerisinde yönetilen Avrupa halkları, bütün dünyayı etkileyen Fransız İhtilalı ile başka bir merhaleye atlamıştı. 1789 yılına gelindiğine yayınlanan bildiri ile eşit yaşam hakkı maddesi kadın hareketlerinin fitilini ateşlemişti. Bu ihtilalın yaydığı düşünce akımları ciddi anlamda bütün dünyayı sarmıştı²⁰⁹. Feminizm ilk dalgası bu yüzyıllar içerisinde vuku bulmuştu. Feminizm, tarihsel süreçler içerisinde çeşitli dalgalarla kendini göstermiştir. Amerika kıtasında ise kadınlar XIX. yüzyıl'da feminist ilk dalgada büyük fedakârlıklar yapmışlardı. Amerika Bağımsızlık Mücadelesi sonrasında ortaya çıkan feminist hareketlerde kıt'a kadınları erkek egemenliği karşısında büyük mücadeleler vermişti. Kadınlar eşitlik temelinde oy kullanma hakkına sahip olmak için büyük mücadeleler vermişlerdir. Hatta kadınlar bunu eyleme dökerek çeşitli demeçler ve protestolar gerçekleştirmişlerdi. Bu durum o zaman ki şartlarda toplum içerisinde skandal olarak değerlendirilmişti. Dönemin karikatürlerinde bu mücadele net bir şekilde yansımıştı. Kadınların oy kullanması ile

²⁰⁸ Gün Taş, "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri", s.166.

²⁰⁹ Semra Kahraman, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Kadın Sivil Toplum Örgütlerinin Oluşması: Aydın'da Kurulan Kadın Sivil Toplum Örgütleri ve Çalışma Alanları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes SBE), s.45-46.

ilgili durumun değişmesini ön gören yasa değişikliği Amerika'nın birçok bölge yönetimleri tarafından reddedilmişti. Amerikalı kadınların 1907 yılına gelindiğinde İngiliz feminist hareketler liderlerinin de yardımıyla büyük bir protesto hareket gerçekleştirmişlerdi. İngiliz kadınlarının feminizm hareketleri ile ilgili olarak oldukça sert yollar denedikleri görülmüştü. 1910 yılında gelindiğinde avam kamerasında basarak maddi zarar verecek kadar hareketlerini sertleştirmişlerdi. Protestolar sonrasında 1920 yılına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletlerinde kadınlara oy vermelerini sağlayacak yasa kabul edilmişti²¹⁰. Bu hareketlerin temelinde kadının sosyal alanda var olma mücadelesi görülmektedir. Özellikle üst ve orta kesimdeki kadınların istekleri erkeklerle kamusal anlamda eşit süreçlere sahip olmaktı. Kamusal anlamda bu haklar eğitim, mal varlığı ve oy kullanma gibi hakları kapsamaktaydı. Kadın-erkek arasında ataerkil toplumun kafasında oluşan biyolojik sınıflandırma ayrımını reddetmişlerdi. Sahip olunan insani gücün cinsiyetle alakası olmadığı vurgulamışlardı. Kadınlar süreçten kazanım elde etseler de somut bir sonuca varamamışlardı. Bu bağlamda ilk dalga dönemi gerçek anlamda bir başarı elde edememişti²¹¹.

Bu dalganın Osmanlı Devleti sınırlarına ulaşması ise batılı ıslahatlar aracılığıyla olmuştu. Islahatlar doğrultusunda feminizm Osmanlı sınırları içerisine girmişti. Tanzimat döneminde kadınlar adına yapılan düzenlemeler çerçevesinde kadınlar haklarını sorgulamaya başlamıştı. Özellikle II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle kadın hareketinin düşünsel tarafı daha fazla ağır basmaya başlamıştı. Kadınlar bu düşüncelerini yazıya aktarmaya karar vermişti. Tam da bu noktada feminizm fikrinin Osmanlı kadınları arasında yayılmasında basının rolü büyüktü. Çünkü Fransa ve İngiltere'deki kadın hareketi ile ilgili bilgileri sahip oldukları gazetelerde paylaşmışlardı. Osmanlı kadını yüzyıllarca kamusal alandan uzak tutulmuştu. Bu bağlamda Osmanlı kadınları erkeklerle eşit şartlara sahip olmak için basın üzerinden bir mücadele girişmişti²¹². Tanzimat döneminden temelleri atılan feminist fikirler, Meşrutiyet dönemi ile birlikte bambaşka sürece taşınmıştı. Tanzimat dönemindeki kadın dergilerinde giyim kuşam bazlı konulara yer verilmişti. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde kadın dergilerinde ise bilinçli bir şekilde kadın hakları ve bu hakların sorgulandığı yazılar

²¹⁰ Camilla Paglia, "Feminism Past and Present: İdeology, Action and Reform", *Arion: Journal of Humanities and the Classics Third Series*, c.16, sayı 1, (2008), s.1-18.

²¹¹ Büşra Özudoğru, "Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar", s.308.

²¹² Elmas Şahin, "Geçmişten Günümüze Kadın Süreli Yayınlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 16, (2018), s.86-105.

paylaşılmaya başlanmıştı. Yayımlanan makalelerde feminist düşünce akımından daha fazla söz edilmeye başlanmıştı²¹³. Bu dönem içerisinde yayımlanan kadın dergileri içerisinde Kadın Mehasin, Kadın Bahçesi, Kadınlar Dünyası, Kadın Hayatı, Kadın Duygusu ve Kadın kalbi gibi dergi ve gazeteler yayımlanmıştı²¹⁴. Feminizm düşüncesi II. Meşrutiyet'in özgür ortamında daha fazla yayılmış ve tartışılmıştı. Kadınlara sosyal ve ekonomik katılımın artması ona dair konuları daha fazla ön plana çıkarmıştı. Ve birçok tartışmanın odak noktası haline gelmişti. II. Meşrutiyet döneminde kadınlar feminist hareketlerde dernekler kurarak daha örgütlü hale gelmişlerdi. Dernekler genellikle üst sınıfa mensup kadınlar tarafından kurulmuştu. Bu kadınlar aldıkları eğitimle birlikte kadın hareketleriyle daha yakından ilgilenmişlerdi. Genel olarak dernekler kadının toplumsal hayatta daha fazla yer alması için mücadele etmişlerdi. Açılan dernekler içerisinde; Osmanlı Kadınları Terakki Perver Cemiyet, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Kadınları Esirgeme Derneği, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Şefkat, Cemiyet-i Hariyesi, Şehit Aileleri Yardım Birliği, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan bulunmaktaydı²¹⁵. Kadın dernekleri arasında dikkat çeken Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan'dı. 1913 yılında İstanbul'da Nuriye Ulviye tarafından kurulmuştu. Cemiyetin bugünkü Türkçe ile anlamı Kadın Hakları Savunma Derneği olarak tanımlanmıştı. Derneğin amacı kadının kendi ayakları üzerinde güçlü durması ve çalışma hayatına katılması için mücadele vermişti. Konuyla ilgili olarak somut adımlar atmışlardı. Şehrin çeşitli yerlerinde işyeri açıp kadınları istihdam etmek istemişlerdir. Dernek her defasında kalıplaşmış geleneklerin kadınları hak etmedikleri bir hayata mahrum bıraktığını savunmaktaydı. Derneğin liderleri bu durumla her şekilde mücadele etmek için harekete geçmişlerdi. Başvurulan mücadele yolları birçok şeyi kapsamaktaydı. Kadınların eğitimi ve kültürlerini artırıcı faaliyetler yapmak istemişlerdi. Planladıkları faaliyetleri öncelikle basın yoluyla sonrasında konferanslarla gerçekleştirmek istemişlerdi. Derneğin temas ettiği ilginç bir durum ise kadınlar için milli bir kıyafet oluşturulmak istenmişti. Derneğin içerisinde yabancı üyelere bulunmuştu. Başta da belirttikleri gibi kadınlara iş imkânı sağlama konusunda

²¹³ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997, s.123.

²¹⁴ Abdulazim Şimşek, "II. Meşrutiyet Döneminde Batılılaşma Etkisinde Yapılan Feminizm Tartışmaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 61, Güz 2017, s.341-364.

²¹⁵ Nilüfer Özcan Demir, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.16, sayı 2, (1999), s.107-115.

en başarılı cemiyet olarak ön plana çıkmışlardı. İcraatları ile ilgili en büyük örnek Bedia Osman Hanımın İstanbul'daki telgraf idaresine memur olarak atanmış olmasıydı. Dernek Bedia Osman Hanım gibi birçok kadının üniversite ve kamu görevlerine katılmasında önemli rol oynamıştır²¹⁶.

II. Meşrutiyet dönemi feminist hareketlerin zirveye ulaştığı bir dönemdi. Bu süreçte kadının her manada ilerlemesi, toplumsal gelişimin birbiri ile bağlantılı olduğu vurgusu sürekli yapılmıştı. Bu düşünce kadın ve kadın gelişimini destekleyen erkek yazarlar arasında slogan olmuştu²¹⁷. Nitekim var olan durum Osmanlı içerisindeki feminizm düşüncesini daha görünür hale getirmişti. Tabii kadınla ilgili bu gelişmelere ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çöküntü ve savaş hali yardım etmişti. Savaş durumu ile birlikte eril çalışma gücü ciddi kayıp yaşamıştı. Yaşanan durum kadının çalışma hayatı içinde bulunmasını zorunlu hale getirmişti. Ancak bu durumu büyük şehirleri kapsadığı belirtmek önem arz etmektedir. Çünkü köydeki kadın zirai durum içerisinde ülke üretimine çok uzun zamandan beri katkı sağlamaktaydı²¹⁸. Yapılan yenilikler neticesinde kadın toplumsal hayata yavaş yavaş dahil olmaya başlamıştı. Bu durum bir anda değil, uzun bir süreç sonucunda gerçekleşmişti. Feminizm düşüncesini eylemsel anlamda tatbik etmeye II. Meşrutiyet döneminde başlamışlardı. Çünkü bu dönem özgürlüklerin oldukça geniş olduğu bir dönemdi. Ancak her yenilik gibi sürece tepki gösteren bir kesimde doğmuştu. Bu tepkinin yansımaları gazete köşe yazılarında görülmüştü. Bir takım erkek yazarların köşelerinde feminizm eleştiren yazılar yazıldığı görülmektedir. Bu yazılardan biri muhafazakâr duruşu olan Hikmet gazetesi kadınların çalışma isteği şu şekilde eleştirilmişti:

“...Medeniyet ilerledikçe kadınla erkeğin arasında bu derece büyük farklar peyda olduğunu umumca musaddık iken nisâ-yı perestanın bütünden çıkardığı netice aklı durduracak kadar garib ve mahalsizdir. Bütün bu farklar, kadınların hademât-i müşkile ve şâkka-ı müstesna (zor işler) tutulmalarını, medeniyet ve insaniyetin onlar için ettiği mevkiî-yi muhteremden çıkarılmamalarını, icab ederken nisayûn, sarf-ı mûgalata ve

²¹⁶ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s.41-42.

²¹⁷ Duygu Koç, *Türk Kadın Hareketini Kadınlar Dünyası ve Türk Kadın Yolu Dergilerini Üzerinden Okumak*, (Yayınlanmamış Yüksel Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2016), s.12.

²¹⁸ Nilüfer Özcan Demir, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, s.111.

safsata eseri olarak, kadınlarında artık erkeklere mahsus hadmet ile çalışacağı zamanın geldiğini eda ve bunu talep ediyorlar...²¹⁹”

Hikmet gazetesinde Filibeli Ahmet Hilmi yazıda kadınların erkeklere ait işleri yapmak istemesini oldukça mantıksız bulmuştur. Kadınların erkeklerle eşit şartlarda çalışma isteğini gereksiz görmektedir. Yazarın aynı gazetede diğer yazısı ‘Din, Hükümet ve Karşısında Feminizm’ başlıklı makalesinde bu düşünce sistemini şu cümle ile eleştirmiştir:

“...Bir kadın ceseden “Frengi” alet-i müdhişesine mübtela olmak ne ise, ahlaken de ‘feminizm’ mübtelası odur. Yani feminizm kadınların manevi frengisidir...²²⁰”

Kadınların bu düşünce peşinde gitmekle kültürel kimliklerini zedelediğini söylemiştir. Bir nevi o dönem batı ıslahat yanlıları batılılara benzeşmeye başlamasını eleştirmişti. Bu bağlamda dönemin insan manzarasını dört grupta sınıflandırmıştı:

“ ...

- *Selâmet-i vataniye ve terkibât-ı milliyemizi aklane bir ıktibâs-ı usuliyeye ve efkâr-ı diniye ve milliyemizi muhafaza-i şerîatla mümkün ve muvaffak bulanlar,*
- *İstikbale göz yumup yalnız masârîf-i mâzî ile kayd ve kasabasında tevki edenler,*
- *Dinimizi, milliyetimizi, mâzîmizi unutup Avrupalıları maymuncasına taklit etmemizi bad-ı selâmet bulanlar*
- *Ne dediğini, ne demek istediğini kestiremeyenler yani mütefekkir serseriler...²²¹”*

Üçüncü maddede feminizm üzerinden batılı düşünce yazarları hakkında ağır eleştirilerde bulunmuştur. Batılı düşünce sahibi yazarların kadın ve İslam’ın hassasiyetlerine zarar verdiğini yazmıştır. Yazarın eleştirisinde feminizm düşüncesinin tesettür ve aile gibi değerlere zarar verdiğini yazmıştır. Diğer Muhafazakâr gazetelerden biri olan Sırat-ı Müstakimde Mehmet Fahreddin kadınlara feminizm meselesi ile ilgili şöyle seslenmekteydi: “...Şimdi bir nisayûn bunlardan –eğer bu vatan-ı İslam’a zerre

²¹⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, “Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm” Yani Kadınların Bais-i Felaketi Olan Nisayyun-ı Mesleği”, *Hikmet*, c.1, sayı 8, İstanbul 1326, s.6.

²²⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, “Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm” Yani Kadınların Bais-i Felaketi Olan Nisayyun Mesleği’, *Hikmet*, c.1, sayı 6, İstanbul 1326, s.1-3.

²²¹ Filibeli Ahmed Hilmi, “Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm” Yani Kadınların Bais-i Felaketi Olan Nisayyun Mesleği’, *Hikmet*, c.1, sayı 6, İstanbul 1326, s.1.

kadar muhabbet duygusu besliyorlar, ifradından bulundukları bu millete zerre kadar acıyor, felaketleri, musîbetleri zerre kadar vicdanlarını sızlatıyorsa- akıl ve mantık namına biraz insaf, biraz meyl-i itiraf isteriz. Bu talebimiz vicdani olduğu kadar şer'îdir. Bilmem bu kadar çok bir lütfü da bizden dirig(esirgeme) ederler mi?...²²²”

Mehmet Fahreddin kadınların eşitlik ve çalışma isteğini bir nevi felaket olarak görmektedir. Birçok muhafazakâr yazar bu durumun kadının fitratı ile ters düştüğünü iddia etmişti. Batıdan feminizm düşüncesini hoş karşılamamışlardır. Batı fikrini savunan gazeteler ise kadının sosyal hayata atılımını desteklemişlerdi. Hatta batı kaynaklarında yazılmış olan eserleri çevirip gazetelerinde yer vermişlerdi. Batı düşüncesi ve ıslahatları destekleyen gazetelerden biri olan İctihad buna örnekti. Feminizm ile ilgili bir kitap çevirisine yer vermişti:

“...Tecdüü-i İlmi ve Felsefe Kütüphanesi onuncu adededir (Madam Odette Lacquerre) eseridir. Baha Tevfik Bey tarafından tercüme edilmiştir. Ayandan Besarya Efendi mukaddime yazmıştır. Hukuk-ı Nisvânı müdâfaa ediyor ve İslamiyet'in “feminist” yani hürriyet ve hukuk-ı nisvan taraftarı olduğunu ve sâik-i dîniyye ile ispata sâi ediyor. Bit'tab bu sâi, aşırı derecedir. Milletini seven bir ermeni efendinin “şekspirin aslı Ermeni'dir” diyerek bunu isbata sai etmesine hiçte benzemez. Katiyen şüphemiz yoktur ki iyiliğe ve yüsekliğe mat'ûf her tarık, her müsâade, her müsâafe, her hürriyet İslamiyet'te meknuzdur. O meknûzatın şimdi olduğu gibi künuz-ı mahfiyyen kalmadığı avan-ı evveliyede Müslümanların refah ve ulviyyet-i tarih-i sahifelerini hala doldurmaktadır. Fakat mâzî emvâta aittir; Biz ihyâ-yı ahvâl-ı meytanemize emvât ağlıyor...²²³”

Abdullah Cevdet tarafından kaleme alınan kitap tanıtım yazısında Madam Odette Lacquerre eserinden bahsetmektedir. Baha Tevfik tarafından Fransızcadan çevrilmişti. Türkçe olarak Feminizm Âlem-i Nisvan ismi ile yayımlanan eserin içeriğinden bahsetmektedir. İctihat gazetesinde dönemin tepkilerine rağmen feminizm ile ilgili yazılara ve kitap tanıtımlarına rastlamak mümkündür. Dönemin en ilginç portresi olan Baha Tevfik (1884-1914) derginin tabiatına uygun olarak sıra dışı fikirleri ve

²²² Mehmed Fahreddin, “Feminizm Meselesi- III. Kadınlık Vücut-ı Beşeriyeti Kısmı Mesturudur”, c.1-8, sayı 15-97, *Sebilü'r-Reşad (Sırat-ı Müstakim)*, s.278-280.

²²³ Abdullah Cevdet, “İdarehanemize Gönderilen Yeni Kitaplar Sosyalizm: Haluk'un Defteri, Siyah Gözler, Feminizm, Darwinizm, Vahdet-i Mevcud, Ulum-u Tabiiyye Lugatı, Üç Tarz Siyaset, Emel Yolunda, Ruhü'l-Akvam”, *İctihad*, c.3, sayı 26, s.774-776.

materyalizme olan meyli ile İctihat dergisinin dikkatini çekmişti. Aynı zamanda Abdullah Cevdet'in bahsettiği '*Teceddüd-i İlim ve Felsefe Kütüphanesi*'nin kurucusudur²²⁴. Çevirdiği eseri mülkiyede öğrenci iken çevirmişti. Ancak dönemin şartları sebebiyle yayınlamamıştı. Ayrıca o dönemde de feminizm düşüncesi birçok tartışma ve eleştiriye maruz kalmıştı. Yazar gelecek tepkileri azaltmak için çevirinin sonuna 'İslamiyet ve Feminizm' bölümünü eklemişti. Asli olarak Madam Odetta'nın bu kitabı toplamda 7 bölüme ayrılmıştır. Avrupa tarih anlatımından başlayarak feminizm kadın hayatındaki hayati öneminden bahsetmişti. Yazar Madam Odetta'nın birçok düşüncesine hak vermişti. Son bölümde ise Baha Tevfik feminizm ile İslamiyet aynı şey olduğunu vurgulamaktadır. Kadının gerçek değerini İslam inancının verdiğini belirtmişti. Ancak burada vurguladığı İslam'ın ilk zamanlarıdır. Çünkü gerçek İslam'ın o dönemde yaşandığını savunmaktadır. Bir nevi İslam ile feminizm denk bir noktaya oturtmak istemiştir²²⁵. Abdullah Cevdet bu son bölüme atfen daha önce böyle eserlerin olduğuna dem vurmuştu. İslamiyet'in bu konularda değerli bir inanç sistemi olduğunu yazmıştır. Ancak ileriye bakılması gerektiğini vurgu yapılmıştı. Bir nevi geçmişe dönerek geleceğin sorunlarını çözilemeyeceği düşüncesi anlatmaya çalışmıştı.

Öncelikle moda sonrasında feminizm düşüncesinin dönemin kadın hareketlerini başka bir noktaya taşıdığı görülmektedir. Kadınlar arasında güçlü bir şekilde yayılmaya başlamıştı. Ama aynı zamanda toplumun belli bir kesiminde modaya karşı meydana gelen tepkiler, feminizm içinde aynı reaksiyonlarla karşılanmıştı. Yani ülkedeki muhafazakâr düşünce sistemi içerisindeki kesimi oldukça rahatsız etmişti. Bu kesimde moda ve feminizmin ülkedeki dini ve ahlaki durumu ciddi derecede zedelediği inancı hâkim olmaya başlamıştı. Ancak batı düşüncesi ve ıslahatlar yanlısı olan yazarlar kadının kendi ayakları üzerinde güçlü bir şekilde yer almalarını sağlayabilen her türlü fikri akımı savunmuşlardı. Başta şekli olarak başlayan var olma mücadelesi, II. Meşruiyet döneminde feminizm ile fikri aşamaya taşınmıştı. Aynı zamanda II. Meşrutiyeti süresince kadının çehresindeki değişimi onunla ilgili tartışmaları daha fazla gün yüzüne çıkarmıştı. Bu tartışmalardan biri de tesettür tartışmalarıdır. Tartışmalar batıcı düşünce taraftarları ve İslamcılık düşüncesinin temsilcileri arasında basın yoluyla şiddetli tartışmalara sebep olmuştu. Bu tartışmalar tartışmanın bilinçaltı hakkında

²²⁴ Selçuk Çıkla, "Baha Tevfik'in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği; Muhalif, Asi ve Sıra Dışı", *Tarih ve Toplum Dergisi*, c.39, sayı 234, Haziran (2003), s.371-377.

²²⁵ Rıza Bağcı, *Baha Tevfik Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, İzmir: Kaynak Yayınları, 1996, s.204-205.

önemli ipuçları vermiştir. Öncelikle batı fikrini savunan ‘Garpçı’ yazarların gazete yazılarındaki tesettür ve İslam inancı ile ilgili düşünceleri tetkik edilmiştir.

2.5. Garpçıların Yaklaşımında Tesettür

Tanzimat Fermanıyla başlayan ve Meşrutiyet süreciyle yepyeni bir aydın portresi ortaya çıkmıştı. Aydın portresinin II. Meşrutiyet sürecinde daha cesur ve sıra dışı olduğu görülmektedir. Din, kadın, iktidar gibi birçok konuda oldukça ilginç makaleler yazmışlardı. Bu fikir akımların çerçevesini yüzyıl içerisinde beliren değişimler belirlemişti. Osmanlı Devletindeki yenileşme hareketleri yeni fikir akımlarının da ortaya çıkmasında etkin bir rol oynamıştır. Fikirselsel hareketlerin temelinde kurtuluş amacı yatmaktaydı. Ülkenin kurtarılması için Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık, Milliyetçilik başlıkları altında reçeteler öne sürülmekteydi. Batıcılık, kavramların içerisinde aydınları ile birlikte en marjinal fikirdi. Kavram temelinde eski düzene veda fikri savunulmaktaydı ve batı medeniyetinin tam olarak tatbik edilmesi kurtuluş olarak gösterilmekteydi. Ancak süreç içerisinde fikri savunanlar bu konuda ikiye ayrılmışlardı. Bir kesim teknik kesimin alınmasını yeterli bulmaktaydı. Diğer kesim ise kültürel transferin de yapılması gerektiğini savunmaktaydı. Batılılaşma yanlılarının ilk teşekkülü Yeni Osmanlılar hareketi olarak adlandırılmıştı. Sonrasında baskı rejimin hakim olması ile Avrupa maceraları başlamıştır. Jön Türkler hareketi olarak batılılaşma sürecini başka bir evreye taşımışlardı²²⁶.

Yeni Osmanlı ve Jön Türklerin etkilendikleri Avrupa kültürü büyük değişim sonrası yeniden teşekkül etmişti. Rönesans ve Reform süreçlerinde var olan Avrupa’daki geleneksel düşünce sistemleri büyük değişime uğramıştı. 1789 yılındaki Fransız İhtilal ise bir nevi bu süreci pekiştirmişti. İhtilal ile birlikte dünya büyük düşünsel ve kültürel türbülansa girmişti. Birçok imparatorluk süreçten etkilenmiştir. Osmanlı Devleti de bu değişimin dışında kalması pek mümkün değildi. Değişim süreci ülkedeki her alandaki problemleri daha görünür hale getirmişti²²⁷. Batılı anlamda yapılmaya başlanan ıslahatlar batı kültürünün zihniyetini de Osmanlı ülkesine taşımıştı. Tanzimat dönemi devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan bir süreçti. Köşeleri çokta esnek olmayan bir havza içinde yapılmaya çalışılan süreç olarak değerlendirilmişti. Çünkü kendi içinde

²²⁶ M. Cengiz Yıldız, “Osmanlı’nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 7, 1995, s.1-14.

²²⁷ Sibel Gülcan, “II. Meşrutiyetinde Osmanlı Düşünce Hayatında Said Halim Paşa”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi Sakarya Üniversitesi SBE 2000*, s.13.

herhangi bir derinlik barındırmıyordu. Gerçekleşmeyen hedefler toplumda muhalif bir kesim oluşturdu. Başta da belirtildiği üzere Yeni Osmanlılar hareketi bu bağlamda ortaya çıkmıştır. İlk grup hareketlerini daha kontrollü bir şekilde yürütmüştür. Muhafif oldukları durumları mutlaka var olan toplumsal değerlerle bağdaştırmaya çalışıyorlardı. Hareketin önemli isimlerinden Namık Kemal yapılanların sadece şekilsel olduğunu, var olan süreçte daha ileri gidilmesi gerektiği söylemişti. İslam'daki meşveret örneğini vererek, ülkenin parlamenter sisteme geçmesinin gerçek değişim olduğunu savunmuştu. Bir nevi o zamanın ortamında doğu-batı sentezi oluşturmak istemişlerdi. Tanzimat aydınları batıcılık fikri konusunda ikinci nesil'e göre daha muhafazakârdı. Çünkü hala doğunun üstünlüğü savunulmuştu²²⁸. II. Meşrutiyet ortamında ise aydın ve politik çevre eylemleri ile batının üstünlüğünü kabul etmişti. Bu bağlamda dönemin devlet adamı II. Abdülhamid bile batılı düşünce sistemini devletin eğitim politikası haline getirmişti. Batı müfredatıyla askeriye sivil eğitime kadar eğitilmiş bir nesil oluşmuştu. Bu nesil daha sonrasında II. Abdülhamid karşısına muhalif bir güç olarak ortaya çıkmıştı. İşte bu muhalif grup Jön Türkler adını almış ve Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet gibi isimler bunun temsilciliğini yapmışlardı. Onların düşünce dünyasında ülkenin kurtuluş reçetesi batı medeniyetini örnek almak olarak tezahür etmişti²²⁹. Jön Türkler belli bir oluşumun sonucuydu. 1889 yılında temel anlamda düzenli hareket ve kurallara sahip olmayan İttihad-i Osmanî grubu kurulmuştu. Kurulmasındaki amaç, II. Abdülhamid yönetiminin baskıcı tutumuydu. Oluşum içerisinde İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşit gibi isimler bulunmaktaydı. Bu isimler Avrupa tarzı ve müfredatıyla kurulan mekteplerde eğitim görmüşlerdi.

II. Abdülhamid 1876 yılında Kanun-i Esasiyi ilan etme şartıyla tahta çıkartılmıştı. 1876 yılında söz verdiği gibi Kanun-i Esasiyi ilan etmişti. Süreç I. Meşrutiyet ismiyle anılmıştı. Ancak bu yönetim anlayışı çok uzun sürmemişti. II. Abdülhamid 1877 yılının sonuna doğru artan Rus tehlikesine karşın, meclisi 7. Maddeye dayanarak meclisi tatil etti. Bu durum yıllarca sürmüş olan istibdat yönetiminin başlangıcıydı. Nitekim bu olay ile muhalif oluşum başka bir evreye geçmişti. Avrupa ile bağları kuvvetli olan İttihad-i Osmanî hareketinin üyeleri bu olaydan sonra Paris'e giderek İttihat ve Terakki Cemiyetini kurmuşlardı. Tarihsel süreç içerisinde bu grup Jön Türkler adını almıştı.

²²⁸ Cem Doğan, “Son Osmanlı Düşününde Kültürel Değişme Platformu Olarak Batılışma: Dr. Abdullah Cevdet ve İttihat Dergisi Örneği”, *Memleket Siyasi Yönetim Dergisi*, c.7, sayı 18, (2012), s.126-159.

²²⁹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.17-18.

Daha sonrasında kendi içlerinde çeşitli gruplara ayrılmışlardı. Her grup kendi içinde Osmanlı toplumunun farklı sorunları için öneriler sunmaya başlamıştı. Meşveret gazetesinde ülkenin hukuku, Mizan gazetesinde parlamenter sistem, İçtihat dergisinde toplum için batılı laik sistem makalelerde tartışılmaya başlanmıştı²³⁰. Bu bağlamda Jön Türklerin Avrupa şehirlerindeki gözlemleri onları oldukça etkilediği görülmektedir. Ülkedeki batılı düşünce sistemini oluşmasında Jön Türk hareketinin önemi büyüktür. Ülkeyi tek bir kişinin yönetiminden parlamenter yönetime ulaştırmak istemişlerdi. Dönemin aydınları Kanun-i Esasi (I. Meşrutiyet) ile amaçlarına kısa bir süre olsa da ulaşmışlardı. Jön Türkler baskı rejimi karşısında Pozitivizm ve Batılılaşma fikrini birbirine harmanlayan bir fikri benimsemişlerdi. Bu grup geleneksel kaidelere oldukça ters fikir ve eylemleri içinde barındırmıştı. Özellikle pozitivist düşünceleri ile Dr. Abdullah Cevdet, Ahmed Rıza, Celal Nuri gibi isimler dikkat çekmişti. Bunlar içerisinde Abdullah Cevdet oldukça ön plana çıkmıştı²³¹. Öncesinde belirtildiği üzere bu tür düşüncelerin yayılmasında ülkedeki Askeri, Mülkiye ve Tıbbiye okulların etkisi büyüktü. Okulların eğitim müfredatını genelde Fransız kaynaklarından oluşmaktaydı. Fransa, devrimin merkeziydi. Her okul kendi müfredatı içinde pozitivist ve materyalist bir dünya görüşünü yaymıştı. Jön Türk hareketin içinde olanlardan biri Abdullah Cevdet tıbbiye öğrencisiydi. Tıbbiyede aldığı biyoloji derslerinde pozitivist düşünceden etkilenmiş ve bu düşüncüyü Osmanlı gençlerine anlatmak istemişti. Materyalizm ve pozitivist düşünce büyük bir dalga halinde tıbbiyeli öğrenciler arasında yayılmaya başlamıştı. Toplumsal olayları bu ideoloji çerçevesinde çözümlemeye gitmek istiyorlardı. Bir nevi toplum mühendisliğine soyunmak istemişlerdi²³².

II. Abdülhamid döneminde ülkedeki içinde bulunduğu durum daha da zorlu bir noktaya gelmişti. Siyasi durum, ekonomik problemler ve savaşlar toplumun günlük halini etkilememesi pek mümkün değildi. Otokrasinin artmasıyla birlikte gizlilik içerisinde yürütülen muhalif hareketler daha da hızlanmıştı. Batının bir kurtuluş reçetesi olarak daha fazla tartışılmıştı. Jön Türkler, kendilerinden önceki aydınlardan batılılaşma fikri konusunda daha radikaldi. Makalelerinde ülke için durumun zorunlu bir ihtiyaç olduğunu yazmışlardı. Buna rağmen Jön Türklerde kendi içinde ikiye ayrılmıştı. Bir

²³⁰ Durdu Mehmet Burak, “Osmanlı Devletinde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, c.14, sayı 14, (2003), s.291-318.

²³¹ Yunus Emre Tansu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Batıcı Düşünce Çerçevesinde Abdullah Cevdet ve İçtihat Dergisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c.4, sayı 1, (2018), s.113-142.

²³² Necati Aksanyar, “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 2, (1999), s.229-244.

kısım sadece bilimsel kısmı almayı ve doğu-batı sentezi yapılabileceği düşüncesini teklif etmişti. Diğer kesim batı kültürü ile bütünsel bir değişim olması gerektiğini savunmuştu. Sonuç olarak hepsinin düşüncesinde kurtuluş Garp'tı²³³. Bütün bu muhalif çalışmalar II. Meşrutiyetin ilanını hızlandırmıştır.

1905 yıllara gelindiğinde II. Meşrutiyeti tetikleyen önemli bir siyasi bir olay yaşanmıştı. 1904-1905 yılları arasında meydana gelen Çarlık Rusya ile Japonya arasındaki savaşı. II. Abdülhamid bu savaş ile yakından ilgilenmişti. Çünkü o tarihlerde Çarlık Rusya ile yapılan savaşlar, Osmanlı Devletini ekonomik olarak oldukça yıpratmıştı. Savaşı Osmanlı Devleti lehine çevirmek için donanmadan Ertuğrul adlı gemiyi Japonya'ya göndermişti²³⁴. Savaş sonucu Rusların mağlubiyeti Osmanlı Devletinde büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Yenilginin ardından mutlak Çarlık rejimi karşıtları meşrutiyet istemeye başlamışlardı. Mutlak rejim, muhalif baskılara dayanamayıp meşrutiyet ilan etmişti. İşte bu nokta Osmanlı Devletindeki meşrutiyet taraftarlarını hareket geçirmişti. 1907 yılında Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza'nın başkanlık ettiği II. Jön Türk konferansı gerçekleşmişti. Burada alınan kararlar II. Abdülhamid yönetimini ortadan kaldırma ve ülkeye parlamenter sistemi tekrardan getirme gibi kararlar alınmıştı. 1907 yılındaki vergi isyanları ve ekonomi sorunların giderek derinleşmesi Jön Türklerin meşrutiyet ilan etmesine zemin hazırlamıştı. Olaylar sonrasında 23 Temmuz 1908 II. Meşrutiyet ilan edilmişti²³⁵.

II. Meşrutiyet yönetimi, Jön Türklerin siyasi bir kolu olan İttihat ve Terakki Cemiyetine geçmişti. Kısa özgürlük ortamı basın açısından verimli bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Birçok gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştı. Meşrutiyet aydınları ekonomi, siyaset, felsefe, kadın, moda, feminizm gibi dönemin popüler konuları hakkında makaleler yayımlamışlardı. Gazetelerdeki en hararetli tartışmalar ise kadınlar ve sosyal yaşam üzerinden gerçekleştirilmişti. Çünkü kadın eğitim hakkını elde ettikten sonra ekonomik ve sosyal yaşama dâhil olmuştu. Eğitim seviyesi yükselmeye başladıkça kadın özgürlük kavramını sorgulamaya başlamıştı. Kendi haklarını arama mücadelesini gazete, dergi ve dernek yoluyla gerçekleştirmeye çabalamıştı. Kadın

²³³ İlyas Söğütü, "Jön Türkler ve Türkiye'nin Batılılaşması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.11, sayı 1, (2010), s.1-28.

²³⁴ Hüseyin Hilmi Aladağ, "Osmanlı Zaviyesinden 1904-1905 Rus-Japon Harbi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 36, 2016, s.579-606.

²³⁵ Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler: Darbe mi? Devrim mi?" *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı 32, (2012), s.201-208.

dergilerindeki artışla artık kadınlar sürece dâhil olmaya başlamıştı. Muhafazakâr toplum yapısına sahip bir ülke için bu durum oldukça radikal bir dönüşümdü. Kadının özgürleşmesi meselesi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde kadın ve erkek yazarlar tarafından ciddi şekilde tartışılmaya başlanmıştı. En keskin tartışmalar garpçılar ve muhafazakâr arasında cereyan etmişti. II. Meşrutiyet süreci içerisinde kadın tartışmalarında en radikal fikirleri ortaya atan Garpçılar olmuştur. Bu durum muhafazakâr kesimi oldukça rahatsız etmiştir²³⁶. Garpçılar İctihad dergisi etrafında toplanmıştı. İctihad dergisi 1904-1932 yılları arasında Cenevre, Kahire ve İstanbul olmak üzere üç şehirde yayınlanmıştı. Derginin yayım dili Fransızca ve Türkçe olarak belirlenmişti. Derginin içeriğinde batı düşüncesinin ve kültürünün tanıtımı yapılmıştı. Birçok pozitivist düşünürün eserleri çevrilip dergide tanıtımı yapılmıştı. İctihad dergisi Dr. Abdullah Cevdet tarafından kurulmuştu. İctihad dergisinin yazarları arasında Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Ubeydullah Efgani, Selahaddin Asım gibi isimler bulunmaktadır²³⁷. Ancak yazar kadrosu kendi içerisinde fikir ayrılıklarını da barındırmıştı. Fikri ayrılıkları teknik ve kültürel başlıklar üzerinden olmuştur. Bu konuda dergide dikkat çeken isimler Celal Nuri ve Abdullah Cevdet arasındaki tartışmalardı. Celal Nuri var olan kültürel mirasın ve ahlakın korunarak batının teknik yönlerini almanın gerekliliğine vurgu yapmıştı. Abdullah Cevdet ise batıdan maddi ve manevi kültürel mirasın tamamının alınması gerektiğini savunmuştu. İki yazarın tartışması kendi aralarında bir tarafgirlik durumu da yaratmıştı²³⁸. Fakat hepsinin toplumsal anlamda kurtuluş olarak gördüğü geleneksel düzeni belli bir noktada terk etmekte. Bu fikri halkın arasında yaymak için toplumsal konulara yöneldiler. Bunlardan en çekici olan kadın ile ilgili tartışmalardı. Kadının özgürleşmesi sürecinde kadın kıyafetlerindeki değişim dikkat çekici bir hale gelmişti. Sosyal manada tartışma konusu olan kadın giyimi üzerinden kadının özgürleşmesi gerektiğini savunmaktaydılar. İctihad yazarlarından biri olan Selahaddin Asım, kadının evine hapsolma sebebini İslam inancının yanlış değerlendirilmesi olarak değerlendirmişti. İslam dininin temelde kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım yapmadığını belirtmişti. Kadının toplumdaki yerinin sadece annelik vazifesine indirgenmemesi gerektiğini yazmıştı. Kadının eğitim almak istemesi onun en doğal hakkı olarak görülmesini belirtmişti. Eğitimli bir kadının

²³⁶ Ahmet Özkiraz, M. Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyette Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, c.3, sayı 1, 2011, s.1-10

²³⁷ Nazım H.Polat, “İctihad”, *DİA*, c.21, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 446-448.

²³⁸ Taner Aslan, “Garpçılar ve Garpçılar Arasında Fikir Ayrılıkları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c.14, sayı 2, (2016), s.629-636.

toplumu refaha ulaştıracağına inanmıştı²³⁹. Bu bağlamda ona fikriyatında tesettür meselesi de yanlış anlaşılmış bir mesele olarak ifade etmiştir. İctihad dergisinde kaleme aldığı “Tesettür Mahiyeti” adlı yazısında tesettür ile ilgili şunları yazmıştır:

“...Her şeyden evvel şunu arz edeyim ki, tesettür hakkında öteden beri yazılan yazıların hemen hepsinden bu mühim meseleyi içtimâ-yı manasıyla kavrayarak sırf sosyolojik bir surette tedkîk ve tettebbu(etraflica tetkik) edebildiğini görmedim. Öyle diyebilirim ki, birkaç kişi müstesna olmak üzere, bu husus için mütâlaa beyan edenlerin kâffesi(hepsi) tesettürü hep şahsi bir nazarla tedkîk etmişler, hem de onu yalnız bir kisve, bir setre mahiyetinde düşünmüşlerdir ve böylece ancak içtimâî ve ilmi bir hadise olarak telâkkisi(anlayış, görüş) lazım gelen bir ‘müessese’yi bu sübûtun başka bir şeyi haline sokmuşlardır...”

Yazar tesettür olgusunun sosyolojik sebepleri ve sonuçları açısından kimsenin araştırma yapmadığını vurgulamıştır. Tesettür olgusunun her açıdan değerlendirilmesi gereken mesele olarak görmüştür. Meselenin şahsi görüşlerin çok ötesinde olduğunu ve konunun saptırıldığı yazmıştır. Yazının devamında:

“...Hâlbuki nice, tesettürü şahsi veya bir setre olarak değil ancak onun Türk ve İslam cemiyetinde içtimai hayatının bir nizam ve müdür-i medeni faaliyette iktisadi ve aralıkta “Kadın ve Erkek hayatları” diye esasta be’heme’hâl yekdiğerini tamam ve ikmal ile iki mevcut gayr-ı tabîi bir surette tasnîf ve ikiye ayıran bir amil-i mahiyetiyle tettebbu etmelidir. Bu meselede, bu düstur-u terk edilince bütün maksad, bütün faide ve ilmi hakikat ortadan kaybolur. İş safsataya düşer... Tesettür-i içtimâî-yi hayatın tesisinde, iktisadi ve medeni faaliyetin tanziminde kadın ver erkek aileden hariç olarak cemiyet dâhilinde umumi ve müşterek-i hadmetlerinin tasnîfinde bir amil olmayıpta sırf kisve, bir libas-ı hüviyetinde bulunsa mesele tamamen değişir ve pek basitleşir. Bu hale gelen tesettür artık “İçtimâî müessese” olmak ehemmiyetinden çıkar ve kadın müeddisetlerine, terzilere ait bir keyfiyet olur....”²⁴⁰

Asım’ın burada anlatmak istediği şey tesettürün toplumsal yönünden bakılmadığı görüşüdür. Yani tesettürün sadece dini değil sosyal hayatta da kadınları nasıl etkilediği ile ilgili esaslı bir çalışma yapılmadığını vurgulamıştır. Tesettür meselesine bir bütün

²³⁹ Ramazan Uçar, “Abdullah Cevdet Batı Anlayışı ve Batılılaşma Medeniyeti”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, c.5, sayı 10, (2011), s.7-30.

²⁴⁰ Selahaddin Asım, “Tesettür Mahiyeti”, *İctihad*, c.4, sayı 100, İstanbul 1330, s.2255-2258.

halinde bakılması gerekliliğini ifade etmiştir. Ayrıca toplum içinde yapılan kadın-erkek ayrımı sebebiyle bu tür tartışmaların yaşandığını belirtmiştir. Onun görüşünde, kadını sadece bir elbise ile değerlendirmenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Eğer toplum nezdinde erkek-kadın eşitliği sağlanırsa, tartışmaların ortadan kalkacağını savunmuştur. Yazının devamında tesettür ile ilgili düşüncelerini şöyle belirtmiştir:

“... Kadınların cemiyetten hariç tutan, umumi ve vatan-ı hadmetlerden iktisadi ve medeni faaliyetlerden, müşterek yaşayışta âli ve müşterek tahsilden, darülfünûnlardan öteden beri lisanımızda “Darül’edeb” diye söyleyene “Edebi ve Milli Tiyatro’ların yani “temaşa-yı müesseselerin” binasından ve en nihayet milli ve müşterek muaşeretinden mani eden en büyük amil tesettür değil midir? İşte o sırf bu noktada kâle alınarak tedkik edilirse hakiki ve ilmi bir yol takib olunabilir... Bunun haricinde söylenecek ve yazılacak şeyler sosyolojiye nazaran birer hiçten, boş ve lüzumsuz yere yorulmaktan başka bir şey olamaz...Binaleyh o ancak bu ilmi esaslara istinad ettirilmelidir ki, hangi suretle olursa olsun haline muvaffakiyet elde edebilsin. Yoksa bu esas gözden kaçırılırsa mesele başka edeblere dokunacağı için hal ve fazlı imkânsızdır...”²⁴¹”

Yazar kadının birçok kamu yaşamında, eğitim ve çalışma hayatı gibi alanlardan uzak durmasının sebebi olarak tesettürü göstermiştir. Var olan sistem eğer bunu iyi tetkik ederse soruna kalıcı bir çözüm bulabileceğini belirtmiştir. Yazarın alt metninde vermek istediği mesaj öncelikle kadının eğitim meselesinin hallolunması gerektiğidir. Kadının sosyal manadaki hakkının geri verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Aynı makalede muhafazakâr kesimin tesettür ile ilgili savunduğu ‘kadının iffetini koruduğu’ düşüncesi karşısında şunları yazmıştır:

“Tesettüre, maddeten ve manen hakkıyla riayet eden, fahişe ve zinadan masûn kalır. Filhakika bu esas itibariyle doğru ve musîbdir. Fakat işe biraz daha tamik edersek netice büsbütün başka olur; Tesettüre riayet eden fahişeden muhâfaza olunabilir ise de bu riayeti emniyet altına alacak vasıta der ki davanın esas’ül esasını teşekkül eder... Bu vasıta hiç şüphesiz bu riayet kabiliyetini ve tevellüd ve temenni edecek olan has ve fikri terbiye-i “maneviyat”tır. Bu maneviyat hâsıl edilebilirse tesettüre riayet, yani fahişeden mücânebet temin olunur...”

²⁴¹ Selahaddin Asim, “Tesettür Mahiyeti”, *İçtihad*, c.4, sayı 100, İstanbul 1330, s.2256.

Yazar burada tesettüre riayetin temelinde edep eğitimi vurgulamıştır. Kadınların ahlaki anlamda düzgün yetiştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Ahlaki anlamda eğitim güçlü olan bir kadının tesettürünün güçlü olup, kötülüklerden kendini koruyabileceğini savunmuştur. Devamında ise:

“... Bunlar haricinde tesettür hiçbir şeye muvaffak olamaz. Bu sebeple tesettüre riayet-i temin edecek maneviyatı haiz olana, fahişeden tahaffuz için tesettüre ihtiyacı yoktur. Çünkü bu terbiye ve maneviyat malik bulunmayanlarda tesettür, fahiş-i zerre kadar mani ve izale edemiyor... Bilakis fahişe irtikab edenler cemiyet dâhilinde ve hatta aile haricinde hüviyetleri gayet muvaffakiyetle gizlemeye muvaffak olduğundan fahişe bir vasıta bile olur... Bilhassa bu zamanda İslam kadınlarının hususi veya nim-hususi(yarı özel) olarak birçokları kovalanınca fahişe-i icrâ ettiklerinden bunun böyle olduğu muhakkaktır. Herkesin bildiği ve hiç olmazsa yalnız ve ceddadine karşı itirafa mecbur kaldığı bu hakikat isbat ediyor ki maneviyat olmadan tesettür hiçbir kıymeti ve ehemmiyeti mevcud değildir. Halbûki bu maneviyat iktisab edilince fahişenin mani için tesettüre hacet kalmaz. Nitekim cemiyette fahişe ve zina korkusu zail olduktan, yani insanlar bu yüksek maneviyata sahip bulunduktan sonra tesettüre lüzum görülmeyeceği de teslim ediliyor. O halde asıl mesele tesettür değil, o maneviyat ve terbiyedir...”²⁴²”

Asım bu paragrafta ise tesettür öncesinde toplumun manevi ve edebi anlamda eğitilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Toplum öncelikle manevi değerlerini sağlam bir şekilde inşa ederse kadının tesettüre ihtiyacı kalmayacağını belirtmiştir. Toplumun iç dinamikleri düzeltilmezse kadının tesettüre girmesinin hiçbir manası olmadığını yazmıştır. Ataerkil bir toplum olan Osmanlıda bu sözler oldukça cesur tanımlamalardı. Ayrıca şu cümleleri o dönem şartlarında belirtmesi oldukça ilginçtir:

“...Erkeklerin kadını bir insandan, medeni bir fertten, bir hayat arkadaşından ziyade yalnız bir dişi addettikleri ibtida-ı devirlerde tesettürün tatbiki kabil idi. Çünkü ancak bu kadını bir dişi olarak düşünüp de onun şehvet ve tenasülden başka bir hadmet ifa edemeyeceği kabul edilen cemiyetlerdedir ki içtima ve ceddadan bu ruhu haletin ve bu içtimai maneviyetin ve tekamülsüzlüğün tevellüd ettirdiği hadise dolayısıyla manevi yani hakiki tesettürü tesis edemeyerek maddi tesettüre müracaatta mazhar kalınır. Halbuki şimdi ki medeniyette tekamül ve insanlığın doğru ve yoksun (hamûliyet)’ni iktisab edebilmek ve milletten, cemiyetten bu zihniyeti silmek için tesettürü ref etmek

²⁴² Selahaddin Asım, “Tesettür Mahiyeti”, *İctihad*, c.4, sayı 100, İstanbul 1330, s.2256.

zaruridir. Çünkü bu kadını dışı addetmek keyfiyeti o zihniyeti hem validi hem de mevlüdedir. Zira o zihniyetin cemiyetin de tesis ettiği ihtiyaçdır ki tesettürü doğurmuştur. Yine bu tesettürdür ki o zihniyeti maddi ve manevi tesirleriyle temine ve idame edub yaşıyor, nesiller ve bütünler arasında uzanıyor...²⁴³”

Erkeklerin kadını bir insan değil meta gördüğü noktada tesettürün gerekli olduğunu söylemiştir. Kadın çocuk doğuran ve erkeğin cinsi ihtiyaçlarını karşılayan varlıktan fazlası oluğu vurgusunu yapmıştır. İlkel zamanlarda kadının bu şekilde değerlendirildiğini belirtmiştir. İçinde bulundukları yüzyıl bunun için uygun bir yüzyılın olmadığı vurgulamıştır. Var olan toplumun bu ilkel düşüce ile hareket etmemesi konusunda tavsiyesinde bulunmuştur. Eğer bu durum devam eder ve toplum manevi olarak eğitilmezse tesettüre ihtiyaç duyulacağını anlatmaya çalışmıştır. Bu bağlamda son olarak şunu ekler:

“Binâen aleyh gerek kadın ve erkekten bu hakikî ve insanî maneviyatı temin etmek gerek kadını cemiyette idhal ettirerek millet ve vatanın ailenin haricindeki hadmet ve faaliyetlerine vazifelerine fiilen iştirak ettirmek ve gerek hamûliyetsizlik(sabırlı) zihniyetini içtima ve ceddaden izale eylemek ancak ve ancak tesettürün kaldırılmasına yani onun “içtimâî müessese” olmaktan çıkarub harici bir kisve, bir libâs haline getirilmesine menûat veyestedir.”²⁴⁴”

Tesettür meselesinin çözümü ile ilgili olarak kadının toplum dışında tutulmaması gerektiğini yazmıştır. Tesettürün memleket meselesi halinden çıkışı ancak bununla mümkündü. Aynı zamanda kadın ile ilgili var olan zihniyetinde eğitilmesi ile tesettürün sadece bir kıyafet noktasına indirgenmesi gerekliliğini belirtmiştir. Yazarın bu makalesinden sonra İctihad dergisine tepki ve eleştiri yağmuruna tutulmuştu. Gazetenin başyazarlarından Abdullah Cevdet bu tepki yazılarından birine ‘Tesettür Meselesi’ başlıklı makalesi ile şu cevabı vermiştir:

“...Kuzum efendi, Müslümanlık ne çarşaf içindedir ne de çarşaf altındadır. Müslümanlık amel ve imandadır. Ve başka hiç bir şeyde değildir. Hatta kalbte olan Müslümanlık böyle muhtaç-ı isbat ve maruz-i şüphededir. Zavallı adam zannedersin misin ki asıl Müslümanlık bizlere çokdan veda etmemiş midir? O Müslümanlığın bize

²⁴³ Selahaddin Asim, “Tesettür Mahiyeti”, *İctihad*, c.4, sayı 100, İstanbul 1330, s.2257.

²⁴⁴ Selahaddin Asim, “Tesettür Mahiyeti”, *İctihad*, c.4, sayı 100, İstanbul 1330, s.2258.

çokdan veda etmiş olduğunu en feci delil-i sırat-i müstakimde o yazılara yer bulunması ve bu memlekette o sözleri dinleyenlerin pek çok olmasıdır?...²⁴⁵”

Muhafazakâr yazar yazısında tesettürü bırakırsak, İslam geleneklerine veda edileceğini iddia etmiştir. Abdullah Cevdet İslam’ı sadece çarşafa bağlamayı doğru bulmadığını söylemiştir. İslam’ın çarşıftan daha fazla şey ifade ettiğini söylemiştir. Muhafazakâr kesimin tesettür üzerinden ‘din elden gidiyor’ algısını oluşturmasının doğru olmadığını belirtmiştir.

“...(Sırat-ı Müstakim) muharririn makalesinden bir-iki satır daha alıyorum. “Avrupa medeniyet-i hayvaniyesi İslamiyette tesettür-i nisvanı vahşetle, zillet ve esaretle telakki ederse ma'zûrdur. Biz insanız, hayvan değiliz. İnsan başka, hayvan başka!” Ah, Ey bu satırların yirminci asırda Avrupa'da (Afrika'nın vasat ve vahşetzarın da değil) Türkiye'nin payitahtında yazıldığına inanmak ve akıl erdirmek mecburiyeti! Ey büyük musibet! Avrupa bir “medeniyet-i hayvaniye” ile mütemeddin imiş. Avrupa hayvanmış! Müslümanlar insanmış. Kuzum, hoca efendi, baştaki o beyaz sarığın ipliğini yapan, tülbindini dokuyan “Avrupa medeniyet-i hayvaniyesidir. Avrupa medeniyet-i hayvaniyesi olmasa çakşırını (şalvar) dikmek için çuvaldız kullanmaya mecbur olursun...”

Aslında burada bir sistem eleştirisi yapılmıştır. Muhafazakar kesimin (tesettür üzerinden) batı eleştirisine karşın içinde bulunduğu ekonomik duruma dokundurma yapmaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çıkmaz toplumu etkilerken, yaptığı eleştirinin yersizliğinden dem vurmaktadır. Örnek olarak üzerine giydiği giysilerde bile Avrupa’nın izleri bulunmaktadır. Eleştirinin devamında:

“...Belki elindeki kalem herhalde üzerine zillet döktüğün kâğıt, medeniyet-i hayvaniye dediğin Avrupa medeniyetinin sayesinde vücut bulmuştur. Tesettür için de kulağına bir söz söyleyeyim: Mesturiyyetin suret-i meşruasıyla Avrupa nisvanı, nisvan-ı islamdan ekseriyet ve umumiyet itibariyle daha ziyade mesturdur. Mesturiyetten muradımız hemşiremizi kızımızı, zevcimizi bir çuvala koyup ağzını bağlamak ve onları hayvanlaştırmak hiç değildir. Muallim Zihni Efendi'nin (Meşahir'ün nisa)sını okuyunuz. Ulemaya icazet vermiş. Muharebeyni islama irad-ı nutuk etmiş, çünkü gitmiş mecruhini tedavi etmiş ulemaya, rical-i ulemaya konferans vermiş Müslüman hanımları

²⁴⁵ Abdullah Cevdet, “Tesettür Meselesi”, *İctihad*, c.3, sayı 209, İstanbul 1327, s.809-811.

göreceksiniz. Anlayacaksınız ki hakiki Müslümanlığın murad ettiği mesturiyet başka, müslümanlığı ma'layaniyatından ve ma'liyakatından arayan ham ervahların za'im ettiği mesturiyet yine başkadır...²⁴⁶”

Abdullah Cevdet makalesinde ülkenin bulunduğu duruma da dem vurmaktadır. Müslümanların daha ciddi meselelerle ilgilenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yazısında durumu şu şekilde dile getirmişti:

“... Müslümanların başka derdi kalmamış mıdır? Ki çarşaf ile gulfe ile uğraşıyor? Kör müdür Müslümanların gözleri. Ki Marakeş'in, İran'ın viranı hüsrânını görmüyor? Görmedi mi yumruk kadar (Karadağ)'ın Osmanlı İmparatorluğu üzerine galebe-i maneviyesini Evet neden korkmalı ve niçin hakikati ketm etmek günah-ı kebairini irtikab etmeli mayasur meselesinde Karadağ'a karşı bizim hükümetimiz manen mağlup vaziyetinde kaldı. Bir haldeki harb-i ilan etseydik İşkodra'yı Karadağlılar işgal ve zabt etselerdi bizim mağlubiyetimiz ve zaya'mız belki bu kadar büyük bir hasar bu kadar çirkin bir şenar olmazdı. Mağlup olduk ve bu kafada kalmakta ısrar edersek yevm-i kıyamete kadar mağlup olacağız. Mağlup olacağız!...²⁴⁷”

Derginin diğer yazarlarından Celal Nuri'nin İçtihad dergisinin bir diğer yazarı olan Celal Nuri “Kadınlarımız” adlı bir kitap kaleme almıştır. Bu kitapta tesettür başlığında şunları yazmıştır:

“Tesettür ehl-i İslama has bir adet değildir. Akvam-i İbtida'nın hemen cemilesinde tesettüre riayet edilmesi ve ibtidalıktan çıkan her millet yavaş yavaş tesettürü bırakmıştır. Birkaç seneye gelinceye kadar bizimde, Yahudilerin ekseriyeti bu kaideye müraatkar idi. Hâlbuki bugün o eski Yahudi tesettürünü görmüyoruz. Hristiyanlar o vakitte usul-ı tesettür vardı. Avrupa'da onuncu asırda kadınlar ibadet ve sokağa mestur bulunurlardı. On üçüncü asr-ı miladiyeden sonra çarşaf lar hafifletildi. Yakın vakte kadar Latin Amerika'da çarşaf vardı. Hala memalik-i şarkiyemizde Hristiyanlar Arnavutlar mestur gezerler. Tesettür ve ihtibabla namus ve iffetle alakası yoktur. Bu kaideye riayatkar olmayan namuslu kadınlar ve milletler olduğu gibi kadınların pek kapalı bulunduğu yerlerde pek rezail vardır. Müslümanlıkta tesettür pek fena anlaşılmıştır. Şer'an, tesettür giymek demektir. Erkeğe bir şekl-i tabis temin edildiği

²⁴⁶ Abdullah Cevdet, “Tesettür Meselesi”, *İçtihad*, c.3, sayı 29, İstanbul 1327, s.810.

²⁴⁷ Abdullah Cevdet, “Tesettür Meselesi”, *İçtihad*, c.3, sayı 29, İstanbul 1327, s.810.

gibi kadında bir tabis tenim edilmiştir. Yoksa kadının müstehatı olacağını nazra olarak diyanet-i Muhammedi'ye bir türbe içine konmuştur...²⁴⁸”

İki yazarında yazılarında durduğu nokta tesettürün ilkel toplumlar içerisinde kullanılmış olmasıdır. Bir bakıma tesettürü örfi bir kullanım şekli olarak görmüşlerdi. Avrupa'yı örnek vermesinin sebebi onların gelişimiyle ilgiliydi. Avrupa bilimsel anlamda gelişimiyle bu tür örfi şeyleri terk etmiş düşüncesi anlatmak istemişti. Diğer taraftan Celal Nuri'nin kadın ve aile konularında etkilendiği diğer yazar Gustav Le bon'du. Celal Nuri gelecekte görmek istediği kadın modelinde Le Bon'dan izler taşımaktadır. Celal Nuri kadına sorgulayan bir kimlik yüklemişti. Hayalperest ve tembel bir kadının toplumun ilerlemesi için çok faydalı olmayacağını düşünmüştür. Tesettür üzerinden kadının durumunu İslam inancı bağlamında değerlendirmiştir. İslam'ın kadına karşı tutumunu âlimlerin yanlış değerlendirdiği vurgusunu yapmıştır. Yani temelde insanın eşit olduğunu söylemiştir²⁴⁹. Birbirleri üzerinde üstünlük olmadığını belirtmiştir. Kitabın tesettür başlığında konuyla ilgili sözleri şunlardır:

“...Kasım Emin Bey merhum diyor ki: Allah kainatı erkekle kadın arasında ayrı ayrı olarak taksim etmemiştir ve yeryüzünden bir kısmının menafini yalnız başlarına mütenafi olsunlar diye kadınlara ve diğer kısmını da kadınlardan ayrı olarak erkeklere temin ve tahsis etmemiştir. Bilakis bu iki sınıf arasında kuvvet ve nüfuzları tahtında olarak metâ-yı hayatı müsterek kılmıştır...²⁵⁰”

Celal Nuri'nin kitapta tesettür konusunda çözüm önerilerinde de bulunmuştu. Yazara göre:

“... Firengiler tesettür hususunda tefrite, Müslümanlar ise ifrata gidiyorlar, Hâlbuki diyanet-i islamiyye bunun vec-i makul ve müteadil emr etmektedir. Ne göbeğe kadar dekolte, ne de İbraniler gibi kafese benzer paçalar! Ayet-i kerime mucibince Müslümanlar (sebeb-i fitne) olan namahreme bakma, avret yerini göstermek memnuadır. İbn-i Abdinin tarifine göre şer'an yüz, eller, yüzler gösterilebilir. Mezheb-i Şafiye göre bir erkeğin, şehvetle bakmama üzere kadının yüz ve ellerini görebilir. Muamalat-ı mütevennide ve şahadette kadının yüzüne bakabilir. Esnayı şahadette, yüzü

²⁴⁸ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbua-yı İçtihad, İstanbul 1331, s.195.

²⁴⁹ Nalân Ova, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu”, *Avrasya Uluslar arası Araştırmalar Dergisi*, c. 7, sayı 16, Mart 2019, s.542-556.

²⁵⁰ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbua-yı İçtihad, İstanbul 1331, s.199.

kapalı olursa, açması kadına emr olunur. Yüz ve ellerinde maada kadın her yerini erkek gibi, setr etmelidir. Ayet Kuraniye mucibinceziynetler setr edilmelidir. Muteber kitab-ı fıkında görüldüğüne göre nazren yüz, el, ayak setreden müstesnadır...²⁵¹”

Celal Nuri burada tesettürün sınırlarından bahsetmiştir. Anlaşıldığı üzere Celal Nuri tesettür konusunda diğer yazarlara göre İslam fikrini tamamen reddetmemektedir. Bu konuda orta bir yol bulma çabası içindedir. Bunun için Kur'an Kerim ve Fıkıh ilmine başvurulması gerektiğini savunmuştur. Kadınların tesettürdeki sınırlarını açıklamaya çalışmıştır. İslami kurallara göre kadınların ellerini ve yüzlerini açabileceğinden bahsetmiştir. Garpcılar kadının çalışması konusunda tesettürü bir engel olarak görmüşlerdi. Celal Nuri konu ile ilgili kitabında Müslüman kadının toplum içerisinde çalışma halini açıklamaya çalışmıştır:

“...Tesettür birkaç hukuki izaa ettirdiği vardır. Tesettür ile hadmetçilerin, ticaret, muamele, zanaat, sanai ve amil-i mümkün değildir. Hâlbuki bir kadın bütün bu hadmet ile şer'an meşgul olabilir...²⁵²”

Buradan hareketle kadının İslam inancı açısından ticaret ya da zanaat ile uğraşmasında bir sakınca olmadığını açıklamaya çalışmıştır. Son zamanlarda kadının sosyal hayata dâhil olması ve çalışmak istemesi tartışmalara yol açmıştı. Celal Nuri bunun üzerine açıklama gereği duymuştur. Ayrıca İslam inancının kadının kazandıklarını kendisi tarafından idare edebilme hakkı verdiğini belirtmiştir. Bu tür açıklamaları çeşitli âlimlerin kitaplarından destek alarak savını sağlamlaştırmaya çalışmıştır:

“...Seyid Mehmet Sadık Hasan Bahadır kitabında görüldüğü üzere kadın kendi malını idare hakkına ve istediği gibi tasarrufa kadirdir. O halde nasıl olurda bir kadınla görmeden ve şahsını iyice tanımadan bir adam ukûdata(akitler) girer?...²⁵³”

Celal Nuri bir toplumun gerçek anlamda ilerleyebilmesini kadının gelişimine bağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ıslahat çalışmalarında en önemli önceliğin aile temelli olması gerekliliğini savunmuştu. Aile temelini oluşturan birey ise kadındı. O dönemlerde kadının tanımlandığı ilk unsur anne olmasıydı. Celal Nuri annenin eğitilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Anne eğitilirse sağlıklı nesillerin oluşumunun önünün açılması demektir. Bu bağlamda annenin pedagoji ve ev ekonomisi eğitimi alma

²⁵¹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbua-yı İctihad, İstanbul 1331, s.197-198.

²⁵² Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbua-yı İctihad, İstanbul 1331, s.198-199

²⁵³ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbua-yı İctihad, İstanbul 1331, s.198-199.

zorunluluğundan bahsetmiştir. Ayrıca çalışmasını ve kendi ayakları üzerinde durması gerekliliğini vurgulamıştı. Temelde Celal Nuri'nin görüşü şu şekilde özetlenebilir; eğitimli kadın güçlü bir aile kurabilir, güçlü aile de güçlü bir ulusu inşa etmesi manasına gelmekteydi. Yazarın Türk kadını için örnek gösterdiği ülkeler Amerika, Finlandiya ve Danimarka idi. Buralarda kadın ile ilgili örneklendirmelere yer vermiştir²⁵⁴. Tesettürü bu bağlamda sorgulamaya çalışmıştı. Engel olarak gördüğü bu duruma karşı kitabında çözüm önerileri sunmaya çalışmıştı.

İctihad dergisinin diğer yazarlarından biri olan Kılıçzade Hakkı'dır. Düşünce sistemi olarak Abdullah Cevdet'in görüşüne yakındı. Tesettür'ün ortadan kaldırılınca sağlanacak fayda ile ilgili dergide 7 maddelik bir yazı yazmıştır:

“...İddia ediyorum ki tesettür ref-i olunursa şu fevaid husule gelir:

- 1- Kızlarımız kadınlarımız serbestâne tahsil ve ekme-i tahsil ederler.*
- 2- Hayat-ı umûmiyye iştirâk ve vazife-i milliyyesini ifâ etmiş bulunurlar.*
- 3- Herkes intihâb(seçme) edeceği bir kadın ile izdivaç eder. Manayı teemmül-û aileyi teşekkül eder. Herkes hanesini sure-i talak azalır.*
- 4- Görgü ziyade olur, evlad ve ahfâd-ı terbiyesine (oğul terbiyesi) yardım eder. Çünkü terbiyeyi vücuda gösterecek en büyük amel görgüdür.*
- 5- Kadın harbe iştirak eden zevcenin veya biraderinin dükkanını, mağazasını idare eder. Zevcine pederine işinde yardımcı olur, mecruh-u vatanında işlerine müdavatta bulunur.*
- 6- Kadınlar mecalise devam etmekle erkeklere celb-î itina olur. Onları terbiyeli ve fedakar kılar.*
- 7- Kadınlar hakk-ı teneffüs ve teferrüc-ü imkan ve hürriyetlerine malik olmakla hastalıklar azalır...²⁵⁵”*

Kılıçzade Hakkı temelde kadının Osmanlı toplumunda daha faal bir şekilde hayatın içinde olmasını istemişti. Osmanlı kadını adına eğitim reformları için çok geç

²⁵⁴ Necmi Uyanık, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Kadınına Bakışı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 36, (2014), s.137-161.

²⁵⁵ Kılıçzade Hakkı, “Tamamen Hal Olunmadıkça Bitmeyen Mesele”, *İctihad*, c.IV, s.92/3, s.2067-2070.

kalınmıştı. Ülkenin yönetim sınıfındaki ailelerin kız çocukları evde eğitim alarak bu açığı kapatmaktaydı. Ancak bu azınlık bir kesimi oluşturmaktaydı. Osmanlı Devletinde kadın eğitimi ile ilgili gelişmeler Tanzimat ile başlamıştı. II. Meşrutiyete gelindiğinde ise basınında gücüyle eğitim politikaları daha belirgin hale gelmişti. Kız öğretmen okulları ile başlayan süreç üniversitede öğrenci hakkı kazanma noktasına gelinmişti²⁵⁶. Ancak bu süreçler kolay gerçekleşmemişti. Kılıçzade Hakkı bu sürece tanıklık ettiği için kadın giyiminin bu süreci etkilediğini düşünmüştür. Kadın bu durumdan kurtulursa eğitim sürecini daha faydalı geçirme ihtimalini ileri sürmüştür. İkinci madde de buna binaen gelişmişti. Üçüncü madde ise toplum içerisinde gerçekleşen görücü usulüne atıf yapılmıştır. Kendisinden önce Tanzimat dönemi yazarlarından ve ilk tiyatro eserinin sahibi Şinasi idi. “Şair’in Evlenmesi” adlı tiyatro eserinde evlilik ile ilgili geleneksel algıların bireysel tercihleri nasıl domine ettiğinde bahsedilmişti²⁵⁷. Yazar burada tesettürün bire bir görüşmeleri engellediğini düşünmüştür. Kadın ve erkeğin birbirlerini görmeden yaptıkları evliliklerin problemlere yol açtığını söylemiştir. Dördüncü ve beşinci madde ise kadın ile erkeğin toplumsal süreçteki dayanışmasını betimlemiştir. Ayrıca bu maddeler Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumu göstermiştir. Savaşlarla boğuşan bir ülkede kadına duyulan ihtiyacı vurgulamıştır. Erkek muharebeye gittiğinde kadın ekonomik anlamda sıkıntılı günler geçirmişti. Bu durumda kadın çalışmak zorundaydı. Ancak toplumun tesettürü bu konuda baskı unsuru olarak kullandığını ima etmiştir. Kadının bu yüzden ekonomik sorunlarla baş başa kaldığını anlatmak istemiştir. Altıncı madde ise kadının toplum hayatında olmasının erkeğin davranışlarını bir forma sokacağını savunmuştur. Son maddede ise eğer kadına bir yaşama alanı sunulup özgüven aşılırsa, toplumun ruh sağlığının da iyi olacağını işaret etmiştir. Yazar kadının sosyal hayatta var olmasını engelleyen tesettürü bir nevi tabu olarak görmüştür. Bu tabu kadını birçok sosyal, iktisadi ve eğitim anlamında engelliyor ise tesettür kalkmalıydı. Yazarın bu görüşü dönemin Türkçü yazarların Ziya Gökalp’in açıklaması ile benzerlik gösterir. Gökalp’e göre tesettür, eski kavimlerde kadınların kendini koruma ihtiyacından doğmuştur. Çünkü insani değerlerin ilkel olduğu bir ortamda kadın her türlü insan dışı muameleye maruz kalabilme ihtimalinden bahsetmişti. Diğer taraftan Türklerin yerleştikleri coğrafyaların kültürlerinden etkilendiğini belirtmiştir. Selçuk

²⁵⁶ Hacer Tor, Esra Dağ, “Kadın ve Eğitim”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, c.5, sayı 9, (2016), s.67-74.

²⁵⁷ Lauret Mignon, “Bir Rasyolistin Romantik İsyanı: Şair Evlenmesi”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, c.29, sayı 29, (2010), s.55-64.

döneminde İran'dan, Osmanlı kuruluşundan itibaren Bizans kültüründen etkilendiğini belirtmiştir. Kadın ve erkeğin eski Türk kültüründe bir arada hayatla mücadelesinden bahsetmiştir. Başka kültürlerden etkileşimle birlikte Türk kadının toplumdaki asli yerini kaybettiğini söylemiştir. Kemikleşmiş tabu ancak ülkeye demokrasi geldiğinde ortadan kalkmanın mümkün olabileceğinin vurgusunu yapmıştır²⁵⁸. Tesettür tartışmalarında batı kanadının düşünceleri bu yöndeydi. Şimdi İslami kesimin düşünce yapısı ve bakış açısı değerlendirilecektir.

2.6. Muhafazakâr Yayınlarda Tesettür

Tesettür tartışmaları içerisinde en ateşli tepkileri muhafazakâr dergiler vermiştir. Garpcı düşünceye ait 'tesettürün kaldırılması' veya tesettüre zarar verecek düşüncelere şiddetli bir şekilde karşı çıkmışlardır. Bu karşıtlık onların yazılarına derin bir şekilde sirayet etmiştir. Bu köşe yazılarında dönemin muhafazakâr bakış açısına dair önemli bilinçaltı okuması yapılmaya çalışılmıştır.

2.6.1. İslamcılık Düşüncesi ve Temsilcileri

Muhafazakâr yazarların düşünce sistemini anlamak için İslamcılık fikriyatını açıklamak zaruri bir ihtiyaçtır. Çünkü Batıcılık düşüncesini savunan taraf karşısında toplumda muhalif bir kesim oluşmuştu. Ortaya attıkları radikal fikirler muhafazakâr aydın kesimi oldukça rahatsız etmişti. Bu bağlamda muhafazakâr yazarlar, İslamcılık fikriyatı etrafında toplanıp Batıcıların İslam inancı ile ilgili iddialarını çürütmeye çalışmışlardı. İslamcılık düşüncesini, II. Meşrutiyet dönemi öncesi ve sonrasında yaşanan siyasi olaylar oldukça etkilemişti. Batıcılık ve İslamcılık fikriyatı yanı sıra Osmanlıcılık fikrinin kullanıldığı görülmektedir. Ülkedeki ıslahat çalışmaları ile birlikte İslam liderliği düşüncesi yerine Osmanlıcılık düşüncesine bırakmaya başlamıştı. Yaşanmaya başlamış olan çözülme dönemiyle birlikte alternatif birlik çabaları öne sürülmeye başlamıştı. Osmanlı içindeki milliyetçi ayaklanmalarını önüne geçilmek istenmişti. Bunun için Osmanlı Devleti Müslüman, gayrimüslim ve ırk ayrımı yapmadan Osmanlı milleti düşüncesi oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu anlayış Osmanlıcılık fikrini vücuda getirmişti. Yöneticiler böylece içte dışta var olan tehlikeleri bertaraf etmek için, böyle

²⁵⁸ Ali Albayrak, "Ziya Gökalp ve Kadın", *Social Sciences Research Journal*, c.6, sayı,4, (2017), s.244-252.

bir yapılanmaya gitmek istemişlerdi. Ancak bu idea başarılı olamamıştı²⁵⁹. Bunun üzerine dönemin padişahı II. Abdülhamid hilafet düşüncesini güçlendirmek istemiştir. 1870 yıllara gelindiğinde hilafet fikri daha da önem kazanmaya başlamıştı. II. Abdülhamid'in bu fikri Osmanlı Devleti'nin bir dış politikası haline getirmişti. Amaç halifelik şemsiyesi altında Müslümanları toplamaktı. Böylece İslamcılık düşüncesi Osmanlı ülkesinde daha önemli fikriyat olarak ön plana çıkmaya başlamıştı²⁶⁰. İslamcılık fikride bu bağlamda daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Peki, İslamcılık fikri neydi? Neyi amaçlamaktaydı?

İslamcılık kavramı, temel manada İslam düşüncesi hurafelerden arındırma, her manada İslam düşüncesini geliştirme ve batı ülkelerinin kapitalist üstünlüğüne karşı koymak olarak sınıflandırılmıştı. İslamcılık, Osmanlı ülkesinde yapılan ıslahatlar sonucunda oluşmaya başlamış olan batıcılık akımının İslam ile ilgili düşüncelerini çürütmek için ortaya çıkmıştı. Böylece İslamcılık fikri bir ideoloji haline gelmişti. İslamcılık düşüncesi esas olarak Kur'an'ı Kerim'i ve Hadisleri almıştı. Ayrıca burada gelenekten gelen ve İslam ile alakası olmayan meselelerin açığa çıkarılması amaçlanmıştı. Bu fikriyatı var olan kültür ile batı sistemini harmanlamak istemişlerdi. Tamamen İslami ve Osmanlı kültürünü kaldırılmasını reddetmişlerdir²⁶¹.

Osmanlı Devletinde diğer fikir akımlarını yayılmasında etkin bir rol oynayan iletişim aracı basındı. İslamcılık fikrinin yaygınlaşmasında bazı muhafazakâr gazeteler etrafında toplanmıştı. Sırasıyla bu gazeteler; Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşad), Ceride-i Sufiye, Ceride-i İlmiye, Beyan'ül Hak, Hikmet'ti. Bu gazeteler içerisinde ön plana çıkan gazete Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşad) gazetesi idi²⁶². İslamcı aydınların bu gazete etrafında toplandığı görülmektedir. Gazetede yer alan yazarlar Mehmed Akif, Said Halim Paşa Ahmet Hilmi, İsmail Fenni Musa Kazım, M. Şemsettin, M. Ali Ayni, Halim Sabit Seyyid Beydi²⁶³. Gazete II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte yayın hayatında başlamıştı. Kurucu yazarları ise Ebül'ula Zeynel Abidin ve Eşref Edipti. Gazetenin 1908-1925 yılları arasında çeşitli düşünce ve değişimlere temsilcilik yapmıştı. Derginin İslamcılık

²⁵⁹ Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 29, (2011), s.331-348.

²⁶⁰ Azmi Özcan, "İslamcılık", *DİA*, c.23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.62-65.

²⁶¹ M. Cengiz Yıldız, "Osmanlı Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik", s.4-5.

²⁶² Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "Modernleşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal Sistemi ve Gelişen Siyasal Düşünce Akımları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 42, (2014), s.289-300.

²⁶³ Azmi Özcan, "İslamcılık", s.62.

anlayışı üzerinden, devletin çözölme durumuna çareler sunmaya çalışılmıştı. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olan Müslümanların batı ölkelerinin bölücü çalışmalarına karşı birleşip, bir bütün olma düşüncesine sıkı sıkı bağlanmışlardı. Bu birleşim düşüncesinde, kardeş olma ve eşit olma kavramlarına vurgu yapılmaya başlanmıştı. İslamcılık ideasına sahip yazarlar din, gelenek ve ahlaki değerlere karşı yapılan eleştirileri kesin dille reddetmişti. Bu bağlamda Abdullah Cevdet ve İctihad dergisi yazarlarının iddiaları karşısında şiddetli bir şekilde mücadele edilmişti. Sırat-ı Müstakim yazarları batı ilminin teknik anlamda üstünlüğünü kabul etmişti. Ancak batının kültürel varlığının Osmanlı toplumuna enjekte edilmesine karşı çıkmışlardı. Bu durumun Osmanlı toplumunu ciddi anlamda zedeleme ihtimalini beyan etmişlerdi. Öz kültürün, batı kültürü içerisinde eriyip gitmesi taraftarı olmamışlardı. Gazete Avrupa kültürünü anlamak ve anlatmak için yurtdışına temsilciler göndermişti. Onların deneyimlerini gazete köşelerinde okuyucuya aktarmışlardı. Diğer taraftan içsel eleştiriler ve sorular sormaya başlanmıştı. İslam inancına sahip milletlerin nasıl bu hale geldiği, batı ilmi ile İslam ilmi arasındaki çatışma, İslam inancı gerçektende ilerlemeye mani bir inanç mı? ve gelenen noktada ilerleme için ne yapılması gerektiğine dair sorular sormaya başlamışlardı²⁶⁴. Gerilemenin önüne geçebilmek için İslam kültürünün dönemin şartları göre yorumlanması fikri ön plana çıkmaya başlamıştı. Ayrıca muhafazakâr ve eğitimli yeni nesil yazarlara göre İslam dünyasının hali tembellik ve bilgisizliğe bağlanmıştı. İslam birliğinin zedeleyen başka bir durumun ise milliyetçi bakış açısı olduğunu belirtmişlerdi. Bu halin çözölme ise sadece ciddi bir eğitim politikasının belirlenmesiyle mümkün olduğu vurgulanmıştı. Bu bağlamda II. Abdülhamid'in ders müfredatlarına bu doğrultuda değiştirdiği görölmüştür. Okullarda İslami derslere ağırlık verilmeye başlanmıştı. Buradaki eğitim politikasının amacı batıcı fikriyatın İslam'ın ilerlemeye engel tezini çürötmektir. Bu arada İslamcı kesim, İslam dinindeki meşveret usulüne dayanarak Meşrutiyet fikrine karşı çıkmamıştı. Fikri danışmanın olması gerekliliğine inanmıştı²⁶⁵. Muhafazakâr basında bu noktalardan hareketle yazılarını kaleme almaya başlamıştı. 1912 yılına gelindiğinde Sırat-ı Müstakim Gazetesi yayın politikasında değişiklik yapmadan ismini 'Sebilürreşad' olarak değiştirmişti. Gazete bundan sonra İslam birliğinin yükselmesi ve gelişmesi için mücadele edeceğini bildirmişti. Yazar kadrosunda isim değişikliğinden sonra fazla bir değişiklik olmuştu. Gazete'nin kendine

²⁶⁴ Adem Efe, "Sebilürreşad", *DİA*, c.36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.251-253.

²⁶⁵ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "Modernleşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal Sistemi ve Gelişen Siyasi Düşünce Akımları", s.296.

ait hadis ve tefsir derslerinin verildiği bir mektep kurulmuştu. Ayrıca gazetede Elmalılı Hamdi ve Ahmet Cevdet gibi dönemin önemli isimleri de düzenli yazı yazmaya başlamıştı. Gazete Hindistan, Mısır, Çin Afrika ve İngiltere gibi çok geniş coğrafyalarda yayın hayatına devam etmişti²⁶⁶. İslam dünyasını yazdıkları bu yazılarla etkilemek ve bir araya getirmeye çaba göstermişlerdi. Gazetenin sayıları ve yazarları bu coğrafyalarda yoğun ilgi görmüştü. Muhafazakar basında dikkat çeken diğer bir gazete ise Beyan'ül Hak'tı. Bu gazete Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin yayın organı olarak hayatına başlamıştı. II. Meşrutiyetin özgür basın ortamında İlmiye sınıfı da kendi fikirlerini halkla paylaşma amacıyla Beyan'ül Hak gazetesini yayınlama kararı vermişti. II. Meşrutiyet'in ilanında 1912 yılına kadar olan süreçte Mustafa Sabri liderliğinde yayın hayatını sürdürmüştü. Peki, kurucularından Mustafa Sabri kimdi?

Mustafa Sabri Efendi çocukluğundan itibaren oldukça yoğun bir ilmi eğitim almıştı. Sabri Efendi aldığı bu ilimle kısa sürede hafız olmuştu. İlmi başarısı sonrasında Fatih Camiine hoca olarak atanmıştı. Medrese hocalığı ve çeşitli devlet görevlerinden sonra II. Abdülhamid'in kitapçılık vazifesine getirilmişti. Bir süre sonra ise Fatih Camiindeki hocalık vazifesine geri dönmüştü. 1905-1906 yılları arasında Osmanî nişanı alıp tedkik-i müellefat²⁶⁷ kurumunun başına getirilmişti. Bu bağlamda basın ile ilişkisi yakın olmuştu. Dönemin güncel konuları ile ilgili yazılar kaleme almıştır. Hatta dönemin batıcı yazarlarından Hüseyin Cahit'in İslam ile ilgili eleştirel yazısına sert bir yazıyla cevap vermişti. Batıcılık görüşünü savunan yazarlarla ilgili ağır eleştirilerde bulunmuştu. Bununla ilgili kitabına ise Dini Müceddidler ismini vermişti. Basın ile olan ilgisi geçici bir heves değildi. Görülüyor ki Mustafa Sabri başta İlmiye-i İslamiye Cemiyeti'nin kurucu üyesi olmuştu. Daha sonra cemiyetin bünyesinde çıkarılan Beyan'ül Hak gazetesinde başyazar olarak görevini icra etmişti. Gazetenin Meşrutiyet yönetim biçimini desteklediği görülmektedir. Hatta bu konuda istibdat yönetimine oldukça muhalif bir tavır sergilemişti. Meşrutiyet süreci yazarlarda ülkenin haliyle ilgili yeni umutlar yeşertmişti²⁶⁸. Meşrutiyet dönemi bahar havası çok uzun sürmemişti. Ülkede 31 Mart vakası yaşanmıştı. İsyancılar batılı ıslahatlar karşı çıkarak şeriatın geri gelmesini istemişti. Bu ayaklanmada Beyan'ül Hak gazetesi ve yazarları isyan

²⁶⁶ Adem Efe, "Sebilürreşad", s.251-252.

²⁶⁷ Bkz. Ayşe Polat, "Osmanlı'da Matbu İslam'ın Onay ve Denetimi: Tedkik-i Mesahif ve Müellefat-ı Şer'iyye Meclisi", *Fatih Sultan Mehmet İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, sayı 11, (2018), s.87-120.

²⁶⁸ Mehmet Nam, "Tarih'in Kırılma Noktasında Son Şeyhülislamı Mustafa Sabri Efendi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 23, (2010), s.95-118

aleyhinde yazılar yayımlamıştı. Gazete II. Abdülhamid'in tahttan indirilişine büyük destek vermişti. Zamanla İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimi İslami kesimi iktidar partisinden uzaklaştırdı. Bu durum İttihat ve Terakki Partisi açısından hoşnutsuzluğa sebep olmuştu. İttihat ve Terakki partisi bundan sonra ulemaya baskı yapamaya başlamıştı²⁶⁹. Mustafa Sabri ve Beyanü'l Hak gazetesi bundan sonra İttihat ve Terakki'ye karşı muhalif bir tavır takınmıştı. Bunlardan en göze çarpanı Hürriyet ve İtilaf Partisini kurmasıydı. Bu partiyle 1912 yılında meşhur "sopalı seçimlerine" katılmıştı. Ancak büyük bir yenilgi sebep olmuştu. Bu durumda iktidar ve muhalif iki partide birbirlerine karşı iyice bilenmişti. 1913 yılına gelindiğinde Babiâli baskısıyla parti üyeleri tutuklanmıştı. Mustafa Sabri bu süreçte Mısır kaçtığı görülmektedir²⁷⁰. Böyle bir ortamda Beyanü'l Hak 1912 yılına kadar yayın hayatına devam etmişti.

Muhafazakar gazetelerin yazarları İslamcılık ideasını ve garpçıların İslam'a yönelik iddialarını çürütmek için birçok yazı kaleme aldığı görülmektedir. Diğer fikir akımları gibi İslamcılık, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve bu durum için çeşitli kurtuluş yolları sunmaya çalışıldığından bahsedilmiştir. Meşrutiyet sürecini İslam'ın esaslarına uygun olup olmadığını sorgulamışlardı. İslam inancındaki meşveret usulünden yola çıkarak bunu açıklamaya çalışmışlardı. Bu bağlamda Meşrutiyet düşüncesi başlarda İslami kesim tarafından desteklenmişti. Artan baskı karşısında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini bile desteklemişlerdi. Ancak daha sonrasında iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi baskıları sebebiyle meşrutiyet hakkındaki düşünceleri değiştirmeye başlamıştı. İslami kesim için bu sonuç hayal kırıklığıydı. Hayal kırıklıklarına dönemin siyasi mevzuları da büyük katkıda bulunmuştu. Ülkenin içinde bulunduğu durum daha da kötü bir hal almaya başlamıştı. Bu süreç içerisinde Balkan savaşları baş göstermişti. Ayrıca II. Meşrutiyet süreci içerisinde milliyetçi ve garpçı fikirler toplum yapısını derin şekilde etkilemeye başlamıştı. Muhafazakâr kesim bunun İslam inancına ters olduğunu vurgulamıştı. Bütün bu sebeplere bağlı olarak İslami kesim, meşrutiyet düşüncesinden uzaklaşmaya başlanmıştı. Muhafazakâr kesim yöneticilerin şer'i daireden çıkmasının sonucu Balkan savaşlarının sebebi olarak göstermişlerdi. Nitekim Osmanlı Devleti öze dönmeli ve şer'i bir devlet olduğunu

²⁶⁹ Şerif Demir, "Beynü'l Hak Mecmuası ve Hamdi Bey", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 32, (2012), s.309-325.

²⁷⁰ Mehmet Nam, "Tarih'in Kırılma Noktasında Son Şeyhülislamdan Mustafa Sabri Efendi", s.102-103.

unutmamalıydı²⁷¹. Garpçı kesim ise meşrutiyet ve batı düşüncesine savunmaya devam etmişti. Aynı zamanda İslam, kadın ve tesettür gibi sosyal konularda cesur yazılar kaleme alınmıştı. Bu durum İslami kesim oldukça sinirlendirmişti. Basın yoluyla bu düşünce akımlarına sert eleştirilerini göndermişti. Öncesinde Garpçı ve Muhafazakâr kesimin kadın ve tesettür üzerinde bir tartışma yaşadığından bahsedilmişti. Batıcı kesimin tesettür ve din ile ilgili keskin ifadeleri, İslami kesimde ve halkta tepki toplamıştı. Peki, muhafazakâr yazarlar bu tartışmaya nasıl dâhil oldu? Ve yazılarında tesettür ile ilgili tespitleri neydi?

2.6.2. Tesettürün İhlali İle İlgili Yaklaşım

Garpçı ve Muhafazakâr düşüncenin arasındaki tartışma tesettür mevzusu üzerinden iyice alevlenmişti. Muhafazakâr kesim Balkan savaşlarının çıkış sebebini ülkedeki şer'i yasalardan uzaklaşmaya bağlamıştı. Kadın giyimindeki değişimler yazarlarda oldukça endişe uyandırmıştı. Kadın nezdinde şer'i kurallara karşı çıkıldığını yazılarında yazmaya başlamışlardı. Onlara en çok endişe veren durum Mısır'da yaşanmıştı. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yaptığı ıslahatlar doğrultusunda birçok genç Avrupa'ya eğitim için gönderilmişti. Avrupa eğitimi almış bu gençler tesettürü kaldırmak için bir cemiyet kurmuştu. Bu cemiyetin Mısırdaki aldığı destek ve yayılım İstanbul'da endişeye sebep olmuştu. Bu konuyu Mısırlı yazar Mehmed Ferid Vecdi Sebilürreşad gazetesinde gündeme getirmişti. Yazısında Mısırlı gençlerin yanlış bir yolda olduğu ve sadece kötü bir batı taklitçiliği yaptığını belirtmişti. Kadınların kıyafetleri üzerinden yapılan eleştirilerin temelinde bu endişe vardı. "Ya İstanbul'daki kadınlar da benzer bir cemiyet kurarsa?" endişesi yazarlar üzerine hâkim olmuştu. Kaldı ki bu süreçte basın ve dernek faaliyetleri kadınlar arasında oldukça yaygınlaşmaya başlamıştı²⁷². Tesettür tartışmaları Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşad) ve İçtihat gazeteleri arasında oldukça ateşli tartışmalara ve sert atışmalara sebep olmuştu. Sebilürreşad gazetesinde Eşref Edip şu yazıyı kaleme almıştı:

"...şehr-i Ramazan-ı mağfîret-i nişanda vukuû asla tecviz olunamayacağına binaen muhadderat-ı İslamiyyenin kaide-i tesettür ve mahfuziyet itâ ile çarşı ve pazarda açık saçık geşt(gezme) ve güzârdan ittika eylemeleri lazım geleceği ve aksi halde velileri hakkında takibat-ı kanuniyye icrası mukarrer bulunduğu dâhiliye nezareti celilesinden

²⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998, s.72-73.

²⁷² Şefika Kurnaz, *"Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)"*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013, s.66.

işgal olunmasıyla bu bab da muamelât-ı lazımda bulunmak üzere cihet-i zabıtaya tebligât-ı ifâ kılınmış olduğunun ilanına ibtidâ edildi...²⁷³”

Bu yazıdan anlaşıldığı üzere var olan durumdan bir rahatsızlık söz konusudur. Ramazan ayı boyunca kadınların tesettür ile ilgili kaidelere hassasiyet göstermeleri gerektiği ve eğer bu kaidelere uyulmazsa gerekli yasal uygulamaların gerçekleştirilmesi istenmişti. Bu durum ilerleyen zamanlarda ciddi anlamda daha sert eleştirilere sebep olmuştu. Muhafazakar yazarlar çeşitli konu başlıkları üzerinden tesettür ile ilgili düşüncelerini ve eleştirilerini gündeme getirmişti. Diğer taraftan Sırat-ı Müstakim gazetesi yazarların Muhammed Abduh, M. Ferid Vecdi ve Abdülaziz Çaviş gibi düşünürlerin fikirlerinden oldukça etkilemişti. İslam inancında akli süreçleri ön plana çıkaran bu düşünürlerin yazılarının çevirileri yapıp gazetelerde yayınlanmıştı²⁷⁴. Tesettür tartışmaların başlamasında etkin olan yerlerden biri Mısır'dı. Bu duruma dikkat çeken ise Mısırlı yazar M. Ferid Vecdi idi. Yazarın tesettür ile ilgili yazısı Tesettür Kadınlarının Nişane-i Esareti midir, yoksa zamin-i hürriyeti midir?” Mehmed Akif'in tercümesi ile Sırat-ı Müstakimde yayınlanmıştı. Yazısında İslam öncesi kadına vurgu yapmaktadır. Ayrıca yazar makalesinde Roma İmparatorluğu dönemindeki kadının statüsü üzerinden bir değerlendirme yaparak başlamıştır:

“...Roma kadınları erkekleri gibi işi severler, evlerinde işle meşgûl olurlardı. Zevceler, babalar ise şedâ'id-i harb ü darb içinde imrâr-ı hayât ederlerdi. Kadınların umûr-ı beytiyyeden sonra en mühim işleri bez dokumaktan ibâretdi. Tesettüre son derece ri'âyet ederlerdi. Hattâ bir hizmetçi kadın bile yüzünü kalın bir peçe ile kapamadıkça, arkasına da topuklarına kadar inerek endâmının şeklini bile göstermeyecek bir aba örtünmedikçe evinden dışarı çıkamazdı. İşte bu zamanda, yani kadınların mestûr oldukları sırada Romalılar her husûsda ileri gittiler, büyük temasî-i san'at meydâna getirdiler, koca koca heykeller rezzettiler, memleketler fethettiler, âlemi, taht-ı temellüklerine aldılar, ümem-i sâirenin kâffesine huzûr-ı istibdât ve azametlerinde boyun eğdirdiler. Lâkin sonraları, nâ'il oldukları bunca nâz u na'îm sâ'ikasıyla, kadınları evlerinden dışarı çıkarmaya, mehâfil-i zevk ü tarabda bulundurmaya başladılar. Artık kadınlar cevfi sadırdan kalbin uğramasını andıran bir tarzda sokaklara fırladılar. O zaman unsûr-ı muhâcim olan erkek, mahza kendi huzûât-ı

²⁷³ Eşref Edib, “Tesettüre Riayet”, *Sırat'ı Müstakim (Sebilü'r-Reşad)*, c.3, sayı 54, İstanbul 1325, s.54.

²⁷⁴ Adem Efe, “Sebilürreşad”, s.253.

nefsâniyyesi uğrunda, bîçârelerin ahlâkını bozmaya, dâmen-i iffetlerini kirletmeye, hicâblarını kaldırmaya meydân buldu...²⁷⁵”

Roma İmparatorluğu tarih içerisinde büyük zaferlere haiz olmasını kadının tesettüre olan sadakatine bağlamıştı. Kadınların öncesinde evlerindeki işlerinin başında ve tesettürün sorumluluğu içerisinde olduğunu söylemiştir. Roma İmparatorluğu içerisinde zamanla kadınların sosyal ve toplumsal hayata dâhil olduğunu ve bununla birlikte Roma İmparatorluğunun ciddi zarar gördüğünü söylemiştir. Tesettürsüz Roma kadını üzerinden Roma toplumunun ahlaki durumu ile ilgili değerlendirme yapmıştır. Hatta Roma İmparatorluğunda kadınlar ile ilgili yapılmaya çalışılan biri ıslahat ile ilgili şu şekilde yazmıştır:

“...Yine Muhîtü’l-Ulûm’da rivâyet edilmektedir ki Roma’- da kadınların zînet ve hürriyetlerini tahdîd etmekde olan kânûnun feshi maksadiyle bir kıyam vukû’a gelince Romalılar arasında hikmetiyle, felsefesiyle şöhret-gîr olan Katon ayağa kalkarak şu sözleri söylemiş: “Romalılar! Bir kere kadınlara, onların istiklâllerini kayıd altına alan, kendilerini kocalarına karşı inkıyâda mecbûr eden revâbıtı kırmak kudretini verdikten sonra zann eder misiniz ki artık onların etvârına (hal ve hareketler) tahammül etmek, izhâr edecekleri harekâta rûy-ı rızâ göstermek sizin için kolay olacaktır? Hattâ bu kuyûdun mevcûdiyeti hâlinde bile onları edâ-yı vezâ’ife icbâr etmek bize güç gelmiyor mu? Görmüyor musunuz bizimle müsâvî olacaklar o zaman bizi boyunduruk altına alacaklar? Bakınız içlerinden biri bana ne dedi: Biz altınlara, gûnâgûn zînetlere müstağrak olduğumuz hâlde bayramlarda ve eyyâm-ı sâirede sokaklarda gezmek istiyoruz. Bu kânûn-ı mensûhdan (nisvânı tesettüre icbâr eden kânûn) intikâm almak, sizin hâiz olduğunuz intihâbdan kemâl-i hürriyetle müstefîd olmak, tarafınızdan isrâfâtımıza, debdebemize bir had ta’yîn olunmamak istiyoruz...²⁷⁶”

Romalı senatör ve felsefeci Katon M.S. 234 yılında Roma’da dünyaya geldi. Tarihsel açıdan önemi ise Kartaca Muharebesinde yer almasıydı. Kartacanın her şekilde mahvedilmesini istemişti²⁷⁷. Hatta Romalı senatörün bu fikri Balkan savaşları bağlamında Halide Edib’in kaleme aldığı yazısında bahsi geçmiştir. Halide Edib

²⁷⁵ M.Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların Nişane-i Esaret mi, Yoksa Zamin-i Hürriyet midir?”, *Meşrutîyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim* (1908-1925), c.1, sayı 1-26, , İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi, 2012, s.164.

²⁷⁶ M.Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların Nişane-i Esaret mi, Yoksa Zamin-i Hürriyet midir?”, *Meşrutîyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim* (1908-1925), s.165.

²⁷⁷ Safiye Erol, *Makaleler*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005, s.398.

Kartaca gibi Bulgaristanın aynı muameleye maruz kalması gerekliliğini savunmuştur²⁷⁸ Roma Meclisi içinde yaptığı konuşmadan alıntılar sunmuştur. Katon, Roma meclisinde kadın tesettürü üzerinde engel teşkil eden kanunun kaldırılmasına karşı çıkmıştır. Çünkü kadınlar ona göre daha fazla hakka sahip olmak istemekteydi ve bu durumda erkek hegemonyasına zarar vermek manasına geldiğini ifade etmiştir. Yazarın düşüncesine göre tesettürün terkinin gerçekleşmesi ile birlikte Roma İmparatorluğu eski gücünü yitirmeye başlamıştı. Yazar makalesinde batılı kadının tarih içerisindeki durumu anlatıp Müslüman kadınına tesettürün gereğini göstermeye çalışmıştı. Batılı kültürdeki erkeklerin kadınların çeşitli sebeplerle namusuna zarar verdiğini şu sözlerle belirtmektedir:

“...Ben bugün garbde birtakım adamlar görüyorum ki, kadınları fitne ve fesâda sevk etmek, dâmen-i iffetlerini lekedâr ederek zavallıları vaktiyle hemcinslerinin düştükleri girîveye düşürmek için her gün, gûnâ-gûn vesâ'it bularak, türlü türlü esbâb ihtirâ' eyleyerek geçen bu devri i'âde arzusunda bulunuyorlar...”

“...Şimdi madem ki bîcâre kadın erkeğin elinde bir bâzîçedir, mütedeyyin olduğu müddetçe evde habsediyor, sonra gönlünde zevk ve lehv arzûsu uyanınca, çıkarıp zavallının nâmus u vekâriyle oynuyor, eğleniyor, ihtirâ eylediği türlü türlü âsâr-ı zînet ve sefâhetle ahlâk-ı kerîmesini mahvediyor. Fakat onu bir kere bu hâl-i sefâlete getirdikten sonra artık çekilmez barbar addederek eskisinden daha şedîd bir habse ircâ' ediyor. Evet, mâdem ki kadının, erkeğin elindeki hâli bu merkezde bulunuyor, öyle ise müslüman kadınlarının tesettürü, bu gibi felâketlere düşmemeleri için kendilerine en hayırlı bir muhâfızdır...”²⁷⁹

Yazara göre kadın kendi fitratı gereği erkeği etkilemektedir. Hatta bazı erkekler kadının bu durumdan yararlanmıştır. Bu bağlamda batılı kadın erkeğin elinde bir oyuncak halini almıştı. Batılı erkeğin yapılan ıslahatlar sebebiyle kadına karşı öz saygısının kalmadığını ima etmiştir. Yazar kadın ile ilgili yapılan yeniliklerin topluma zarar verdiğini yinelemiştir. Batılı kadınların erkeklerin gözünde günlük bir eğlence ve geçici heveslerin kurbanı olduğu belirtmiştir. Bir bakıma kadın adına yapılan ıslahatların toplumun ahlakına zarar verdiğini yazmıştır. Müslüman kadının erkeğin bu tür hal,

²⁷⁸ Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.123.

²⁷⁹ M.Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların Nişane-i Esaret mi, Yoksa Zamin-i Hürriyet midir?”, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, s.166.

hareket ve hakaretlerinden koruyan şeyin tesettür olduğunu belirtmiştir. Tesettürün kadının hayatında önemini şu cümleyle daha da fazla vurgulamıştır:

“...Görmüyor musunuz nisvân-ı müslimînin zuhûrundan beri on üç asır geçmiş iken bu müddet zarfında bunlar nisvân-ı sâire-i âlemin uğradıkları, o bir kısmını beyân ettiğimiz, inkılâbâtın kâffesinden masûn kalmışlardır. Mâdem ki tesettür, kadınları erkeklerin elinde bâzîçe, hevesâtına âlet olmakdan men’etmektedir, artık bundan büyük ne ni’met olabilir? Acaba garbdeki hemcinslerinin asırlarca devam eden felâketlerinden Müslüman kadınlarını vikâye eden şey tesettürden başka nedir?...²⁸⁰”

Yazar burada kadın ile ilgili yapılan yeniliklerin topluma zarar verdiğini yinelemiştir. Bir bakıma Osmanlı kadının İslam inancı sebebiyle bu zararlı dönüşümlerden korunduğunu söylemiştir. Bu bağlamda tesettürün, kadını erkeklerin küçük düşürücü hareketlerinden koruduğunu yazmıştır. Batılı kadının başına geldiğini iddia ettiği fenalıklardan Müslüman kadının korunduğunu ifade etmiştir. Tesettür bu noktada kadının ahlakını koruma da kalkanı olarak görmüştür. Yazarın Mehmed Akif tarafında tercüme edilen “Tesettür, Kadınların İktisab-ı Kemal Etmelerine Mani midir?” başlıklı makalesiydi. Yazıda tesettürün kadınların kendilerini geliştirmeleri önünde herhangi bir engel oluşturup oluşturmadığını irdlemiştir. Bu makalesinde tesettürün kadınlar için faydalarında bahsetmiştir:

“...Tesettürün (yukarıda serdettiğimiz berâhîn-i hissiyyeye nazaran) birçok fevâ’idi vardır. Kadınları hürriyet-i hakîkiyyelerinden vâye-dâr eder ki bu hürriyetin mâhiyeti kârî’in-i kirâmın nazarında te’ayyün etmiştir; kezâlik onlara vâlîde olmak için iktizâ eden terbiyeyi ikmâl kudretini verir; kendilerini a’mâl-ı hâriciyyede erkeklerle iştirâk beliiyesinden meneder, o beliiyeden ki sırf maddî olan medeniyet-i hâzırânın iliğini kuruttuğu Avrupa, Amerika kıt’alarındaki ulemânın şehâdetiyle sâbitdir; başkaca âilelerini, hükûmetlerini kendilerinin ma’îşetlerini vesâ’it-i ma’kûle ile tedârike icbâr eder; zevc ile zevceyi hayât-ı âile lezâ’izinden mütena’im eder; tesettürün devamıyla beraber evlâdının İslâmiyet dâiresinde terbiyesine muktedir vâlideler bulunabilir;

²⁸⁰ M.Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların Nişane-i Esaret mi, Yoksa Zamin-i Hürriyet midir?”, *Meşrutîyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, s.166.

tesettüre ri'âyet eden ümmet de â'za-yı zâhiriyye ve batıniyyesi tamamiyla fa'âl, sahîh'ü'l-bünye bir insan gibi olur...²⁸¹”

Yazar makalede tesettürün faydaları olarak kadının annelik görevini yerine getirmesinde (özellikle çocuğunun terbiyesinde) önemli rol oynadığını belirtmiştir. Bunu tersi olursa eğer aile arasında huzurun kalmayacağını söylemiştir. İlerleyen sayfalarda yazar birçok ideal kadın tasviri yapmakta ancak asıl amacının bu olmadığını belirtmiştir. Hayal edilen kadınla gerçekte olan kadın tasvirinin aynı olmadığını belirtmiştir. Makaledeki amacının insanlara zevklerini tatmin değil gerçekleri göstermek istediğini belirtmiştir. Amacının burada erkeği övgüler yağdırmak değil aksine gerçekleri tahkik etmek olduğundan bahsetmiştir. Bu bağlamda kendi savında herhangi bir olayla ilgili onu iyi göstermek adına veya tam tersini kanıtlamak adına insanoğlu çeşitli söylemler geliştirebilme ihtimalini vurgulamıştır. Yazar dünya hali içerisinde hiçbir şeyin kusursuz olmadığını bazı erkek yazarların kadını kusursuz göstermeye çalıştığını söylemiştir. Bu durumun doğru olmadığını söylemiştir. Bir bakıma gazetelerdeki tesettür tartışmalarındaki kadın ve erkek ilgili yapılan yorumlara atıf yapmıştır. Ana tartışma konusu tesettür ile ilgili:

“...Ben tesettürde mazarrat bulunduğunu münkir (inkar) değilim, ancak onun daha büyük bir zararın vukû'una mâni' olduğuna mu'tekidim ki bu ikinci hâle nazaran mestûriyet hayırlı i'tibâr olunur. Nitekim milletlerden bazılarının diğerlerine karşı silahlanmaları hadd-i zâtında iyi bir şey değilse de daha büyük bir fenâlığı dafi' olmasına nazaran iyi addolunmak tabî'idir...²⁸²” diyerek tesettürün zararları olmadığını söylemektedir. Hatta tesettürün kadını birçok kötülükten koruduğunu belirtmektedir. Yazarın tesettür ile Garpcıların tesettürü kaldırılması ile ilgili düşüncesi karşısında, tesettürün kesinlikle savunulması gerektiğini söylemiştir. Yazar makalesinde medeniyet kelime adı altında Osmanlı Devleti Toplumunun nasıl bir çözülme noktasına doğru ilerlediğine değinmektedir. Tesettür bu çözülme süreci içerisinde yer almaktadır. Toplumdaki çözülme süreci içerisinde kadının tesettürünün (bu konuda var olan durumun) korunması gerektiğini fikrini savunmaktadır.

²⁸¹ M.Ferid Vecdi, “Tesettür, Kadınların İktisab-ı Kemal Etmelerine Mani midir?’, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, s. 193.

²⁸² M. Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların İktisad-ı Kemal Etmelerine Engel midir?’, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, s.194.

Daha öncesinde İctihat ve Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşad) gazetesi arasındaki atışmalardan bahsedilmişti. Bununla ilgili İctihat dergisinden örnekler sunulmuştu. Şimdi Muhafazakar yazarların batıcı yazarlara verdiği cevapları incelenmesi gerekmektedir. Bu yazılardan biride Mehmed Fahreddin'in 'Ya Tesettür Kalkarmış Yahud...?' adlı makalesinde batıcı yazarların tesettürün kalkması gerekliliği ve İslam ile ilgili ortaya attığı iddialara aşağıdaki ağır sözlerle cevap vermişti:

"...Ne musîbet, ne musîbet-i uzmâdır ki bu bedbaht muhît-i İslâm içinde husûsuyla üç yüz elli milyonluk koca bir âlem-i Muhammedî'nin aleyhi's-salâtü ve's-selâm Dârü'l-Hilâfesinde İctihâd kemâl-i serbestî ile yaşıyor. Bugün İctihâd yarın Cehd öbür gün İstihâd nâmlarıyla muttasıl ümmet-i İslâmiyye'nin mukaddesât-ı şer'iyye ve Kur'âniyyesi üzerine tükürüyor! Vicdân-ı tevhîdine zehirli hançerler batırıp duruyor! Sonra -âdetâ yalvarırcasına ihtârât-ı hayr-hânedede bulunanlara, savurmakta olduğu fitne ve fesâd kıvılcımlarını söndürmeye çalışanlara karşı köpürüyor, küplere biniyor! Etmediği hezeyânlar, avuç avuç atmadığı çirkefler kalmıyor..."²⁸³

"...Fakat insâf olunsun insâf... Koca bir hey'et-i ictimâ'iyye-i İslâmiyye'nin hürriyet-i dîniyye ve milliyyesi, hatta hürriyet-i vicdâniyyesi, mukaddesât-ı rûhiyyesi, harîm-i nâmûs ve ismeti nasıl oluyor da İctihâd'ın esîr-i keyfi, oyuncacı oluyor? İctihâd ne akıl ve mantıkla, ne hak ve salâhiyetle bu kadar vicdân-sûz bir cinâyet-i ictimâ'iyye ve medeniyyeye cür'et edebiliyor? İctihâd dâiresi Cengiz saray-ı saltanatı mıdır? Hülâgu karargâhı mıdır? Papa Vatikanı mıdır? Nedir?... Muhadderât-ı İslâmiyye tesettürü atmalıymış? Mutlaka atmalıymış?! Çünkü İctihâdcıların keyifleri böyle istiyormuş!? İctihâd göklere çıksın, yerlere geçsin, değil o kör şeytan kılıcıyla, hatta ne kadar ervâh-ı habîse varsa hepsini toplasın, ordular teşkîl ile hücum etsin... Bakalım ne yapabilir? Elinden ne gelebilir?..."²⁸⁴

Mehmed Fahreddin İctihad'ın İslam ile ilgili yaptığı yorumları İslam inancına büyük saygısızlık olarak görmüştü. Yazısında bundan dolayı halk arasında fitne ve fesatlık yaymaya çalıştıklarını iddia etmişti. Bunu engellemeye çalışanları ve uyarılara karşı hoşgörülü olmadıklarını belirtmiştir. İctihad gazetesinin tesettürün kaldırılması ile ilgili

²⁸³ Mehmed Fahreddin, "Ya Tesettür Kalkarmış Yahud...?", *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi, c.12, İstanbul 2018, s.46.

²⁸⁴ Mehmed Fahreddin, "Ya Tesettür Kalkarmış Yahud...?", *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, c.12, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi, , s.47.

tavrına sertlikle cevap vermiştir. Bu durumun hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini yazmıştır.

İçtiha dergisi yazarlarından Kılıçzade Hakkı'nın *"Tamamen Hal Olunmadıkça Bitmeyen Mesele"* adlı makalesinde tesettür vazgeçilmesi halinde kadın saylayacağı faydaları sıralamıştı. Sebilürreşad gazetesi yazarlarında Eşref Edib buna cevaben tesettürün faydalarından bahsettiği *'Kalpleri İman Akılları Haya Nurundan Mahrum Olanlar Tesettürün Fazilet ve Ulviyetini Takdir Edemezler'* adlı makaleyi kaleme almıştı. Kılıçzade Hakkı'nın sunduğu maddeleri tek tek cevaplamaya çalışmıştır:

"...I- "Ref"-i tesettürün birinci fâidesi: Kızlarımızın ve kadınlarımızın serbestâne tahsîl ve ikmâl-i tahsîl etmeleri olacak imiş!" Bu bahis o kadar çok yorulmuş, buna dâir o kadar emsâl-i sâbika îrâd edilmiştir ki ne yazılsa o sözlerin tekrarından başka bir şey olamaz. Ve İslâmiyet'in kadınların hem de tadrîs iktidârını hâ'iz olabilecek bir derece-i tahsîle yükselmelerine mâni' olmadığı hakîkatinin bir daha isbât edilmiş olmasından başka bir şey hâsıl edemez. Serbestâne tahsîlin bizim kısa aklımızın ermediği başka bir ma'nâsı varsa onu bilmem..."²⁸⁵

Tesettürün kalkmasıyla kadınların daha rahat eğitim alabileceğini savunan Kılıçzade karşısında Eşref Edibin kadının ilmi durumu ilgili birçok iyi örnek olduğunu söylemiştir. İslam'ın bu noktada kadının eğitimi ile ilgili önüne bir engel koymadığı belirtmiştir:

"...Sâniyen; ref"-i tesettür hayât-ı umûmiyyeye iştirâk vazîfe-i milliyyesini îfâ ediyor imiş!" Evet, yeni düşüncüler yeni kelimelere, yeni terkîblere muhtâcdır. Bunda şübhe yok! Sonra hayât-ı umûmiyye yine geniş yaşayış, vazîfe-i milliyye ne mukaddes iş! Bu da şübhesiz. Fakat bulamıyorum. Hayât-ı umûmiyyeye nasıl iştirâk olunacak ve bu iştirâk hangi vazîfe-i milliyyenin îfâsına sebep olacak!..."²⁸⁶

Kılıçzade tesettürün kalkması ile ilgili faydanın kadınları genel hayatın içinde olması milli bilinçle eşti derecede olduğunu savunmuştu. Eşref Edib ise bu konuda geliştirilmesi gereken durumların olduğunu katılmıştır. Vatan ile ilgili görevlerin de

²⁸⁵ Eşref Edib, "Kalplerinde İman Akılları Haya Nurundan Mahrum Olanlar Tesettürün Fazilet ve Ulviyetini Takdir Edemezler", *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi (1908-1925)*, c.12, sayı 288, İstanbul 2018, s.29.

²⁸⁶ Eşref Edib, "Kalplerinde İman Akılları Haya Nurundan Mahrum Olanlar Tesettürün Fazilet ve Ulviyetini Takdir Edemezler", s.29-30.

oldukça kutsal olduğunu söylemiştir. Ancak tesettür kalkmasının hangi konudaki milli bilinç ile ilintili olduğu anlamadığını sorusunu sormuştur. Ülkedeki erkek ve kadının birçok vatani görevi olduğunu söyleyip asıl mananın ne olduğunu sormuştur. Yazar burada Kılıçzade Hakkı'ya sorgulanan şeyin tesettür mü yoksa İslam mı diye soru sormuştur.

“..3- “Ref”-i tesettürün üçüncü fâidesi: Herkes intihâb edeceği bir kadınla izdivâc eder, ma'nâ-yı tâmmıyla âile teşekkül eder, herkes hânesini sever, talâk azalır imiş.” İşte bir iddiâ ki... Hakîkaten söyleyenin de inandığına inanmak güç! Bilmem ki ifâde sâhibesi kocalı bir hanım mıdır, kocası kendini intihâb etmiş mi almıştır? Ricâ ederim suâllerimden dolayı darılmasınlar! Orta hâlli müslüman aileler arasında henüz muhâfaza edilen usûl üzere gelin olmuşlar, sonra geçinememişler, ayrılmak acısına veya hakâretine uğramışlar da mı talâkın azalmasını zevcenin evvelce intihâb edilmiş olmasında arıyorlar?...²⁸⁷”

Eşref, yazarın görücü usulü evlilikle alakalı kısım üzerinde daha fazla fikir beyan etmişti. Aile kavramının kişiden kişiye değişeceğini yazmıştır. Bu konuda kendisinin de görücü usulü bir evlilik yaptığını ancak yazarın iddia ettiği gibi ortada bir mutsuzluk olmadığını söylemiştir. Kendi ailesinden örnek vererek günlük olarak ailesiyle yaptığı işlerden bahsederek yazarın düşüncesini çürütmeye çalışmıştır. Yazısında İstanbul'da kendi ailesine benzer orta gelirli mutlu aile bulunduğunu yazmıştır. Tesettürün aile saadetine engel olmadığını vurgulamıştı.

Beyanü'l Hak gazetesinde de tesettür ile ilgili bazı yazılar kaleme alınmıştır. Gazete yazarlarından Ahmed Reşid tesettür ilgili hem erkeği hem de kadını uyarmıştı.

“...Her müslüman ve müslümane gözünü ve mahl-ı avretini haramdan mahfuz ile me'mur ve me'muredir. Milel-i sairede dahi mesturiyet vacibdir. Zira arz-ı umumiye hakkında muhteremdar ve el-haletü hazihi ekser bilad-ı islamiyede milel gayr-ı müslim kadınları sokaklarda çarşaf ile gezmektedirler²⁸⁸ ...”

Yazar müslüman kadın ve erkeğin, gözlerini ve bedenlerini haramda uzak tutmaları gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca birçok şehrinde kadınların çarşaf giydiğini belirtmiştir.

²⁸⁷ Eşref Edib, “Kalplerinde İman Akılları Haya Nurundan Mahrum Olanlar Tesettürün Fazilet ve Ulviyetini Takdir Edemezler”,s.31.

²⁸⁸ Ahmed Reşid, “Tesettür”, *Beyanü'l Hak : Cem'iyet-i İlmiye İslamiye*, c.1, sayı 18, İstanbul 1324, s.405-406.

“...[Kul lil mu'minine yaguddu min ebsarihim]: Emri celilesi her müslim ve müsliman gözünü ve mahal-i avretini haramdan hıfz ile me'mur ve me'muredir. Milli sâirede dahi mesturiyet vacibdir zira arz-umum hakkında muhteremdir alhalaka haza ekser bilad islamiyede milli gayri Müslime kadınları sokaklarda çarşaf ile gezmektedirler. Cenab-ı sitarelgayb? ve gaffaralzenubunu? muhteremine hitaben [Yâ eyyuhene nebîyyu kul li ezvâcike ve benâtike ve nisâil mu'minine yudnîne aleyhinne min celâbîbihinn(celâbîbihinne), zâlike ednâ en yu'refne fe lâ yu'zeyn(yu'zeyne) ve kânallâhu gafûren rahîmâ(rahîmen) Ahzab/59.Ayet] yani 'Ey Nebi söyle zevcelerine, kızlarian, müminlerin karınalarına ki, çarlarını giysinler bu hal onarlın marufiyetine ve eza edilmemelerine sebep olur. Allah azim-i elşan gafur rahimdir.' buyumuştur. Binaleyh kadınlar için mesturiyet-i tamamı farz-ı mahkumedir.

Mesturiyet, nahmareme karşı olmakla kadınlar sokağa çıktıklarında tesettür etmeleri lazım gelecek gibi derun hanede namahreme melaki oldukları halde dahi ondan tesettür etmeleri lazımdır ve zaruret olmadıkça yüzlerini, ellerini, ayaklarını açık bulundurmak ve ince yüz örtüleri ve dar çarşaf ile arz-u endam etmek katiyen caiz değildir...²⁸⁹”

Ahmed Reşid bu kesimde ise tesettür sınırlarının nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışmıştır. Osmanlı kadının de diğer Müslüman ülkelerdeki müslüman kadınlar gibi çarşaf giymesi gerektiğini savunmuştur. Hatta tesettürlerini mecbur olmadıkça yüzlerini, elleri ve ayaklarını ev sınırları içinde de sürdürmelerini söylemiştir. Aksinin dinen caiz olmadığını söylemiştir. Ayrıca diğer yazarlarda olduğu gibi tesettür meselesi ile ilgili olarak Kur'an'ı Kerim ayetlerini kanıt olarak göstermiştir. Beyanü'l Hak gazetesinde kaleme alınan diğer bir yazıda ise mahrem sınırları ile ilgili farklı bir yorumlama yapılmıştı:

“...Evet kadınların yüzleri istihsanen avret değildir. Yani kadınların yüzlerini tesettür edecek değil erkekler onlara bakmayacak. Nasıl ki kadınlar erkeklere başka nazarla bakmadan mani edilmişlerdir. İşte her tarafı güzelce muhafaza olmak şartıyla hükmü şer-i böyle olmakla beraber sakınmak husunda erkekler kadınlar kadar afif olamadıklarından kadınlarda erkeklerin işbu vazife-i naşinaslıktan olmakla ve kendi menfaatleri icabatından olmak üzere caneb şer'i şerifden yüzlerini kapamağa mecbur tutulmuşlardır...”

²⁸⁹ Ahmed Reşid, “Tesettür”, *Beyanü'l Hak : Cem'iyet-i İlmiye İslamiye*, c.1, sayı 18, İstanbul 1324, s.405-406.

Ahmed Reşid Efendi burada kadının yüzünün namahrem dairede olmadığını ve kadının bedeninin her tarafını kapattığında toplum içinde çıkabileceğini söyler. Ancak peçe takmaya devam etmeleri gerektiğini vurgular. Burada peçe kadını erkeğin tacizlerinden korumak için kullanılmasını söylemiştir. Buda akla peçenin geleneksel bir noktada mı duruyor? sorusunu getirmektedir:

“...Vaka bazı rivayetler ketebe fıkıhda daha mevcud ise de racuh olmadıktan hükmen nazr-ı itibare alınmaz. Bir de terbiyeyi emsal hususunda vezaif-i nisvanın ehemmiyetine karşı kendilerinin korkusuzluklarından idareyi kemal ve hakkıyla ifadeyi murad edememelerinden şikâyet edenler yegâne sebep-i tesettir şeriatlarına halel getirmeksizin kadınların yabancı erkeklerle görüşmelerini göstermek isterler. Evet bizde tasdik ederiz. Kadınlar terbiye-yi evlad hususunda ehemmiyet-i azimleri vardır, bizde arzu ederiz ki kadınlarımız okusunlar cahale kalmassınlar. Fakat bunlar okuması, piyano çalmak, roman yazmak, adab ve adet-i milliyemize hor bakacak derecede şakalaşmalarını hiçbir vechele istemiyoruz. Ancak meşru ve makul bir surette okumalarını her halde arzu ediyoruz . İşte bütün bunlar tahsil-i alem ile hasıl olur. Yoksa beyanınca erkeklerin ihtilatıyla bu cehalet-i zail olmaz. Eğer olsaydı birbiriyle görüşmekte serbest olan erkekler arasında hiçbir cahil adam olmak lazımkardı. Açık bu ihtilatından erkekler gözleriyle istifade etmeyeceğini ve tesettüre de ne suretle halel gelmeyeceğini ayıb değil ya aklayamadık velhasılı yüzlerini kapuyub gerdanlarını göstermek ve ellerine eldiven geçirerek bileklerini açık ve siyah peçenin iki tarafındaki aralıktan kıvrılan nevahi-i ruhsar (yüzün yan tarafı) üzerine kumral saç telleri arasında bir temevvüc elvan-ı husule getirmek ve daha bazı iğrenç ve gülünç hallerinden katiyen nazr-ı mesturiyet perdesi altında erkeklerin inzar-ı dikkatine daha ziyade celbe çalışmak suretle tesettür gibi bir vazife-i mukaddese suistimal ettikten fazla erkeklerin kendilerine karşı vaka olan taaruzat-ı bi-edebanelerinden de şikâyet etmek isteyen kadınlar hakkında (la’net-ullah) hadis-i şerifeni okur ve hakikaten taaruzat-ı bi-edebanede bulunan erkekler hakkında erbab-ı vezaifin nazr insafanelerini ahlak ve münafi-i umumiye nokta-i nazarından celb oluruz...²⁹⁰”

Bu yazıda kadınların ellerinin ve yüzlerinin namahrem olmadığını söylemeye çalışmıştır. Ancak kadının naif yapısı sebebiyle erkeklerin kötü muamelelerine maruz kalmasının söz konusunu olduğunu ve bundan sakınması için yüzünü kapaması

²⁹⁰ Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, “Tesettür-ü Şer’i”, *Beyanü’l Hak*, c.5, sayı 117, İstanbul 1327, s.2135-2136.

gerektiği belirtilmiştir. Erkeklerin kadınlar kadar namuslarını sakınmadıklarını bunu da kadınlar için nahoş sonuçlara sebep olma ihtimali anlatmaya çalışılmıştır. Ayrıca kadının eğitimi hakkının olduğunu ancak bunun İslami sınırlar içerisinde olması gerektiğini belirtmiştir. Kadınların vücutlarının hiçbir noktasını teşhir ya da deşifre etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Aksi halinin tesettürün kutsallığına zarar getirir ihtimalinden bahsetmiştir. Kadınların tesettürün şartlarına riayet etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Beyanü'l Hak gazete yazarlarından İbrahim Lutfi kaleme aldığı Tesettür Münasebetiyle: Mübalatsızlık Bais-i Felakettir adlı makalesinde tesettür meselesi üzerinden kültürel erozyona karşı kayıtsızlığı eleştirmiştir:

“Bir kavmin an’anat-i diniyyesini terk-i münhemik bir milletin, hal ve atiyen maruz kalacağı felaketi söylemek netayic ve haymesini ihtar ve izah eylemek herhalde lazımdır. Bu vazifeyi diniyyenin ifası her mesele için lazımdır. An’anat-i diniyyesini terk etmek yüzünden inkiraza uğrayan milletlere, efradının sefahat-i hayatiyyesi uğrunda istiklalini gayb eden hükümetlere sahaif-i tarihinde çok defalar tesadüf edilmiştir. Bilhusus mübalatsızlığa talipte başını kaldıramayan ve pek müthiş fırtınalarına kendilerini kaptıran milletler onun pek elim netayic, son derece sefil ve haymesi karşısında kalmışlar. Ve bu kalmak ise pek hazin son derece sefil olmuştur. Hayat-ı içtimaiyimizi bir nazr-ı dürbün ile tetkik etsek, Adem-i tekamülâtımızın esasını araştırsak her şeyden fazla büyük bir hailin an’anat-i milliyemizi terk ede gelmemiz olduğunu görürüz. Bu hususta Endülüs Hükümet-i İslamiyyesinin mübalatasızlık yüzünden kapanmış evvelleri, sönmüş olan aileleri, mahvolmuş olan hanımları, bitmiş olan hayatları, bir milletin bu girive-i hayatı sukutuna mani ve hem de en kat’i bir levha-i ibret iken heyhat ki! Alem-i İslamiyet kendini bu girive-i hevl-nak çıkamamış ve çıkamamaktadır. Bu ise bir millet, bir memleket için beladır. Zehirdir²⁹¹.”

Ülkenin tesettür üzerinden yaptığı tartışmalarla İslam inancına zarar verdiğini ve İslam’ın temel esaslarını tartışma konusu olmasının toplumun yok olmasına eşit tutmuştur.

Beyanü'l Hak gazetesi başyazarlarından olan Mustafa Sabri’nin tesettür ile ilgili düşünceleri ise:

²⁹¹ İbrahim Lutfi; Tesettür Münasebetiyle: Mübalatsızlık Bais-i Felakettir, 26 Cemaziyelevvel 1330, Beyanü'l Hak, s.2801-2802.

“...Münazırımın kaleminden anladığım ihtimallerden olmak üzere biz evvela tesettür-ü din islamın ahkamından olmayub mahza-yı alemin mevzusundan yahud halkımızın itiyadat-ı milliyesinden olduğu halde dine karışdırılmış olması ihtimalini red ve ibtâl edeceğiz. Ondan sonrada tesettürün esasen akıl ve hikmete tevafuk etmemesi ihtimalini! İkinci mahsusda muhatablarımız, din-i islamın açıktan açığa maruzlarından ibaret olur ve birinci mahsusda olan bir takım müevviller ve müçtehidler teşkil eder. Şimdiye kadar müslüman kadınlarını mükellef tutmak istediğimiz tarz-ı tesettüre mutarız gibi görünenlerden, yani Müslümanlıkta ki tesettürün vech-i şümûli yokdur demek isteyenlerden biride muharrirre şehre Fatma Aliye Hanım efendidir. Fil-vaka nisvanın elleri ile yüzlerinin avret olmadığını ilmihal kitaplarımıza yazılmak derecelerinde marufdur ki bu istisnada (ve lâ yubdîne zînetehunneillâ mâ zahera minhâ) nazm-ı celilesinden müstefad olmuştur...²⁹²”

Tesettürün İslamiyet'te olmadığını iddia edenlerin fikirleri kesinlikle kabul görmemesi gerektiğini belirtmiştir. Tesettürün mantıkla uyuşmadığını iddia edenleri de şiddetli bir şekilde karşında olacaklarını belirtmişti. Tesettürü halkın bir nevi milli değeri olduğunu belirtmiştir. Yazıda dikkat çeken Mustafa Sabri'nin, Fatma Aliye'nin tesettür konusunda kadınların yüzlerinin namahrem olmadığı sözlerine de yer vermiştir. Bunun Nur süresi 31.ayete dayanarak bunu söylediğini vurgulamıştır. Önceki isimsiz bir şekilde el ve yüzün mahremiyeti ile ilgili yazını Fatma Aliye'ye cevap niteliği olduğu anlaşılmaktadır.

Muhafazakar dergilerden biri olan İtisam gazetesinde ise ülkenin başına gelen felaketler ile tesettür tartışmaları arasında paralellik kurulmuştur. Öyle ki gazete yazarlarında Hafız Baki'nin “Mağlubiyetimizi Dinsizlik ve Adem-i Tesettürde Aramalıyız” başlıklı makalesinde konu ile ilgili ağır ithamlarda bulunmuştur:

“On senenden kıyafetten kıyafete giren kadınlarımız nihayet bugün öyle birer edaya geldiler ki: Başlarından örtüyü, arkalarından çarşafı attılar... Hıristiyan kadınları gibi birer palto giyerek sokaklarda yar ve ecnebinin nazar-ı hayret karşısında bila-fütur geziniyorlar... Göğüs, bağı açık... Saçları meydanda.. yüzleri, gözleri boyalı... Bacakları tül gibi incecik ajurlu çoraplar içinde baldırları yarısına kadar görünecek

²⁹² Mustafa Sabri, “Din-i İslam'da Hedef-i Münakaşa Olan Mesailden: Tesettür-i Nisvan”, *Beyanül Hak*, c.5, sayı 110, İstanbul 1329, s.2022-2025.

surette dar... Bu mu medeniyet?... Ben bunlara İslam kadını demekten hayâ ediyorum...”

Yapılan kadınların giyimindeki değişimini tasvir etmektedir. Bu durumda kadın giysilerindeki derin değişiklikler net bir şekilde görülmektedir. Yazar bu durumdan oldukça şikayetçidir. Medeniyet olarak gösterilen durumun bu olmadığını belirtmiştir.

“...Utanalım, sıkılalım... Bari Allaha korkmuyoruz... Hiç olmazsa bugün tahribimize giren ecnebinin müstehzi nazarlarından sakınelım... Irzı, namusu ayaklar altına almayalım...On seneden beri çekmekte olduğumuz felaketlerin, acıların başlıca sebeplerinden biri ve belki en mühimi âdem-i tesettürdür. Emin olalım. Tesettür olmayacak olursa Allah'ın her türlü azabına maruz kalacağız. Her türlü felaket başımızdan eksik olmayacak. Ecnebi nazarında bile bir itibarımız, haysiyetimiz kalmayacaktır.. Allah'ın emir buyurduğu bu güzel, din-i âdetimizi yıkmak, ref'i etmek emel-i hain-anesin de bulunanlara karşı koymak ve mani olmağa çalışmak hepimize farzdır...”

Toplumdaki bu değişimi ülkenin kaderini etkilediğini söylemektedir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum keskin dönüşümlerin sonucu olarak görmektedir. Başarısızlığın temelini özden ayrılmak olarak tanımlamaktadır. Osmanlı halkının var olan bu bozulma ile mücadele etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sonrasında ise:

“...Şimdiye kadar birçok şah-ı İslam efendiler gelip geçti. Bu hususu hiç biri nazar-ı itibara almadı... Artık mücahede şimdi biz İslamlara, bilhassa ulemaya terettüb eder. Buna yarın Allah bizden soracak... Belki de işte böyle bizi her gün biraz daha ezecek, inletecek...

Ah bizde ulemamız, bu kadar rezaleti görüyorlar mı? Onlarında çalışmak için azim-i sahalar varken hala bîtaat, hala meskenet içinde yüzüyorlar... Milleti, hükümeti dini yollarda ikaz edecek ulema-yı kiram değil midir?...

Nedir bu öykü? Kıyamette mi uyanacaksınız? Ta haşre kadar gözleriniz, her dakika uğraşıp didinirken; hala, hala uyuyacak mısınız?

Tesettür becamız için ahenin bir kal'a'dır. O yıkıldığı gün Müslümanlar için bir yevm-i felaket başlamış olacaktır. Ah! O mukaddes ahenin kal'a çoktan yıkılmaya başladı. Şimdi her gün biraz daha uçuruma yuvarlanıyoruz. Tutunacak hiçbir istinatkanımız yok

*bizi kurtaracak ancak Cenab-ı Hak'tır. O bize yardım etmezse necat yoktur. Biz acaba Allah'ın emrini yerine getiriyor muyuz? Asla.*²⁹³”

Yazarı makalesinde dönemin tesettür tartışmalarındaki bu eleştirileri muhafazakar kesiminin konu hakkındaki düşüncesinin net yansımasıydı. Ülkedeki çekilen sıkıntıların halkın ve hükümetin şeriata riayet etmemeleleri olarak görülmekteydi. Bu noktada kadın kıyafetlerindeki değişim toplumun daha da fazla gözüne batmıştır. Buradan hareketle Hafız Baki'nin Osmanlı Devleti içerisinde kadının geçirdiği kıyafetteki devrimine dikkat çekmiştir. Yazarın kadınlar hakkında yaptığı betimlemeler subjektif bir bakış açısı içermektedir. Ancak yaptığı betimlemelerde kadın kıyafetlerindeki fiziksel değişim yazısından net bir şekilde anlaşılmaktadır. Aynı gazetenin başka bir yazarı tarafından ele alınan makalede sürecin ağır şekilde eleştirdiği görülmektedir. Abdülrahim Naci'nin “Tesettür’e Hürmet” makalesinde ağır ithamlar devam etmektedir:

“Harbin bidayetinden biri sukût ile geçen tesettür meselesi nihayet yine canlandı. İslamiyet'in en ulvi bir meziyeti addedilmeye şayan bu mübeccel farzımız fakat bu sefer pek laubaliyane bir tarzda mevzu-u münakaşa olmağa başladı.. Güya hiçbir hüküm ve ehemmiyet yokmuş ve zamanı bile değilmiş gibi sözlerle kapanmak ve mugalataya boğmak isteniyor... Ve bazıları ise müstehziyane bir tarzda tesettür ister olmuş, ister olmamış hepsi bir deyip içinde çıkıyor... Ve sonra bir kadın; en cahilane, çocukçasına hareketle [Üzerimizden çarşafı atmadıkça garbın esareti altından kurtulamayız] diyor. Evet, İşte böyle bin türlü hezeyan!... Her gün kitaplar, mecmualar, gazetelerle zavallı, cahil halkı cedden iğfale çalışıyorlar...Ve ne türlü tezvirat ve tezyifata cüret gösteriyorlar...Yazıklar olsun şeriat-ı Muhammediye'nin ahkam baliğine dest-i taaruzunu uzatmaya yeltenen hainlere!.. Ey biçare gafiller bir defa düşününüz! Sizin yıkmağa uğraştığınız şey-i asırlardan beri dünyaya hüküm ve satvetini ilan etmiş, rasin ve ahenin bir kal'a değil midir? Sizin o mutarrız ve mütecaviz cüretiniz emin olunan bütün millet-i İslamiyye tarafından takbih ve red ile mukabele görecektir... Sizin hiçbir şeye faidesi dokunmuyor dediniz çarşaf bir çok milletlerin mütefekkirlerini, alemlerini, kendisine gıpta ettirmiştir!...²⁹⁴”

İtisam gazetesinde İslam ve kadının tesettürü ile ilgili keskin yazılara devam edilmiştir. O yazılardan birinde Tesettür'ün geleneksel bir alışkanlık mı yoksa din meselesi mi

²⁹³ Hafız Baki, “Mağlubiyetimizi Dinsizlik ve Adem-i Tesettürde Aramalıyız”, *Beyanü'l Hak*, 11 Eylül 1335, s.445

²⁹⁴ Abdülrahim Naci, “Tesettür’e Hürmet”, *İtisam*, 10 Nisan 1335, c.1, sayı 20, s.108-109.

olduğu tartışmaları devam etmiştir. O yazılardan birinin başlığı aynı ‘Tesettür Bir Din Meselesidir’ şeklinde tartışılmıştır:

“Yine bu serlevhayı görecekt bazı kimseler [Hala tesettürle uğraşıyorlar. Ne de zamanını buldular] gibi müstehzi lakaydına sözlerle dudak büküp geçeceklerdir. Evet tesettür aleyhtarlarından bir kısmı bu meselenin artık kurcalanmamasını istiyorlar. Çünkü tesettür her gün biraz daha istedikleri tarza giriyor. Diğer acul kısmı ise tesettürün hemen ref’ini istiyorlar... Bu her iki cereyanı idare edenler ekseriyetle gençlerdir. O gençler ki: Yarın bu millete, bu milletin olanlarına alim ve irfan saçacak gençlerdir. Ben bunları bir dereceye kadar mazur görüyorum. Çünkü yüz ve elleri de zehirleyen, bu ateşin körpe dimağları da bir takım dinsizce deruhcelere sevk edenler vardır.. Ne ise sadaden harice çıkmayayım. Derler ki: [Tesettür bir din meselesi değildir. Tesettür bir sanat meselesidir ve dinle hiçbir alakası yoktur. Ve Türklere tesettür İranlılardan kalma bir adettir.] Ve bu sözleri kemal-i itimatla bütün halka ilan etmekten sıkılmıyorlar...”

Tesettür tartışmalarından en çok genç bireylerin zarar gördüğünü söylemektedir. Tesettür ile ilgili mesnetsiz teorilerin ortaya atıldığını söylemiştir. Buna göre ortaya atılan teorilerde tesettürün biçimsel bir konu olduğudur. Teoriyi ortaya atanların tesettürü kültürel bir aktarım olarak gördüğünü yazmıştır. Yazar buna karşı çıkmıştır:

“... Ey zavallı gafiller! O ham-ı hamhalat beyinlerinize şunu sokunuz ki: Tesettür hiçbir zaman bir sanat bir bilmem ne meselesi değildir. Ve olamaz. Tesettür tam manasıyla bir din meselesidir. ve şariat-ı Muhammediyenin ahkam-ı münifesinden biridir. Müslüman olan her fert amel etmeğe mecburdur. Hem tesettür diğer farizalarımız gibi adem-i icrasının silüeti, fenalığı yalnız şahsına değildir. Umumedir. Namaz kılmayan bir kimse kendi nefesine azap etmiş olur. Lakin çarşafsız gezen bir İslam kadını ise kendisini ve bütün Müslümanları günahkâr eder. Doğrusu bu hususta hükümetin pek mühim vazifeleri vardır ve ihmal asla caiz olunmaz. Bugün garbın en terakki, en medeni milletlerinde bile kadınlar bizdeki kadar başıboş bırakılmamıştır. Emin olalım: Neticede mazarrat görecekt yine biziz. Asri hayata atılmak böyle körükörüne olmaz. Biz terakkimizi hakikaten istiyorsak dinimize evet bütün hak ve hakikati, bütün fezail-i

ahlakiye cem-i ulvi ve mübarek dinimize nasib-i nikah etmeli bizi... Onun gösterdiği tarik-i hidayetinde ilerlemeliyiz²⁹⁵.”

Yazar burada batı yanlıların tesettürü şekilsel olarak tenkit ettikleri vurgulamaktadır. Ancak ona göre tesettür meselesinde tesettürün reddi toplumun kolektif inancına aykırı bir harekettir. Yazarın düşüncesine göre tesettürü kaldırmayı istemek İslam'ı kaldırmakla eşit seviyededir.

Hikmet gazetesinin “*Muharriratımızdan Rica: [Tesettür-i Nisvan Münasebetiyle]*” başlıklı isimsiz makalesinde ise batının ilmi yönlerinin alınmasının vatanın selameti için daha hayırlı olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Devletinin savaşlardan ve dış ülkelerle olan mücadelelerden yorgun düştüğünü ve yazarın nekahat dönemi olarak gördüğü süreçte batının maddi bilgilerinde (ticaret, fen vb.) yararlanılması gerekliliğini vurgulamıştır. Batıdan kültürel aktarımın olmaması gerektiğini söylemektedir. Kadınların tesettürü ile ilgili bu bağlamda:

“Şeriat-ı ırz-ı ahmediyenin ahkam-ı celilesinden biri de muhadarat-ı İslamiye'nin adab-ı ve şeriat makbulesi vechle telbislerine amirdir. En büyük ziynetleri celile-i namus ve afet, seciye-i istikamet ve müdafaat olan İslam hanımlarımız birer elmaspare gibi muhafaza-i tesettür altında kıyafetlerini idameye şer' en mecburlar. Muhadarat-ı İslamiyenin dareyn de mesud ve makbul olsun ziynet-i zahirelerine değil, iffet-i zatiyyelerine menut ve va-bestedir²⁹⁶”

Hiçbir şekilde kadınların tesettürlerinden ödün vermemesi ve bunu koruma zorunluluğu olduğunu yazmıştır. Onların toplum içerisinde muhafazalarının ancak bu şekilde mümkün olduğu belirtilmiştir. Hikmet gazetesinin başka bir yazısında yine baticıların tesettür tartışmalarındaki tavırları eleştirilmektedir:

“Bugünlerde bazı nisvanımız tesettür hakkında göstermekte oldukları kayıtsızlık ve münevver'ül fikir olmak davasında bulunan bazı zevatların bu hususun tervicine ait sözleri ve bazı musavver gazetelerin bu babta ironi etmekte buldukları laubalilik millet muhterem-i İslamiyenin tehicatina bais ve bundan istifadeye yol bulmak ve basit fikirleriyle hürriyeti ve meşrutiyeti ve him-i telakki ettirmek fikr-i irticaane beslemekte bulunan müfsidlerini ifsadatına bade-yi olduğu söylenmekte ve has edilmektedir.

²⁹⁵ Ayub Sultan Mehmed Baki, “Tesettür Bir Din Meselesidir”, *İtisam*, 5 Şubat 1336, c.11, sayı 62, s.781-782.

²⁹⁶ Muharriratımızdan Rica: [Tesettür-i Nisvan Münasebetiyle], *Hikmet*, 14 Nisan 1328, sayı 54, s.2.

İhtiyacat ve vataniye ve milliye anlamayan bazı zevatın bir fikr-i taklit-i garbiye ile mazarratı ve himmeti tecrübeler ile bais ve şer'i muhalif olan garbın adet-i nisaiye-i nisvan-ı Müslüman tatbik-i tervicinde bulunmaları İslamiyet namına teessüf edilecek umurdandır. Bu emr-i esef-i mailenin alem-i İslam üzerine ika etmekte olduğu teessir etmek tahkikine müdara olmak üzere şer'in bu hususta ki ahkam-ı münifesi atideki keyfiyet üzere basit ve beyan edilmiştir.²⁹⁷.”

Yazarın burada kadınlar içerisinde bir kesimin tesettür konusunda yeterince hassas davranmadığını belirtmektedir. Temelde anlatmak isteği kadınların belli düşüncelerden etkilendiği idi. Bir bakıma kadınların bu batıcı düşünce sahiplerinin yazılarından etkilendiğini öne sürmüştür. Bu etkilenmenin de ister istemez toplumdaki kadın tesettürü açısından bozulmalara sebebiyet verdiğini yazmıştır. İslamın tesettür ile ilgili emirlerinin açık ve belli olduğunu belirtmiştir.

2.7. Dönemin Tesettür İle İlgili Soruları

2.7.1. Tesettür Kadının Gelişimine Mani midir?

Tesettür tartışmaları Mısır'dan başlayarak İstanbul'a kadar sıçramıştı. Mısır'da kadın hareketlerinin öncü isimlerinden biri de Kasım Emindi. O aile müessesinin temelinde kadına değer vermiş ve kadınların eğitim haklarını savunmuştur. Güçlü toplumların güçlü kadınlarla mümkün olacağını savunmuştur²⁹⁸. Yazarın “*El-Mer'etu'l-Cedîd*” (*Yeni Kadın*) ve “*Tahrîru'l-Mer'e*” (*Kadının Özgürlüğü*) adlı iki eseri kadınlarla ilgilidir. Ayrıca kadınların eğitimindeki sosyolojik engelleri *Tahrîru'l-Mer'e* (*Kadının Özgürlüğü*) adlı eserinde yazmıştır. Eserde peçe ve tesettürü kadının sosyal hayatında başlıca engel olarak görmüştür. Bir nevi peçeyi dini değil geleneksel bir alışkanlık olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Kadınların en verimli dönemlerinde toplum tarafından eve hapsedildiğini yazmıştır²⁹⁹. Ülkedeki muhafazakar kesimin önem verdiği M. Ferid Vecdi de Mısırlıydı ve tesettür ile ilgili son gelişmelerden oldukça rahatsızdı. Yazarın konu ile ilgili yazısı “Müslüman Kadın: Onuncu Fasıl Tesettür Kadınların İktisâb-ı Kemâl Etmelerine Mâni' midir?” Sırat-ı Müstakim gazetesinde Mehmed Akif çevirisiyle yayımlandı. Yazarın makalesine Kasım Emin'in tesettürü engellerinden bahsettiği eserinden alıntıyla başlamıştır. Alıntı metinde Kasım Emin: “...*Lâkin*

²⁹⁷ Abdulaziz, “Nisvanın Tesettürü”, *Hikmet*, 3 Şubat 1326, sayı 44, s.5.

²⁹⁸ Fethi en-Neklavi, “Kasım Emin”, *DİA*, c.24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.541-542.

²⁹⁹ Gülfem Kurt, “Mısır Feminizm: Kasım Emin'in Tahrîru'l-Mer'e ve El-Mer'etu'l Cedide Eserlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *International Journal of Language Academy Dergisi*, sayı 5/6, s.319-330.

tesettüre gelince bunun kadınları hürriyet-i tabî'yyelerinden mahrûm etmek; terbiyelerini ikmâl etmelerine, vakt-i zarûretde, kût-ı yevmîlerini kazanmalarına mâni' olmak; zevc ile zevceyi hayât-ı aklî ve ahlakîden bîvâye bırakmak gibi birçok zararları olduktan başka, bu kayıd bulundukça evlâdının terbiyesine muktedir vâlidelerinin mevcûdiyetine imkân olamaz? Binâ'en-aleyh ümmet de bedeninin yarısı felce uğramış bir insan gibi olur³⁰⁰". Kasım Emin burada tesettürü kadının eğitime, sosyal yaşama karışmasına, eşi ve çocuğu ile olan ilişkisine değin engel olarak görmektedir. Ona göre eğitimi engellenen bir kadından eğitilmiş ve farkındalığı yüksek nesiller yetiştirmesi pek mümkün değildi. M. Ferid Vecdi makalede bu düşüncüyü eleştirir. Ona göre: "...Kadınları hürriyet-i hakîkiyyelerinden vâye-dâr eder ki bu hürriyetin mâhiyeti kârî'in-i kirâmın nazarında te'ayyün etmiştir; kezâlik onlara vâlîde olmak için iktizâ eden terbiyeyi ikmâl kudretini verir; kendilerini a'mâl-ı hâriciyyede erkeklerle iştirâk beliiyesinden meneder, o beliiyeden ki sırf maddî olan medeniyet-i hâzırânın iliğini kuruttuğu Avrupa, Amerika kıt'alarındaki ulemânın şehâdetiyle sâbitdir; başkaca âilelerini, hükûmetlerini kendilerinin ma'îşetlerini vesâ'it-i ma'küle ile tedârike icbâr eder; zevc ile zevceyi hayât-ı âile lezâ'izinden mütena'im eder; tesettürün devamıyla beraber evlâdının İslâmiyet dâiresinde terbiyesine muktedir vâlideler bulunabilir; tesettüre ri'âyet eden ümmet de â'za-yı zâhiriyye ve batıniyyesi tamamıyla fa'âl, sahîh'ü'l-bünye bir insan gibi olur...³⁰¹". Tesettürün yazılanın aksine kadına esaret değil özgürlük verdiğini savunmaktadır. Özgürlük olarak kadın bedeninin korunmasını atf yapmaktadır. Ayrıca kadının annelik görevini yapması için gerekli motivasyonu sağladığını söylemektedir. Gelecek neslin tesettürüne riayet eden anne sayesinde sağlıklı dini eğitim alabilmesini savunmaktadır. Özetle toplumun tesettüre riayet etmesini vurgulamaktadır. Bu durum başkent İstanbul'daki Garpçı ve Muhafazakarların arasındaki çatışmayı özetler niteliktedir. Nitekim Garpçı düşünce ve Kasım Emin ortak zeminde tesettürün kadının gelişime mani olduğunu savunmuşlardır. Garpçılar tesettürü kadının sosyal hayata dâhil olmasında engel olarak görmüşlerdir. Çünkü kadının giyimine ve kuşamına devlet eliyle çok fazla müdahale olduğunu dile getirmişlerdir. Bu durumda kadınların eğitimi tam anlamıyla gerçekleştirme konusunda sıkıntı çektiklerini yazmışlardır. Gelenekçilerin özellikle kadınların üniversitede öğrenci

³⁰⁰ M.Ferid Vecdi, "Müslüman Kadın: Tesettür Kadınların İktisâb-ı Kemâl Etmelerine Mâni' midir?", çev. Mehmed Akif, *Meşrutîyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, c.1, sayı 1-26, , İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi, 2012, s.192-194.

³⁰¹ M.Ferid Vecdi, "Müslüman Kadın: Tesettür Kadınların İktisâb-ı Kemâl Etmelerine Mâni' midir?,s.193

olmalarına da muhalefet etikleri görülmektedir. Çünkü kadınların erkekler ile aynı ortamda eğitim almalarını şer'i dairede doğru bulmamışlardı. Ancak Garpcılar kadının eğitim almasının temel insani bir hakka olduğunu savunmuşlardır. II. Meşrutiyet sürecinde İttihat ve Terakki partisinin kısa iktidarında kadınlar için Maarif Nizamnamesi ile belli reformlar yapılmıştı. Kadın kısa süreli de olsa üniversite derslerine katılmıştı. İttihat ve Terakki ardından kurulan Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Maarif Nezaretine Ali Kemal Bey getirilmişti. Ali Kemal Bey ilk iş olarak kurumdaki bütün İttihatçıları görevlerinden almıştır. Kurumda görevine son verilen İttihatçılar arasında birçok kadın öğretmen bulunmaktaydı³⁰². Fakat kadınların bu sürece sessiz kalmayıp mücadele ettiği görülmektedir. Çünkü kadın önce Tanzimat, sonrasında Meşrutiyet ile bilinçlenmişti. Kadınlar tesettüre riayet etmedikleri hususunu kabul etmemişlerdir. Kurdukları kadın dergileri ve dernekler ile gelenekçi bakış açısını eleştirmişlerdi. Hatta 'Kadınlar Dünyası' giysinin milli bir temele oturtulmasını ve durumu düzenleyecek bir derneğin açılmasını istemişlerdir. Bu durum her ne kadar gerçekleşme de tesettür konusu tartışmaya açılmıştır³⁰³. Kadın ülkenin içinde çeşitli engellemeler ile karşılaşsa da, artık bununla nasıl mücadele etmesi gerektiğinin bilincine varmıştı. Kadınlar son söz olarak giyimlerinin eğitim ve çalışma hayatlarını engellemediğini her platformda dile getirmeye başlamışlardı.

2.7.2. Tesettür Kalkar mı?

Bu durum dönemin tesettür tartışmaları için en can alıcı noktada yer almaktaydı. Garpcılar eğer kadının gelişimine mani ise kalkması gerektiğini savunmuşlardı. Muhafazakar kesim ise bunun mümkün olmadığını yazmış ve bu fikri eleştirmişlerdi. Kadın giyimindeki kıyafetler büyük dönüşümlerden geçmiştir. Frenk modası onun kıyafetle kendini ifade etme şekline dönüşmüştü. Çarşaf ve peçenin zamanla artık kullanımını yitirmeye başladığı görülmüştür. Savaş yılları kadındaki bu değişime engel olamamıştı. Her anlamda sıkıntılı süreçler yaşayan ülkede pratik ama ucuz giyinmenin yolları aranmaya başlanılmıştı. Kadınlar süsten uzak pelerinden mantoya dönen bir giyim serüveni yaşamıştı. Başına ise pelerinlerinin üzerine dikilmiş olan kapuşonları giymeye başlamıştı. Bu süreçte peçe olarak tülümsü bir parça kullanmaya başlanılmıştı. Uzun yıllar boyunca tartışmalara sebep olan tesettür sorununa böylece çözüm bulunmuştu.

³⁰² Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, Ankara: Tarih Vakfı Yayınları, 2015, s.215.

³⁰³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.249.

Tesettürün tamamen değişimi savaşın ilk yıllarına rastlamaktadır³⁰⁴. Öyle ki 1918 yılına gelindiğinde savaş nedeniyle Osmanlı Devletine göç eden Beyaz Ruslar Osmanlı kadınına yeni bir bağlama stili kazandırmıştı. Osmanlı kadınlarının öğrendiği bağlama tekniği sıkma baş tekniği idi. Bu durumla birlikte Osmanlı kadını batı modasına daha da yakınladığını düşünmüştü. Öncelikle sıkma baş tekniği İstanbul’da yaygınlaşmış. İstanbullu kadınlar sıkma baş tekniği ile renkli ve ipek türbanlar takmaya başlamıştı. Sıkma baş tekniği daha sonra köy ve kasabalarda yaygınlaşmaya başlamıştı³⁰⁵. Görülüyor ki giyimdeki dalga dalga meydana gelen değişim sonuç olarak köklü bir değişime sebebiyet vermişti.

2.7.3. Tesettürde Devlet Kontrolü Gerekir mi?

Tesettür ile ilgili diğer bir tartışma konusu kontrol mekanizması meselesiydi. Yani kadınların son zamanlarda sınırları zorlaya giyimşekillerine devlet mekanizmasının müdahalesiydi. Özellikle muhafazakar kesim bu konuda uyarı mahiyetinde yazılar kalem almışlardı. Buna örnek bir yazı Ceride-yi Sufiyye gazetesinde kaleme alınmıştı:

“...Kadınlardan bazılarının göze çarpacak derecede açık ve saçık giyindiğine dolaşmaları haşyet ve adab-i İslamiyeye hürmetkâr-ı aileleri rencide etmektedir. Memleketin her tarafı için numune olması lazım gelen merkezi saltanat bu tarzdaki mübalağatsızlığa suret-i katıyyede yalnız hükümetçe engellenmelidir....”³⁰⁶

Gazetede bu isimsiz yazı dönemin bu konudaki tavrının somut bir yansımasıdır. Yazıda kadınları giyimlerine dikkat etmediği ve buna devletin müdahale etmesi gerektiği savunulmaktadır. Tecavüz ve taciz olaylarının artmasından endişe edildiği gerekçe olarak gösterilmişti:

“...Nisvan ve zûkûrdan her kim olursa olsun vazifesi olmadığı halde kadınlara lisanen ve fiilen tecavüze cüret ederse en şiddetli takiban-ı dûçar olacağını bilmelidir. Aynı zamanda polisin takibatına uğrayarak tecavüze ve teşhir olunmak istemeyen aile reisi, efrar-ı ailesine örf ve adet-i memleket dairesinde tesettüre mecbur etmelidir...”³⁰⁷

³⁰⁴ Zafer Toprak, “Tesettürden Telebbüse ya da Çarşaf veya Elbise- Milli Moda ve Çarşaf”, *Tombak Dergisi*, sayı 19, (1998), s.56-57.

³⁰⁵ Fatma Koç, Emine Koca, Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul, 7.Uluslara arası Türk Kültür Kongresi, Ankara, 2009, s.2198-2199.

³⁰⁶ “Şuunat”, *Ceride-yi Sufiyye*, c.3, sayı 82, 3 Rebüevvel 1332, s.357.

³⁰⁷ “Şuunat”, *Ceride-yi Sufiyye*, c.3, sayı 82, 3 Rebüevvel 1332, s.357.

Birçok muhafazakâr gazetede bu türden yazılara rastlamak mümkündür. Burada tesettürü kadının namusunu koruması noktasında zorunluluk olarak görülmüştü. Aslında bu durum bir bocalamaydı. Muhafazakar kesimden olan Abdullatif Nevzat bu bocalamayı Sebilürreşâd gazetesinde şu şekilde tahlil etmiştir:

“...Sokakta giderken dikkat ediyorum; mülkiyesi, askeri, hocası, hacısı, genci, ihtiyarı; bir kadın gördüler mi ona temas etmek için bir inhina-yı şehvî (şehvetli bir eğilim) ile istikamet-i hareketlerini gayb ediveriyorlar. Efendim bir milletin ki akli, belinden aşağı olur ondan ne hayır umulur?! İşte tesettür aleyhtarlığının ser-i inkişafını burada aramalı. Bizim aklımız, belimizden aşağıya düşeli çok zaman geçti. Bu derdimizi saklayacak hiçbir yerimiz yok. Zaten saklamak inkâr etmek; devamına kail olmak demektir. Tesettür aleyhtarlığının; bu meyelan-ı hayvaninin derece-i ifratta bulunduğu yerlerde bil-hassa zevk-i aileden mahrum şahsiyetlerde mazhar-ı kabul ve inkişaf olduğuna bakılırsa o aleyhtarlık ile bu ifrat ve mahrumiyet arasında büyük bir alâka bulunduğu kail olmak imkânı kolaylaşır...”³⁰⁸”

Yazar burada bir bakıma kadının korunması için ülkedeki erkeklerinde eğitilmesi gerektiğini savunmaktadır. Tecavüz ya da taciz olayları engellenmek isteniyorsa müdahalenin iki taraf için geçerli olması gerekliliğini savunmaktadır. Kadınların ilmi anlamda geliştirilmesinde bir sakınca olmadığını savunmaktaydı. Ancak bu durumda bile tesettür kurallarına uyulması gerektiğini söylemiştir. Aksi durumda duruma müdahale edilmeliydi.

Garpçılar ise kesinlikle kadınların bu konuda özgür olması gerektiği vurgusunu yapmaktaydı. Hatta kadınların özgürlüğünü yitirmesinde yozlaşmış dini bilgilerin olduğunu savunmuşlardı³⁰⁹. Abdullah Cevdet’in bu konuyla ilgili görüşlerini İçtihat dergisinde ‘Pek Uyanık Bir Uyku’ başlıklı makalesinde dile getirmiştir:

“...Kadınların dilediği tarz ve biçimde telebbüs edub yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler, softalar ve suret-i mahsusada arabacı makulesi kesan ile kadınların telebbüslerine, çarşaf ve peçelerine katıyyen müdahaleye hak ve salahiyetleri

³⁰⁸ Abdullatif Nevzat, “Hasbihal, Evvela Erkeklerimizi Örtelim”, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi, c.10, İstanbul 2017, s.111-113.

³⁰⁹ Kahraman Bostancı, “II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Resimli Kitap Mecmuasında Kadına Bakış Açısı ve Bu Bakış Açısının Cumhuriyet ve Günümüze Etkileri”, *Yeni Türk Edebiyat Araştırmaları*, sayı 2, (2009), s.225-239.

olamayacağı gibi ba'de-ma şeyh ala selam-i efendiler hazreti dahi çarşafırlara dair beyanatnameler etmeyeceklerdir. Polis, kadınlar işine, açık ve ancak münasebetsiz ve adab-ı umumiye-yi mahal-i ahvalde müdahale ve fakat işbu vazife-yi kanuniyelerini kemal-i nezaketle ifa edeceklerdir. Erkekler kadınların ehemmiyetini takdir edub onlara hürmət ve riayet edecek ve hele hiç kimse dünyanın memleketimizden maada hiçbir yerinde mevcut olmayan kadınlara karşı harf-i endazlık ve taşkınlık rezailine devam cüret edemeyub yollarda, vapurlarda, tramvay vesair merakib-ı berya hacreye de hanımlara kemal-i ihtiramla yol verecekleri gibi şayet bir kadın ayakta kalmış ise derhal ona yerlerini vermeğe müsaraat edub bu suretle vazife-yi insaniyet ve hissiyat-ı aciz-i nevazilerini izhar edeceklerdir. Kadınlar vatanın en büyük veli nimeti add edilib kendilerine o yolda muamele edilecek ise de kadınlarımız dahi bunlardan şımarub kabarmayacaklar ve bilakis bu gibi muamelât-ı insaniyetkaraneye layık mütemeddin ve zarîf mahlûkat olduklarını isbat edeceklerdir...³¹⁰."

Abdullah Cevdet kadınların giyim tarzlarına kimsenin karışamayacağını vurgulamıştır. Fakat kadınların da bu konuda israf yapmaması gerektiğini yazmıştır. Toplumun hiçbir kesiminin bunu yargılamaya hakkı olmadığını söylemiştir. Kadınların her şekilde çalışma yaşamlarına devam etmesi gerekliliğini dile getirmiştir. Ülkede bu konuda görevlendirilen polislerle kadınlarla ilgili kurallara aykırı bir durumla karşılaşsa dahi kanunları uygulama konusunda kadınlara nazik davranmalarını istemiştir. Erkeklerin kadınlara karşı saygı duymalarını istemiştir. Dönemin toplu taşıma yerleri olan tramvay ve vapur gibi yerlerde erkeklerin kadınlara yer vermelerini söylemektedir. Buna değinme sebebi ise kadınların vaziyetten muzdarip olmasıydı. Kesinlikle söz ya da eylemsel olarak tacizkâr hareketlerde bulunmamaları gerektiğini vurgulamıştır. Kadınların ülke nezdinde her anlamda kıymetli bir varlık olduğunu yazmıştır. Kadınlara da buna karşılık medeni bir birey olarak kendilerini yetiştirmelerini ve kendilerine karşı oluşturulan eleştirilerin yanlışlığını kanıtlamalarını söylemeye çalışmıştır. Bir nevi özgürlüğü kazanmanın yolunu kendini geliştirmekle ilintili olduğunu anlatmak istemiştir.

Bütün bu tartışmalar kadının sosyal hayatı katılımın kabulünün uzun bir sürece yayıldığıının somut bir kanıtıdır.

³¹⁰ Abdullah Cevdet, "Pek Uyanık Bir Uyku", *İçtihad*, c.4, sayı 55, İstanbul 1328, s.1226-1228.

SONUÇ

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıl içerisindeki ıslahatlar içerisinde en fazla dikkat çeken kadın adına yapılanlardı. Yüzyıl boyunca ev içerisinde görevini eş ve anne olarak ifa eden Osmanlı kadını, artık yüzünü sosyal hayata dönmeye başlamıştı. Kadınlara dönem içerisinde hukuk ve eğitim açısından bazı haklar verilmeye başlanmıştı. Kız çocuklarına ilkokul zorunlu hale getirilip sıbyan okulları açılmıştı. Ayrıca kız çocukların eğitimi yetiştirmek için kız öğretmen okulları açılmıştı. Cariyelik kurumu kaldırılmış, tabiiyet kanunda kadın varlığı kabul edilmişti. Ayrıca kadınların arazi yasası ile kendi toprağını tasarruf etme hakkı getirilmişti. Fakat verilen hakların uygulanmasında problemlerle karşılaşmıştı. Örnek olarak; kız öğretmen okulları açılmıştı. Ancak İslam ülkesi olan Osmanlı Devletinde kadınların erkeklerle bir araya gelmesi mümkün değildi. Bu bağlamda kadınlara erkek öğretmenlerin ders vermesinin imkânı yoktu. Bunun yerine yaşlı ve çirkin olması koşuluyla kadın öğretmenler atanmaya başlamıştı. Ancak nicelik olarak kadın öğretmenler, kız öğrenciler için yeterli değildi. Buna benzer kadın ıslahatları ile ilgili olarak sorunlarla karşılaşmıştı. Uygulamadaki problemin sebebi kadınlarla ilgili ıslahatlara karşı toplum hazır değildi. Islahatlar için herhangi bir temel oluşturulmamıştı. Islahatların temelindeki diğer problem ise devlet eliyle gerçekleşmesiydi. Halka bütünleşmeyen noktalar bulunmaktaydı. Islahatlar birçok konuda başarıya ulaşmasa da Osmanlı kadını açısından büyük bir uyanışın işaret fişegi olmuştur. Osmanlı kadını yıllardır eğitim hakkından mahrum kalmış ve hakkı elde ettiği andan itibaren ciddi bir mücadeleye girişmiştir. Toplumun kendisine karşı atfettiği tanımları sorgulamaya başlamıştı. Bunu da basın ve dernek kurma yoluyla gerçekleştirmişti. Tanzimat döneminde çıkarılan kadın dergileri ile birlikte kadın moda kavramı ile tanışmıştı. Paris şehrinden ithal edilen moda kavramı ile kıyafetlerde batı esintisi başlamıştı. Osmanlı kadını dergilerde gördükleri modelleri kendi kişisel hayatlarına uygulamaya başlamıştı. Özellikle Tanzimat dönemi kadının kendini kıyafetler ile ifade etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda kıyafetlerde şekil, renk ve ölçü olarak büyük değişimler meydana gelmiştir. Dönem içerisinde kullandığı ferace, çarşaf ve peçelerde bu durum ciddi şekilde tezahür etmiştir. Osmanlı toplumu bu değişime tepki göstermiştir. Ancak tepkinin Lale Devri ile başladığı görülmektedir. Artık Tanzimat kadını önceki asır kadınından daha cesurdu. Bütün yargılamalara basın yoluyla cevap vermeye çalışıyordu. Tanzimat ile birlikte birçok kadın modelleri oluşmaya başlamıştı. Bu kadın modelleri Osmanlı kadın hareketini bambaşka bir sürece

taşımıştır. Asıl mücadele II. Meşrutiyet süreci ile başlamıştır. II. Meşrutiyet süreci Osmanlı Devleti içerisindeki yöneticileri ve aydınları tarafından batının üstünlüğü kabullenilmişti. Diğer taraftan ülkenin gidişatına çözüm üretmek adına çeşitli fikir akımları peyda olmuştur. Bunlar Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılıktı. Bu fikir akımlardan Batıcılık ve İslamcılık kendini kadın hareketi ile ilgili hararetli tartışmalar içinde bulmuştu. Tartışma başlıklarından biri ise kadının giyimindeki tesettür sınırları olmuştur.

Osmanlı kadını, II. Meşrutiyet döneminde meselenin sadece kıyafet değişimi ile hallolunmasının mümkün olmadığını anlamıştı. II. Meşrutiyet dönemi kısa sürelide olsa her anlamda özgürlüğün gerçekleştiği dönemdir. Tanzimat döneminde oluşan kadın modelleri Fatma Aliye, Emine Semiye ve Halide Edip gibi isimler kadın hareketine öncülük etmişlerdir. Kadın, meşrutiyet döneminde fikri ve hukuki mücadeleye başlamıştır. Bu fikri mücadelede batı menşeli olan Feminizm fikri etkili olmaya başlamıştı. Kadınlar erkeklerle eşit şartlarda aynı haklara sahibi olmak istedikleri dillendirmeye başlamışlardı. Bu noktada hem moda hem de feminizm kavramı tek vücut olmuştur. Değişen giyim kimliklerini belli bir fikriyatla temellendirip savunmaya başlamışlardı. Bu dillendirmeler ve yazılan yazılar İslami kesim tarafından sert bir şekilde eleştirmeye başlamıştı. Nitekim karşı karşıya kaldıkları moda ve feminizm kavramları konusunda yüksek bir bilinçleri yoktu. Yeni kavramlar karşısın toplum bocalamıştı. Tam bu noktada muhafazakâr bakış açısına sahip yazarlar ile batı düşüncesini savunan yazarlar arasında kadın üzerinden şiddetli bir tartışma gerçekleşmiştir. Batı düşüncesini savunan yazarlar batının her anlamda örnek alınması gerektiğini savunmuştur. İslami kesim ise sadece teknik kısmın alınması gereği savunulmuştur. Kültürel kısmının İslam ülkesi Osmanlı Devleti'ne uymadığı savunulmuştu. Kadının giyimi ile ilgili sınırların değişmesi birlikte çıkarılan fermanlarla uyarılmaya başlanmıştı. Batıcı düşünceyi savunan yazarlar Garpçı olarak adlandırılmıştı. Garpçılar kadının fikri ve giyim mücadelesini desteklemişlerdi. Kadının güçlü ve eğitimli bir şekilde hayatına devam etmesini istemişlerdir. Hatta tesettürü kadının gelişimi önünden engel görüp kaldırılmasını istemişlerdi. Bu istek muhafazakâr gazete yazarları oldukça hiddetlendirmişti. Bunun üzerine muhafazakâr gazete yazarları da yazılarında, kadının tesettürü konusunda devletin müdahale etmesi gerekliliğini vurgulamaya başlamıştır. Çünkü tesettürü kadının kendini koruması noktasında önemli görmüştür. Aksi halinin İslam inancına zarar verme durumunu sürekli vurgulamışlardır.

Batılı yazarlar buna şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Kadını bir meta olarak görülmesini ve eğitimsiz bırakılmasını eleştirmiştir. Kadının yüzyıllarca bağnaz düşünceler sebebiyle toplum dışına itildiğinden bahsedilmiştir. Muhafazakâr basın ise kadının eğitime karşı çıkılmadığını söylemiştir. Ancak eğitimin İslami çerçeve dışına çıkılmasının uygun olmadığını savunmuştur. Garpçıların tesettürün oluşumunu ve sınırlarını kendi tarihi içerisinde açıklamaya çalışmışlardır. Tesettürün dini değil örfi bir şey olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. Eski medeniyetlerde kadının kendini korumak adına tesettür kullandığı anlatmıştır. İçinde bulundukları yüzyılda buna ihtiyaç olmadığını vurgulamışlardır. Muhafazakâr yazarlar bunun bir ihtiyaçtan öte dini bir emir olduğunu savunmuşlardır. Kur'an'ı Kerim ve hadislerle açıklamaya çalışmışlardır.

Tesettür tartışmaları, batı menşeli moda ve feminizm kavramları üzerine temellendirilmiş, toplum içerisinde derin tartışmalara sebebiyet vermiştir. Kadın hem geleneksel hem de eril gücün baskısına karşı kendini savunmaya çalışmıştır. Fransız İhtilal ile yayılan düşünce akımları, kadınlarla ilgili devrimsel hareketlerin Avrupa'da başlayarak bütün dünyaya yayılmasına sebep olmuştu. Osmanlı Devletinde ıslahatlar ile birlikte bu fikirler tezahür etmiştir. Bir bakıma değişim ve dönüşüm halkasının dışında kalamamıştır. Bu bağlamda tesettür tartışmaları, Osmanlı toplumu içerisindeki kadın algısının bir yansıması ve su üzerine çıkmasıdır. Normal olarak iki kutuplu bir tartışmanın da başlangıcını oluşturmuştur. Garpçı yazarlar moda ve feminizm kavramlarını, kadının özgürlük yolculuğu olarak tanımlamıştır. Kadının çalışma hayatının ve bireyselliğinin tesettür üzerinden engellenmesine karşı çıkmışlardır. Çeşitli çalışmalar ile değerlendirmişlerdir. Muhafazakar yazarlar ise tartışmalar üzerinden 'din elden gidiyor' kavramın sık sık dile getirmişlerdir. Yapılan bütün bu tartışmalara karşı kadındaki değişimin önüne geçilememiştir. Özellikle ülkenin içinde bulunduğu savaş ekonomisi kadının çalışma hayatına katılmasını zorunlu hale kılmıştır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya savaşı sonucunda yenik devletlerarasına girmiş ve kendini büyük bir paylaşım içerisinde bulmuştur. Ardından büyük mücadeleler ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti içerisinde kadın birçok hakkı elde etmiştir. Yeni ülke içerisinde kadın ile ilgili yapılan inkılâplarda, Garpçı düşüncenin savunduğu fikirlerin izlerini görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmed, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ahmed, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, s.48.
- Aykut Kansu, *1908 Devrimi (The Revolution of 1908 in Turkey)*, çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö 1000- M.S 2007)*, Ankara : Pegem Yayıncılık, 2007.
- Bağcı, Rıza, *Baha Tevfik Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, İzmir Kaynak Yayınları, 1996.
- Can, İslam, *Aile Kurumu ve Ailenin Tanımı, Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile*, İstanbul: Çizgi Yayınevi, 2013.
- Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları; Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1974.
- Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali (Nikâh, Boşanma, Mahremiyetler, Kadın ve Çocuk Hakları)*, Bursa: Altınoluk Yayınları, 1995.
- Erol, Safiye, *Makaleler*, Kubbealtı Neşriyat: İstanbul, 2005.
- Faroghi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıl'a)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Georgeon, François *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.
- Karaman, Hayrettin ve Ali Özek, *Kur'an'ı Kerim Açıklamalı Meali*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Kurnaz, Şefika, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

- Kaplan, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.
- Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Kurnaz, Şefika, “*Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)*”, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Karakışla, Yavuz Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kansu, Aykut, *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1918*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2016.
- Köroğlu, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, , İstanbul: İletişim Yayınları 1991.
- Özalp, Reşat ve Aydoğan Ataünel, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenlenme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Sevin, Nurettin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bakış*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Türkmen, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu- Siyaset Çatışması*, İstanbul: İrfan Yayınları, 1993.
- Tunçay, Mete, *II. Meşrutiyetin İlk Yılı 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Tunaya, Tarık Zafer, *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, Ankara: Tarih Vakfı Yayınları, 2015.
- “Volkan”, Derviş-i Vahdeti, *Volkan Gazetesi (11 Aralık 1908-20 Nisan 1909)*, haz. M.Ertuğrul Düzdağ, sayı 37, İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.

Yıldırım, Nuran “Klasik Dönemde İstanbul D r       ”, *Antik    dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c.4, Ed. Coşkun Yılmaz, . İstanbul: İBB Kültür A , 2015, s.138-145.

Zorba, Hatice Akın, “Muhader t ve Etfâle Mahsus Bir Osmanlı Dergisi: Ayine”, *Uluslar arası Kıbrıs Üniversitesi Folklor ve Edebiyat Dergisi*, c.24, sayı 95, s.155-170.

Makaleler

- Aksoy, İlhan, “Toplumsal ve Siyasi Süreçte Türk Kadını”, *Yasam Dergisi*, sa. 32, 2016, ss.7-20.
- Akşin, Somel Selçuk, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, *Kebikeç Dergisi*, sa. 10, 2000, ss.223-228.
- Aktaş, Şerife, “Halide Edib”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, sa.20, 2013, ss.1-12.
- Akdemir, Salih, “Tarih boyunca ve Kur’an’ı Kerim’de Kadın”, *Journal of Islam Research*, c.10, 1997, ss.249-258.
- Aksanyar, Necati, “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sa.2, 1999, ss. 229-244.
- Aktaş, Cihan, “Kadının Toplumsallaşması ve Fitne sorunu”, *Journal of Islam Research*, c.10,1997, ss. 241-248.
- Aladağ, Hüseyin Hilmi, “Osmanlı Zaviyesinden 1904-1905 Rus-Japon Harbi”,*Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sa.36, 2016, ss. 579-606.
- Albayrak, Ali, “Ziya Gökalp ve Kadın”, *Social Sciences Research Journal*, c.6, sa.4, 2017, ss. 244-252.
- Altın, Hamza, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa.13/1, 2008, 271-283.
- Aslan, Taner,“Garpçılar ve Garpçılar Arasında Fikir Ayrılıkları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c.14, sa.2, 2016, ss. 629-636.
- Ateş, Süleyman, “İslamın Kadına Getirdiği Haklar”, *Journal Of Islam Research*, c.10 sa.4, Ankara, ss.304-310.
- Aydın, Fuat ,“Aden’e Dönüş ya da Tesettürün Hikmetine Dair”, *Eski-Yeni Dergisi*, sa. 10, 2008, ss. 62-69.

- Argunşah, Hülya, “Halide Edip’te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri: Seviyye Talip’ten Ateş’ten Gömlek’e”, *Türklük Bilimi Araştırma Dergisi*, sa.37, 2015, ss. 28-52.
- Armağan, Burak, “Şairin İronik Tasavvuru: Şair Evlenmesi”, *Current Research in Social Sciences*, c.3, sa.3, 2017, ss. 86-91.
- Arı, Mehmet Salih “ Cahiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu”, *İstem*, sa.4, 2004, ss.173-188.
- Avcı, Yasemin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sa.21, 2007, ss.1-18.
- Aysal, Necdet, ”Tanzimat’tan Cumhuriyete Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, sa.22, 2011, ss.3-32.
- Aysal, Necdet, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sa.37-38, 2006, ss.15-53.
- Biri, İbrahim, “Tanzimat Aydını Fatma Aliye”, *Akademik Bakış Dergisi*, sa.68, 2018, ss. 124-139.
- Bilgin, Beyza , “İslam’da ve Türkiye’de Kadın”, *Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, c.31,sa.1, 1997, ss. 30-43.
- Bostancı, Kahraman, “II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Resimli Kitap Mecmuasında Kadına Bakış Açısı ve Bu Bakış Açısının Cumhuriyet ve Günümüze Etkileri”, *Yeni Türk Edebiyat Araştırmaları*, sa.2, 2009, ss. 225-239.
- Böke, Emine Gümüş, “İslam Hukuku’nda Kıyafet-Örtünme ve Kıyafetler Üzerindeki Resim ve Yazıların Durumu”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sa.3, 2017, ss.20-44.
- Bucaktepe, Adil, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 42, 2014, ss.45-56.
- Bukarlı, Edip “31 Mart Vak’ası’na Cemiyet-i İlmiyye’nin İslamiyye’nin Bakışı”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, c.3,sa.8, 2016, ss. 91-112.

- Burak, Durdu Mehmet, “Osmanlı Devletinde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, c.14, sa.14, 2003, ss. 291-318.
- Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Çavdar, Necati, “Siyasi Denge Unsuru Olarak 31 Mart Vak’asında Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti”, *History Studies*, sa.3, 2011, ss.70-81.
- Çeliksap, Sefa, “Giyim ve Moda’nın Kısa Öyküsü”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, c.1, sa.1, 2015, ss. 57-64.
- Çıkla, Selçuk, “Baha Tevfik’in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği; Muhalif, Asî ve Sıra Dışı”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, c.39, sa.234, 2003, ss. 371-377.
- Çiçek, Atıl Cemil, Selçuk Aydın ve Bülent Yağcı, “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, *Kafkas Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.6, sa.9, 2015, ss. 269-284.
- Çoğun Karabulut, Sezen, “Türk Basınında Kadın Gazetesi’nin Yeri (1942-1962)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.4, sa. 11, 2005, ss.187-200.
- Demir, Nilüfer Özcan “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.16, sa.2, 1999, ss.107-115.
- Demir, Mine, “Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Bıçkı-Dikiş”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.1, sa. 2, 2016, ss.71-90.
- Demir, Şerif, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sa. 29, 2011, ss. 331-348.
- Demir, Hilal, “Fatma Aliye Hanımın Çerçevesinde Kadın Haklarının Sınırları”, *Turkish Studies*, sa.8/9, 2013, ss.1059-1068.
- Demir, Şerif, “Beynül Hak Mecmuası ve Hamdi Bey”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sa.32, 2012, ss. 309-325.

- Demiryürek, Meral, “Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Değişen Kadın-Erkek Görünümleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, sa. 39, 2008, ss. 20-45.
- Demiryürek, Meral, “Tanzimat Cumhuriyet’e Değişen Moda Anlayışının Edebiyata Yansımaları (1860-1923)”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c.5, sa.3, 2010, ss.1009-1043.
- Doğan, Cem, “Son Osmanlı Düşününde Kültürel Değişme Platformu Olarak Batılışma: Dr. Abdullah Cevdet ve İctihat Dergisi Örneği”, *Memleket Siyasi Yönetim Dergisi*, c.7, sa.18, 2012, ss. 126-159.
- Dönmez, İbrahim Hakkı, “Yerli ve Batılı İki Seyyahın Gözüyle Osmanlı Kadını Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *History Studies*, c.5, sa.5, 2013, ss. 93-105.
- Duran, Hamiye, “Türk Kadınına Tarihi Açından Bakmak”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.22, sa.2, 2018, ss. 411-432.
- Duman, Doğan, “31 Mart Vak’ası’nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, sa.42, 2006, ss.95-112.
- Durdu, Mehmet Burak, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)*, sa.14, 2003, ss.291-318.
- Er, Dilek , “Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve Kadının Toplumdaki Yeri Hakkındaki Fikirleri”, *Humanities Sciences*, c.6, sa.2, 2011, ss. 380-395.
- Erdal, Kelime, “Halide Edib Adıvar’ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sa.7, 2008, ss. 109-123.
- En-Neklavi, Fethi, “Kasım Emin”, *DİA*, c.24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.541-542.
- Gahramanlı, Nergiz, “Servet Fünûn Romanlarında Devrin Moda Olgusunu Kadın Kıyafetine Etkisi”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.5, sa.23, 2012, ss. 235-247.

- Gemici, Nurettin, “Evliya Çelebi Gözlemleriyle 17.Yüzyılda Kadınlar”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sa. 2, 2011,ss.45-77.
- Erdem, Suat, “İslam Fıkında Tesettür”, *Ekev Akademi*, sa.64, 2015, ss.253-276.
- Gökbayır, Satılmış, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı ittihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa.3, 2012, ss. 61-96.
- Görmez, Mehmet, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, *İslamiyat Dergisi*, sa.2, 2001, ss. 19-33.
- Han, Zafer İslam ve Mehmet Aydın, “Talmud’un Doğuşu ve Yahudileri Üzerindeki Tesiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.25, sa.1, 1982, ss. 139-152.
- Hanılçe, Murat ve İlyas Ak, “İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Hızal, G. Senem Gençtürk, “Bir İletişim Biçimi Olarak Moda: Modus’un sınırları”, *İletişim Araştırmaları Dergisi*, c.1, Sayı 1, 2003, s.65-86.Vak’ası Öncesi ve Sonrası”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sa.2, 2018, ss.1- 32.
- Hatipoğlu, Mehmet S., “ İslam’ın Kadına Bakışı (Woman in Islam)”, *Journal of Islam Research*, c.10,1997, s.223-227.
- İlkhan, Serap, “II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını”, *Bayterek Uluslar arası Akademik Araştırmalar Dergisi*, c.1, sa.1, 2018, ss.56-76.
- Karabulut, Mustafa, “Tanzimat Döneminde Osmanlının Yenileşme Sürecine Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sa.187, 2010, ss.125-138.
- Karaca, Şahika, “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, (2011), s.93-110.
- Kaya, Gökhan, “II. Meşrutiyet Dönemi Demokratları: Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)”, *Kekebiç Dergisi*, sa.31, 2011, ss. 97-147.
- Kılıç, Yusuf, “Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sa.1-2, 2005, ss.31-41.

- Kılıç, Yusuf ve H.Hande Duymuş, ‘Hititlerde Kadın ve Siyaset’, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sa. 42, 2007, 85-99.
- Kurnaz, Şefika, “Osmanlı Kadın Hareketinin Öncü İsmi Emine Semiye’nin Siyasal Portresi”,38. ICANAS (Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, c.4, Ankara 2012, s.1993-2006.
- Kurt, Gülfem, “Mısır Feminizm: Kasım Emin’in Tahrîrû’l-Mer’e ve El-Mer’etu’l Cedide Eserlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *International Journal of Language Academy Dergisi*, sayı 5/6, s.319-330
- Kurnaz, Şefika, “Emine Semiye’nin Ablası Fatma Aliye’ye Mektupları”, *Türkbilig*, sa.14, 2007, ss. 131-142.
- Kurtaran, Uğur, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan Değerlendirilmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.35, sa.60, 2016, ss. 97-139.
- Koç, Fatma ve Emine Koca, Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul, 7.Uluslararası Kültür Kongresi, Ankara, 2009.
- Koç, Fatma ve Sema Koca, “Osmanlı Kanunlarında Giyim Kuşa Yasakları”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sa.10, 2010, ss. 31-50.
- Koyuncu, Derviş Tuğrul ve Muhammet Ali Tiltay, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunun Tüketim Kalıplarında Meydana Gelen Değişimin Dönemin Romanları Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Journal Of International Management, Educational and Economics Perspectives*, c.5, sa.2, 2017, ss.1-19.
- Kolay, Hale, “Kadın Hareketin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları”, *EMO Dergisi*, sa.3, 2015, ss. 5-11.
- Karaca, Şahika, “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, sa. 31, 2011, ss. 93-110.
- Kırtıl, Ogün, “Fatma Aliye ve Muhadaratı”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, sa. 8, 2003, ss.1-26.

- Mignon, Lauret “Bir Rasyolistin Romantik İsyanı: Şair Evlenmesi”, *Tiyatro Araştırmaları*”, c.29, sa. 29, 2010, ss.55-64.
- Müezzinoğlu, Ersin, “İzmir Milletvekili Halide Edip Adıvar’ın TBMM’deki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.10, sa.54, 2017, ss.330-339.
- Nam, Mehmet, “Tarih’in Kırılma Noktasında Son Şeyhülislamıardan Mustafa Sabri Efendi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa. 23, 2010, ss. 95-118
- Ocaklıoğlu, Nuran, “Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarılama”, *Ulak Bilge Dergisi*, c.6, sa.30, 2018, ss.1537-1548.
- Ova, Nalân, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Celal Nuri’nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu”, *Avrasya Uluslar arası Araştırmalar Dergisi*, c.7, sa.16, 2019, ss.542-556.
- Özdamar Tıgılı, Hande, “Tarihten bir sima: Fatma Aliye Hanım”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, sa.4, 2008, ss. 253-256.
- Özüdoğru, Büşra, “Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.6, sa.12, 2018, ss. 304-319.
- Özkiraz, Ahmet ve M. Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyette Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, c.3, sa.1, 2011, ss.1-10
- Paglia, Camilla, “Feminism Past and Present: İdeology, Action and Reform”, *Arion: Journal of Humanities and the Classics Third Series*, c.16, sa.1, 2008, ss.1-18.
- Polat, Ferihan ve Gündüz Derer, “Muhafazarlık ve Feminizm Kıskaçında Bir İsim: Fatma Aliye Hanım”, *Tarihin Peşinde (Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, sa.15, 2016, 185-206.
- Sağlam, Hadi, “İslam Hukukunda Mehr Evlilik Sigortası mıdır?”, *Universal Journal of Theology*, sa.1, 2016, ss. 1-19.
- Serbestoğlu, İbrahim, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi)*, c.29, sa.29, 2011, ss.193-214.

- Sezer, Selim, “Volkan Gazetesinde 31 Mart Vak’ası”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.5, sa.2, 2017, ss.143-159.
- Söğütlü, İlyas, “Jön Türkler ve Türkiye’nin Batılılaşması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.11, sa.1, 2010, ss.1-28.
- Subaşı, Turgut ve Aslı Erol, “Baron de Bois le Comte’un Raporlarına Göre, II. Mahmut Döneminde Osmanlı’da Kadın”, *International Journal of Human Scienses*, c.9, sa.1, 2012, ss.1032-1048.
- Süleyman, Mehmet Aktel, “Tanzimat Fermanı Toplumsal Yansıması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sa.3, 1998, ss.177-184.
- Şahin, Elmas, “Geçmişten Günümüze Kadın Süreli Yayınlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sa.16, 2018, ss. 86-105.
- Şahin, H.Hilal, ‘Hindistan’da Dul Olmak “Sati Uğruna Diri Diri Yakılan Kadınlar”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, 2017, ss. 61-73.
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, “Modernleşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasal Sistemi ve Gelişen Siyasi Düşünce Akımları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sa. 42, 2014, ss. 289-300.
- Şimşek, Abdulazim, “II. Meşrutiyet Döneminde Batılılaşma Etkisinde Yapılan Feminizm Tartışmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sa.61, 2017, ss. 341-364.
- Şahin, Veysel, “Romanla Kimlikleşen Bir Yüz: Halide Edip Adıvar ve Edebi Yaratımları”, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sa.1, 2018, ss.1-8
- Şahin, Kamil ve Salih Toprak, ‘Kültürel ve Dinsel Perspektifte Kadın Kimliği, *Turkish Studies*, sa.11/18, 2016, ss. 203-214.
- Şanal, Mustafa, “Halide Edib Adıvar’ın (1884–1964) Öğretmenlik Mesleğinin Niteliğine İlişkin Görüşleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.3, sa.11, 2010, ss. 517-527.

- Tansu, Yunus Emre “Osmanlı İmparatorluğu’nda Batıcı Düşünce Çerçevesinde Abdullah Cevdet ve İçtihad Dergisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c.4, sa.1, 2018, ss.113-142.
- Taş, Gün, “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, *Akademik Hassasiyetler*, c.3, sa.5, 2016, ss.163-175.
- Toprak, Zafer, “Tesettürden Telebbüse ya da Çarşaf veya Elbise- Milli Moda ve Çarşaf”, *Tombak Dergisi*, sa.19, 1998, 52-63.
- Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm”, *Sosyo / Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c.1, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara1993.
- Tor, Hacer ve Esra Ağı, “Kadın ve Eğitim”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı)*,c.5, sa.2, 2016, ss. 67-74.
- Uçar, Gülsüm, “17.Yüzyıl Seyyahların Gözünde Osmanlı Kadını (In 17th Century, Ottoman Woman on The Eyes of European Travelers), *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, c.1, sa. 1, 2017, ss. 100-110.
- Uçar, Ramazan, “Abdullah Cevdet Batı Anlayışı ve Batılılaşma Medeniyeti”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, c.5, sa.10, 2011, ss. 7-30.
- Uyanık, Necmi, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Kadınına Bakışı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sa.36, 2014, ss. 137-161
- Yamaç, Müzehher, “İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, sayı 5, 2014, ss. 54-68.
- Yancı, Ülkü, “Batılıların Gözünde Osmanlı Kadını İmajı Üzerine Bir Değerlendirme’’, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sa.23, 2016, ss. 381-396.
- Yıldız, M.Cengiz, “Osmanlının Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sa.7, 1995, ss.1-14.

- Yılmaz, Ayfer, “Halide Edip’te Kadın Hakları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, sa.20/1, 2013, ss.119-134.
- Yolcu, Tuğba, “Türkiye’de Demokratikleşmeyi Anlamak: Demokratikleşme Paketleri Üzerine Bir İnceleme”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, c.6, sa.5, 2018, ss. 111-121.
- Zeyrek, Suat, “II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler: Darbe mi? Devrim mi?” *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sa.32, 2012, ss. 201-208.
- Zorlu, Abdülkadir, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Servet-i Fünun Dergisinin Giyim, Kuşam, Beslenme Kültürünün Değişimine Katkıları”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, c.3, Atatürk: Araştırma Merkezi, 2008, ss.1471-1491.

Ansiklopediler

Argıt, Betül İpşirli, “Osmanlı İstanbul’da Giyim Kuşam”, Antikçağ’dan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, c.4, İstanbul: İBB Kültür A.Ş, 2016, ss.230-263.

Aydın, Mehmet Akif, “Kanun-i Esasi”, DİA, c.24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.328-330.

Devellioğlu, Ferit Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, ‘Setr’, Ankara: Aydın Kitabevi, 2008.

Efe, Adem, “Sebilürreşad”, c.36, DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.251-253.

Gürkan, Salime Leyla “Tesettür” (Diğer Dinlerde), DİA, c.40, İstanbul : Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s.543-545.

Harman, Ömer Faruk, ‘Kadın’ ,DİA, c.24, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.82-86.

H.Polat, Nazım, “İçtihat”, c.21, DİA, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 446-448.

Karadeniz, Feriha, “XVI. Ve XVII. Yüzyıl Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bakış”, Osmanlı Ansiklopedisi, , Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 1999, ss.450-457.

Kurşun, Zekeriya ve Kemal Kahraman, “Derviş-i Vahdeti”, DİA, İstanbul: Yeni Türkiye yayınları, 1994, s.198-200.

Özcan, Azmi, “31 Mart Vak’ası”, DİA, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2007, s.9-11.

Özcan, Azmi, “İslamcılık”, c.23, DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.62-65.

Yüksel, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII.

Yüzyıllar)”,Osmanlı Ansiklopedisi, c.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss.49-55.

Tezcan, Hülya, ”Ferace”, DİA, c.12, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, ss.349-350.

Tezler

- Aydingör, Figen, Tanzimat Döneminde Kadın Yaşamındaki Modernleşme (1839-1876), (Yayınlanmamış Anadolu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi SBE, Eskişehir 2006),
- Barbarasoğlu, Fatma, Modernleşme Sürecinde Moda-Zihniyet İlişkisi, (Yayınlanmamış İstanbul Üniversitesi SBE, 1994).
- Canbaz, Firdevs “Fatma Aliye Romanlarında Kadın sorunu”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Bilkent Üniversitesi SBE, 2005).
- Çidem, Merve, “II. Meşrutiyet’e İlk Tepkiler 1908 Yılı Ekim Ayı Olayları”,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, 2017)
- Çelikel, Zeynep, “İki Ülke, İki Kadın: Juana Manso, Emine Semiye”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2013).
- Gülcan, Sibel, “II. Meşrutiyetinde Osmanlı Düşünce Hayatında Said Halim Paşa”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi Sakarya Üniversitesi SBE, 2000).
- Kahraman, Semra, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Kadın Sivil Toplum Örgütlerinin Oluşması: Aydın’da Kurulan Kadın Sivil Toplum Örgütleri ve Çalışma Alanları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes SBE, 2014).
- Kaymaz, Kadriye, “İlk Türk Kadın Yazarlarından Emine Semiye Hanım, Hayatı ve Eserleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2008).
- Koç, Duygu Türk Kadın Hareketini Kadınlar Dünyası ve Türk Kadın Yolu Dergilerini Üzerinden Okumak, (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2016).
- Özbek, Fatma, “İslam’da Tesettür”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, 2013)
- Ünal, Asife, “Türkiye’de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi SBE, 2004).
- Yıldız, Sıddık, Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı, (Yayınlanmamış Gazi Üniversitesi SBE, 2006)

Sürelî Yayınlar

- Ayub Sultan Mehmed Baki, “Tesettür Bir Din Meselesidir”, *İtisam*, 5 Şubat 1336, c.11, sayı 62, s.781-782.
- Abdulaziz, “Nisvanın Tesettürü”, *Hikmet*, 3 Şubat 1326, sayı 44, s.5..
- Asim, Selahaddin “Tesettür Mahiyeti”, *İçtiḥad*, c.4, sa. 100 (Mart 1331/1917), ss.2255-2258.
- Baki, Hafız, “Mağlubiyetimizi Dinsizlik ve Adem-i Tesettürde Aramalıyız”, *Beyanü'l Hak*, 11 Eylül 1335, s.445
- Cevdet, Abdullah, “İdarehanemize Gönderilen Yeni Kitaplar Sosyalizm: Haluk'un Defteri, Siyah Gözler, Feminizm, Darwinizm, Vahdet-i Mevcud, Ulum-u Tabiiyye Lugatı, Üç Tarz Siyaset, Emel Yolunda, Ruhü'l-Akvam”, *İçtiḥad*, c.3, sa.26 (1 Temmuz 1327/ 14 Temmuz 1911), ss.774-776.
- Cevdet, Abdullah, “Tesettür Meselesi”, *İçtiḥad*, c.3, sa. 29, (15 Ağustos 1327/ 28 Ağustos 1911), ss.809-811.
- Cevdet, Abdullah, “Pek Uyanık Bir Uyku”, *İçtiḥad*, c.4, sa.55 (21 Şubat 1328/ 6 Mart 1911) İstanbul 1328, ss.1226-1228.
- Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, ‘Tesettür-ü Şer’i’, *Beyanü'l Hak*, c.5, sa.117, İstanbul 1327, s.2135-2136.
- Edib, Eşref, “Tesettüre Riayet”, *Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r-Reşad)*, c.3, sa.54 (1 Ramazan 1327/ 6 Eylül 1909), s.54-56
- Fahreddin, Mehmed, “Feminizm Meselesi- III. Kadınlık Vücut-ı Beşeriyeti Kısmı Mesturudur”, c.1-8, sayı 15-97, *Sebilü'r-Reşad (Sırat-ı Müstakim)*, ss.278-280.
- Fahreddin, Mehmed, “Ya Tesettür Kalkarmış Yahud...?”, İstanbul 1324, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925), Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Kültür Dizisi*, c.12, İstanbul 2018, ss.46-47.
- Hakkı, Kılıçzade, “Tamamen Hal Olunmadıkça Bitmeyen Mesele”, *İçtiḥad*, (6 Şubat 1329/ 19 Şubat 1914), c.IV, s.92/3, s.2067-2070.

Hilmi, Filibeli Ahmed, “Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm” Yani Kadınların Bais-i Felaketi Olan Nisaiyyun-ı Mesleği’, *Hikmet*, c.1, sa.8, (27 Mayıs 1326 / 9 Haziran 1910) ss.6.

Hilmi, Filibeli Ahmed “Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm” Yani Kadınların Bais-i Felaketi Olan Nisaiyyun Mesleği’, *Hikmet*, c.1, sa.6 (13 Mayıs 1326 / 26 Mayıs 1910) ss.1-3.

Muharriratımızdan Rica: [Tesettür-i Nisvan Münasebetiyle], *Hikmet*, 14 Nisan 1328, sayı 54, s.2.

Naci, Abdülrahim, “Tesettür’e Hürmet”, *İtisam*, 10 Nisan 1335, c.1, sayı 20, s.108-109.

Nevzat, Abdüllatif, “Hasbihal, Evvela Erkeklerimizi Örtelim”, (18 Cemaziyelevvel 1331/ 24 Nisan 1913), *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları Kültür Dizisi, c.10, İstanbul 2017, ss.111-113.

Nuri, Celal, Kadınlarımız, *Matbua-yı İctihad*, İstanbul 1331/ 1916, s.195.

Reşid, Ahmed “Tesettür”, *Beyanü’l Hak: Cem’iyet-i İlmiye İslamiye*, c.1, sa.18, (1 Şubat 1909), s.405-406.

Sabri, Mustafa, ‘Din-i İslam’da Hedef-i Münakaşa Olan Mesailden: Tesettür-i Nisvan’, *Beyanül Hak*, c.5, sa. 110 (2 Mayıs 1327/ 15 Mayıs 1911) İstanbul 1329, s.2022-2025.

Sabri, Mustafa “Din-i İslam’da Hedef-i Münakaşa Olan Mesailden: Tesettür-i Nisvan”, *Beyanül Hak*, c.5, sa.110, İstanbul 1329, s.2022-2025

“Şuunat”,*Ceride-yi Sufiyye*, c.3, sa.82, 3 Rebüevvel 1332 / 30 Ocak 1914, ss.357.

“Şuunat”,*Ceride-yi Sufiyye*, c.3, sa.82, 3 Rebüevvel 1332 / 30 Ocak 1914, ss .357.

Vecdi, M.Ferid, ‘Tesettür Kadınların Nişane-i Esaret mi, Yoksa Zamin-i Hürriyet midir?’, İstanbul 1324, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925)*, c.1, sa. 1-26, Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2012, ss.164-166.

Vecdi, M. Ferid, “Tesettür Kadınların İktisad-ı Kemal Etmelerine Engel midir?”,
Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgesi Sırat-ı Müstakim (1908-1925).

Arşiv Belgeleri

BOA, DHMİ, 1042.12/2

BOA, DHMİ, 0334.92/3

BOA, DHMİ, 1042.12/7

BOA, DHMİ, 1042.12/8

ÖZGEÇMİŞ

Mine Topçu 20 Ocak 1988 yılında Sakarya'nın Adapazarı ilçesinde doğdu. 1999-2002 yılları arasında İstanbul ikamet etmiştir. 2008 yılında girdiği Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümünden, 2012 yılında mezun oldu. Mezuniyetinden 2 yıl sonra 2014 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim dalında Yüksek Lisans başladı. 2015-2016 ders döneminde Slovenya Ljubljana Üniversitesinde Erasmus programına katılımda bulunmuştur.

